

VIII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija

Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai

Konferencijos medžiaga

Vilniaus universitetas

2011

Leidinio leidybą parėmė:

VU Bendrosios psichologijos katedra
VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
VU Specialiosios psichologijos laboratorija

Leidinį sudarė:

Andrius Lošakevičius

Nuoširdžiai dėkojame mokslininkams, recenzavusiems VIII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos „Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai“ pranešimus:

Doc.dr. Rasai Bieliauskaitei (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)

Doc.dr. Remigijui Bliumui (VU Bendrosios psichologijos katedra)

Doc.dr. Romai Jusienei (VU Bendrosios psichologijos katedra)

Doc.dr. Rūtai Sargautytei (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)

Dr. Antanui Kairiui (VU Bendrosios psichologijos katedra)

Dr. Vytautui Navickui (VU Bendrosios psichologijos katedra)

Dr. Donatui Noreikai (VU Bendrosios psichologijos katedra)

Dr. Vilmantei Pakalniškienei (VU Bendrosios psichologijos katedra)

Dr. Pauliui Skruibiui (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)

ISBN - 978-9955-634-54-6

© Vilniaus universitetas, 2011

Konferencijos organizatoriai:

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto

Bendrosios psichologijos katedra

Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra

Konferencijos mokslo komitetas:

Pirmininkė: Prof.habil.dr. Danutė Gailienė

Nariai: Prof.dr. Albinas Bagdonas

Doc.dr. Evaldas Kazlauskas

Prof.habil.dr. Henrikas Vaitkevičius

Prof.dr.(HP) Gintautas Valickas

Konferencijos organizacinis komitetas:

Pirmininkas: Andrius Lošakevičius

Nariai: Aldona Dzekevičiūtė

Justina Kaliatkaitė

Vaiva Klimaitė

Juliana Lozovska

Vita Mikuličiūtė

Lauryna Rakickienė

Ksenija Voropaj

TURINYS

Klinikinė psichologija: ką patiria psichologų klientai ir kas gali padėti jais netapti?

Lauryna Rakickienė. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių aktyvumo ir dėmesio sutrikimų, pažintinių gebėjimų ypatumai	6
Veronika Lakis. Tėvo įsitraukimas ir kūdikių emocijų savireguliacija.....	15
Vaiva Klimaitė. Rašymas kaip terapija	24
Viltė Daugirdaitė. Potrauminio streso ir potrauminio streso sutrikimo paplitimas po persileidimo ir aborto. Sisteminė apžvalga	31

Sveikatos psichologija: ar reikia pagalbos tiems, iš kurių tikimasi pagalbos?

Rasa Geležinytė. Mokytojų streso darbe įveika ir jos sąsajos su aš efektyvumu bei kolektyviniu efektyvumu.....	40
Andrius Katarskis. Slaugytojų vilties išgyvenimo ir jų naudojamų vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijų sąsajos	47
Justina Kaliatkaitė. Ligoninių restruktūrizavimas: psichosocialinė darbo aplinka ir jos sąsajos su slaugytojų psichologine gerove bei fizine sveikata	53

Žmogaus raida nuo vaikystės iki senatvės: kaip augame, kur link einame?

Jurgita Valentaitė, Ingrida Balčiūnienė. Klausimų forma ir funkcijos priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje.....	62
Rasa Pilkauskaitė-Valickienė. Prosocialus aktyvumas paauglystėje: koks lyties ir amžiaus vaidmuo?	71
Antanas Mockus. Sėkmingo senėjimo patyrimas (žvalgomasis tyrimas)	79

Psichologai organizacijose ir laboratorijose: kur psichologijos ribos?

Simona Deduchova, Antonas Deduchovas. Regimo vaizdo suvokimo įtaka valingoms motorinėms rankos ir rankos piršto reakcijoms 83

Rūta Vasiliauskaitė, Natalija Norvilė. Lyčių stereotipų suvokimas vaizdinėse reklamose.....90

Aurelija Stelmokienė. Skirtingi informacijos šaltiniai vertinant vadovavimo efektyvumą: kuria vertintojų grupe pasitikėti? 100

Vita Mikuličiūtė. Suvokiamo aš ir kolektyvinio efektyvumo ypatumai skirtingos paskirties karių grupėse 109

PRADINIO MOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ AKTYVUMO IR DĖMESIO SUTRIKIMŲ, PAŽINTINIŲ GEBĖJIMŲ YPATUMAI

Lauryna Rakickienė

Vilniaus Universitetas

El.paštas: lauryna.lunicevaite@gmail.com

Tyrimo tikslas – įvertinti pradinio mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių hiperkinezinį sutrikimą, intelektinių bei dėmesio gebėjimų ypatumus. Tyrime dalyvavo 29 septynerių–dešimties metų vaikai, 23 berniukai ir 6 mergaitės, turintys hiperkinezinio sutrikimo diagnozę, nustatytą kvalifikuotų psichiatrų. Tyrimo dalyviai atliko Wechslerio intelekto testą vaikams – trečių leidimą (WISC-III) bei dėmesio testą, vertinantį įvairius dėmesio komponentus. Klinikinės vaikų imties testų rezultatai buvo palyginti su atitinkamos metodikos standartizacinės imties rezultatais. Išanalizavus hiperkinezinį sutrikimą turinčių vaikų imties WISC-III subtestų rezultatų profilį ir palyginus rezultatų vidurkius su normos vidurkiais, nustatyta, kad šių vaikų WISC-III atlikimui būdinga žemas Atsparumo trukdžiams balas bei AKIS profilis (žemi Aritmetikos, Kodavimo, Informacijos ir Skaičių eilės subtestų balai), atspindintys dėmesio koncentracijos, atminties ir nuoseklaus informacijos apdorojimo sunkumus. Perceptinė organizacija, operavimas verbalinėmis sąvokomis ir takusis intelektas išryškėjo kaip aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turinčių vaikų galios. Dėmesio testo atlikimo analizė parodė, jog šie vaikai turi vizualinio dėmesio perkėlimo bei girdimojo selektyvaus dėmesio sunkumų.

Aktyvumo ir dėmesio sutrikimai (toliau – ADS) – tai grupė lėtinių, ankstyvojoje vaikystėje prasidedančių psichikos sutrikimų, pasireiškiančių dėmesio sukaupimo sunkumais, perdėtu motoriniu aktyvumu bei impulsyvumu, reikšmingai sutrikdančiais vaiko funkcionavimą mokykloje, šeimoje ir bendruomenėje (Anastopoulou, 1999). Pagal Lietuvoje naudojamą ligų klasifikacijos sistemą TLK-10 (Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos problemų klasifikacija, dešimtoji redakcija, 2003) yra įvardinami hiperkineziniai sutrikimai (kodas F90), kuriems priklauso: veiklos ir dėmesio sutrikimas; hiperkinezinis elgesio sutrikimas; kiti hiperkineziniai sutrikimai; nepatikslingi hiperkineziniai sutrikimai.

Aktyvumo ir dėmesio sutrikimai yra vieni iš labiausiai paplitusių vaikų psichikos sutrikimų. Kauno mieste ir rajone atlikto epidemiologinio tyrimo rezultatai parodė, kad tarp pradinių klasių moksleivių jų paplitimas siekia 5,2 procentus (Leskauskas ir kt.,

2004). Manoma, kad beveik visi šių sutrikimų turintys vaikai patiria sunkumų mokydami (Anastopoulou, 1999). Taip gali būti tiek dėl būdingų elgesio problemų (impulsyvumo, perdėto aktyvumo), tiek dėl kognityvinių gebėjimų sutrikimų, kurie, kaip pažymima, lydi hiperkinezinius sutrikimus (TLK-10, 2003). Carter (1994) pabrėžia, kad aktyvumo ir dėmesio sutrikimai ne visus mokinius paveikia vienodai, kiekvieno vaiko silpnosios ir stipriosios pusės yra unikalios, nors ir galima išskirti tam tikras bendras tendencijas.

Hiperkinezinių sutrikimų turinčių vaikų intelektiniai gebėjimai bene dažniausiai tiriami, siekiant atskleisti šių vaikų kognityvinius sunkumus. Tyrimai rodo, kad aktyvumo ir dėmesio sutrikimai nepaveikia vaikų bendrųjų intelektinių gebėjimų: tarp ADS turinčių vaikų yra pasižyminčių tiek vidutiniais, tiek žemesniais ar aukštesniais už vidutinius ir net ypač aukštais intelektiniais gebėjimais. Vis dėlto tai nereiškia, kad šie vaikai nepasižymi savita intelektinių gebėjimų struktūra. Nustatyta, kad vertinant intelektinius gebėjimus Lietuvoje plačiai naudojama WISC-III skale, ADS turintiems vaikams būdingas vadinamasis AKIS profilis, kurį sudaro šie subtestai: Aritmetika, Kodavimas, Informacija ir Skaičių seka (Ek ir kt., 2007). Laikoma, kad tiriamajam būdingas šis profilis, jei išvardintų subtestų balai yra lygūs arba žemesni už žemiausią rezultatą tarp likusių devynių skalės subtestų (Wechsler, 1999, cit. pagal Ek ir kt., 2007). Autorių teigimu, AKIS profilis liudija apdorojimo greičio, girdimosios sekos ir darbinės atminties sunkumus.

Nors sutrikimų, dabar įvardijamų kaip aktyvumo ir dėmesio sutrikimai, samprata istoriškai nemažai keitėsi, nedėmesingumo simptomų reikšmė juos diagnozuojant visuomet išliko (Wicks-Nelson, Israel, 2006). Nors apibrėžiamas vienu terminu, dėmesys yra sudėtingas daugiakomponentis konstruktas, tai pripažįsta daugelis šiuolaikinių dėmesio tyrėjų (Goldhammer ir kt., 2004, Schweizer ir kt., 2005). Tyrimai rodo, kad ADS turintiems vaikai pasižymi sunkumais, susijusiais su keletu dėmesio komponentų: fokusuotu dėmesiu, dėmesio išlaikymu ir dėmesio perkėlimu (Kilic ir kt., 2007, Mirsky ir kt., 2007). Vis dėlto dėmesio įvertinimo metodikų netobulumas neleidžia teigti, kad ADS turinčių vaikų dėmesio deficitai apsiriboja šiais dėmesio komponentais.

Savo darbe tyrėme tiek intelektinius, tiek dėmesio gebėjimus, siekdami susidaryti kiek galima visapusiškesnį hiperkinezinį sutrikimą turinčių vaikų pažintinių gebėjimų struktūros vaizdą. Visą dėmesį sutelkėme į pradinio mokyklinio amžiaus vaikus, kadangi šiame amžiuje ADS turinčių vaikų kognityviniai sunkumai ima stipriausiai trikdyti sėkmingą jų adaptaciją. Be to, norėdami suteikti vertingos praktinės informacijos pedagogams ir kitiems su šiais vaikais dirbantiems specialistams, siekėme atskleisti ne

tik vaikų sunkumus, kaip įprasta daugelyje tyrimų, bet ir galias. Tyrimo tikslas: įvertinti 7–10 metų vaikų, turinčių hiperkinezinio sutrikimo diagnozę, kognityvinių gebėjimų ypatumus. Keliami uždaviniai:

1. Aprašyti aktyvumo ir dėmesio sutrikimų turinčių vaikų intelektinių gebėjimų struktūrą.
2. Įvertinti aktyvumo ir dėmesio sutrikimų turinčių vaikų dėmesio gebėjimų ypatumus.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 29 septynerių–dešimties metų vaikai, 23 berniukai ir 6 mergaitės, besimokantys pirmoje–ketvirtoje pradinės mokyklos klasėje, kuriems remiantis TLK-10 yra diagnozuotas veiklos ir dėmesio sutrikimas (F90.0) arba hiperkinezinis elgesio sutrikimas (F90.1). Dalyvauti tyrime vaikai atrinkti patogiosios atrankos būdu, bendradarbiaujant su Vilniaus ir Kauno miestų įstaigomis, teikiančiomis psichikos sveikatos priežiūros paslaugas vaikams, kuriose diagnozes nustatė kvalifikuoti psichiatrai. Tyrime dalyvavo tik tie vaikai, kurių tėvai (globėjai) davė raštišką informuotą sutikimą.

Tyrimo metodai. 1. *Wechslerio intelekto skalė vaikams* – trečias leidimas (Wechsler Intelligence Scale for Children – Third edition: WISC-III). Tai plačiai naudojamas individualus klinikinis testas, skirtas įvertinti vaikų nuo 6 iki 16 metų intelektinius gebėjimus (Wechsler, 2002). WISC-III sudaro 13 subtestų, kurie skiriami į verbalinius bei neverbalinius. WISC-III buvo standartizuotas Lietuvoje, įrodytas metodikos patikimumas ir validumas (Girdzijauskienė, 2002). Remiantis standartizacinės imties rezultatais, sudarytos normos, pagal kurias taškai, kuriuos vaikas surenka kiekviename subteste, perskaičiuojami standartiniais balais (vidurkis = 10, standartinis nuokrypis = 3).

2. *Dėmesio testas*. Informacija apie vaikų dėmesį buvo renkama naudojant dėmesio testą (Luničevaitė, 2007). Kuriant testą, remtasi šiuolaikine dėmesio, kaip multidimensinio fenomeno, samprata. Testą sudaro keturi subtestai (Figūrų, Spalvotų skaičių ir raidžių, Raidžių įrašymo bei Skaičių-raidžių eilės), kurie matuoja įvairius dėmesio komponentus: selektyvų vizualinį dėmesį, dėmesio perkėlimą, dėmesio išlaikymą, selektyvų girdimąjį dėmesį. Dėmesio komponentai išskirti remiantis Posner (1971, cit. pagal Goldhammer, Moosbrugger, 2005) tradicija. Dėmesio testo

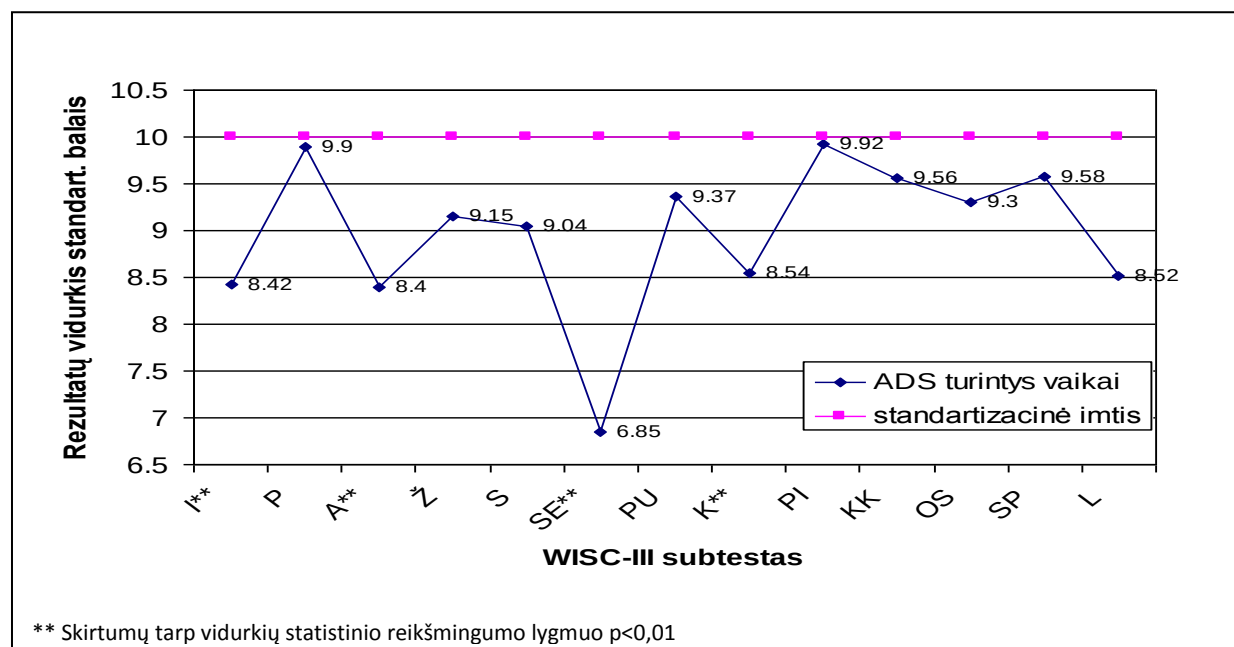

psichometrinės charakteristikos buvo patvirtintos ištyrus 170 pradinio mokyklinio amžiaus vaikų iš Lietuvos didmiesčių, miestų ir kaimų. Remiantis šios vaikų imties testo atlikimo rezultatais, sudarytos kiekvienos amžiaus grupės normos, pagal kurias subtesto pirminis įvertis perskaičiuojamas standartiniais balais (vidurkis = 10, standartinis nuokrypis = 3) (Luničevaitė, 2007).

Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas su kiekvienu vaiku individualiai. Testavimo sesijos su pertraukėlėmis trukdavo ne ilgiau nei 45 minutes. Laikytasi Schwean ir Saklofske (1998, cit. pagal Kaufman, Lichtenberger, 2000) nurodymų ADS turinčių vaikų testavimui WISC-III: instrukcija bei stimulinė medžiaga nepateikiama, kol neįsitikinama, kad vaikas neužsiima jokiais pašaliniais darbais ir yra dėmesingas, tarp subtestų daromos pertraukėlės, jei vaiko dėmesys išsenka dėl nuovargio, testavimas skaidomas į daugiau dalių ir kt. Jei tyrimo metu dėl vaiko elgesio ar aplinkos būdavo suabejojama tam tikro subtesto atlikimo patikimumu, jo rezultatai nebuvo įtraukiami į analizę.

Rezultatai ir jų aptarimas

Intelektiniai gebėjimai. Siekiant aprašyti ADS turinčių vaikų intelektinius gebėjimus, klinikinės vaikų imties WISC-III subtestų rezultatų vidurkiai palyginti su normos vidurkiu. Vidurkių palyginimui naudotas Stjudento t kriterijus vienai imčiai. 1 paveikslėlyje grafiškai pavaizduotas ADS turinčių vaikų imties WISC-III rezultatų vidurkių profilis.

1 pav. Hiperkinezinių sutrikimų turinčių vaikų imties subtestų rezultatų vidurkių profilis.

Kaip matome, visų subtestų rezultatų vidurkiai ADS turinčių vaikų imtyje bent šiek tiek žemesni už normos vidurkį (1 pav.). Vis dėlto, statistiškai reikšmingai šių vaikų rezultatai nuo norminės vaikų imties rezultatų skiriasi tik atliekant Informacijos, Aritmetikos, Skaičių eilės bei Kodavimo subtestus – išryškėja AKIS profilis. Mūsų tirtų ADS turinčių vaikų imties WISC-III profilis ne tik pasižymi santykinai žemais AKIS profilį sudarančių subtestų rezultatais, kaip Ek ir bendraautorių tyrime (2007), bet ir nustatyta, kad būtent šiuos subtestus klinikinės imties vaikai atlieka prasčiau nei jų bendraamžiai iš bendrosios populiacijos.

Didžiausi skirtumai tarp hiperkinezinių sutrikimų turinčių ir norminės imties vaikų atlikimo išryškėjo atliekant Skaičių eilės subtestą (Cohen $d = 1,15$), be to, šio subtesto rezultatų vidurkis ADS turinčių vaikų imtyje yra žemiausias (1 lentelė). Žemesni Skaičių eilės subtesto rezultatai nustatyti ir Mayes ir Calhoun tyrime (2007). Kaufman, Lichtenberger (2000) nurodo, kad šį subtestą labiau nei kitus įtakoja trumpalaikės bei darbinės atminties gebėjimai, dėmesio apimtis ir girdimosios sekos suvokimas. Darbinės atminties bei girdimojo dėmesio reikalauja ir sėkmingas Aritmetikos subtesto atlikimas. Žemesni nei Aritmetikos Skaičių eilės subtesto rezultatai bei atitinkamas tiriamųjų elgesys (prašymas pakartototi sąlygą ir kt.) liudija, jog būtent dėmesio ir atminties, o ne mintinio skaičiavimo sunkumai apsunkino Aritmetikos subtesto atlikimą (Kaufman, Lichtenberger, 2000). Atliekant Kodavimo užduotį taip pat reikšmingi trumpalaikės atminties ir dėmesio gebėjimai, tačiau čia svarbus vizualinis, o ne girdimasis dėmesys ir atmintis. Tarp kitų AKIS profilio subtestų išsiskiria Informacijos subtestas. Prastas jo atlikimas liudija žemesnį kristalizuotą intelektą (žinių kaupimą).

Kaip matyti 1 paveikslėlyje, santykinai geru atlikimu pasižymi Panašumų ir Paveikslėlių išdėstymo subtestai, taip pat pakankamai aukšti Kubelių kompozicijos rezultatai. Visi šie subtestai laikomi gerais takiojo intelekto matais (Kaufman, Lichtenberger, 2000). Tai leidžia spėti, kad aktyvumo ir dėmesio sutrikimai nepažeidžia ADS turinčių vaikų bendrųjų samprotavimo gebėjimų. Geras Panašumų subtesto atlikimas leidžia teigti, kad hiperkinezinių sutrikimų turintys vaikai pakankamai gerai operuoja verbalinėmis sąvokomis, o Kubelių kompozicijos ir Paveikslėlių išdėstymo subtestų atlikimas liudija, kad percepcinė organizacija taip pat gali būti laikoma šių vaikų galia.

Dėmesys. Siekiant įvertinti ADS turinčių vaikų dėmesio gebėjimus, buvo skaičiuojami visų dėmesio testo subtestų rezultatų standartiniais balais vidurkiai, kurie palyginti su norminės imties vaikų rezultatų vidurkiais, naudojant Studento t kriterijų vienai imčiai.

Hiperaktyvių vaikų rezultatų vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, skirtumų reikšmingumo lygmuo ir efekto dydis d pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Hiperkinezinių sutrikimų turinčių vaikų imties dėmesio testo subtestų rezultatų vidurkiai, standartiniai nuokrypiai ir palyginimas su norminės imties rezultatais.

	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	t-reikšmė	p-reikšmė	Cohen d
Figūros	8,6	3,6	-2,033	0,053	0,40
<i>Spalvoti skaičiai - raidės</i>	7,6	3,3	-3,727	0,001	0,73
<i>Raidžių įrašymas (bendras)</i>	7,5	2,5	-5,174	0,000	1,01
<i>Skaičių-raidžių eilė</i>	5,8	3,1	-7,012	0,000	1,37

ADS turinčių vaikų ir norminės grupės vaikų atlikimo vidurkiai nesiskyrė tik atliekant Figūrų subtestą, skirtą selektyviam vizualiniam dėmesiui įvertinti. Tai sutampa su kitų autorių tyrimų išvada, kad vizualinio selektyvaus dėmesio sunkumai nėra skiriamasis vaikų, turinčių ADS diagnozę, bruožas (Huang-Pollock, Nigg, 2003, Jonsdottir ir kt., 2006). Kitų subtestų prastas atlikimas liudija vizualinio dėmesio perkėlimo (Spalvotų skaičių-raidžių, Raidžių įrašymo subtestai) ir girdimojo selektyvaus dėmesio (Skaičių-raidžių eilės subtestas) sunkumus. Raidžių įrašymo subtestu taip pat vertinamas dėmesio išlaikymas, tačiau kadangi šio subtesto rezultatą įtakoja ir dėmesio perkėlimo gebėjimas, mūsų tyrimo rezultatų nepakanka teigti, kad ADS turintys vaikai prasčiau išlaiko dėmesį. Labiausiai nuo norminės imties vaikų rezultatų vidurkio skiriasi klinikinės imties vaikų Skaičių – raidžių eilės subtesto atlikimas (Cohen d = 1,37). Šis subtestas primena WISC-III skaičių eilės subtestą, kurį ADS turintys vaikai taip pat atlieka itin prastai (1 pav.), tačiau nuo jo skiriasi tuo, kad reikalavimai selektyviam dėmesiui didesni. Sugretinus šių dviejų užduočių atlikimo rezultatus klinikinėje imtyje galime teigti, kad selektyvus girdimasis dėmesys yra Hiperkinezinį sutrikimą turinčių vaikų sunkumas.

Išvados

1. Aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turinčių pradinio mokyklinio amžiaus vaikų WISC-III atlikimui būdingi žemi Informacijos, Kodavimo, Aritmetikos ir Skaičių eilės subestų rezultatai.
2. Aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turinčių vaikų galios: percepcinė organizacija, operavimas verbalinėmis sąvokomis, bendrieji samprotavimo gebėjimai; būdingi sunkumai: kristalizuotas intelektas, darbinė ir trumpalaikė atmintis, atsparumas trukdžiams, nuoseklus girdimosios informacijos apdorojimas.
3. Aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turinčių vaikų vizualinio dėmesio perkėlimo bei girdimojo selektyvaus dėmesio gebėjimai yra prastesni, nei jų bendraamžių.
4. Vizualinio selektyvaus dėmesio užduotys aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turintiems vaikams kelia mažiau sunkumų, nei girdimojo selektyvaus dėmesio ar dėmesio perkėlimo užduotys.

Literatūra

Anastopoulos A.D. (1999). Attention deficit/hyperactivity disorder. Child and adolescent psychological disorders: a comprehensive textbook // Ed. by S. D. Netherton et al. New York: Oxford Univ. Press, p. 98–113.

Carter S. (1994). School based assessment of attention deficit disorders. 56p. [žiūrėta 2009m. balandžio 17d.]. Prieiga per internetą:
http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/25/51/70.pdf

Ek U. ir kt. (2007). Cognitive strengths and deficits in schoolchildren with ADHD. Acta Paediatrica, 96, 756–761.

Girdzijauskienė S. (2002). Psichometrinės WISC-III charakteristikos. D.Wechsler. Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas. Vadovas. VU Specialiosios psichologijos laboratorija. p. 38–50.

Goldhammer F., Moosbrugger H., Schweizer K. (2004). A multidimensional model, representing the structure of attention. VII Europos psichologinio įvertinimo konferencija. Malaga.

Huang-Pollock, C. L., Nigg, J. T. (2003). Searching for the attention deficit in attention deficit hyperactivity disorder: The case of visuospatial orienting. *Clinical Psychology Review*, vol 23, 801–830.

Jonsdottir S., Bouma A., Sergeant J. A., Scherder E. J. A. (2006). Relationships between neuropsychological measures of executive function and behavioral measures of ADHD symptoms and comorbid behavior. *Archives of Clinical Neuropsychology*, vol. 21, 383–394.

Kaufman A. S., Lichtenberger E. O. (2000). *Essentials of WISC-III and WPPSI-R assessment*. New York: J. Wiley, 292 p.

Kilic B. G., Sener S., Kockar A. I., Karakas S. (2007). Multicomponent attention deficits in attention deficit hyperactivity disorder. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 61, p. 142–148.

Leskauskas D., Kuzmickas K., Baranauskienė B., Daškevičienė J. (2004). Kauno miesto pradinų klasių moksleivių aktyvumo ir dėmesio sutrikimo bei gretutinių psichikos sutrikimų tyrimas. *Medicina*, 40, p. 589–597.

Luničevaitė L. (2007). Pirmų-antrų klasių vaikų dėmesio ypatumai. *Bakalauro baigiamasis darbas*.

Mayes S. D., Calhoun S. L. (2007). WISC-III and WISC-IV predictors of academic achievement in children with attention-deficit hyperactivity disorder. *School psychology Quarterly*, vol. 22, p. 234-249.

Mirsky A. F., Pascualvaca D. M., Duncan C. C., French L. M. (1999). A model of attention and its relation to ADHD. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*. vol. 5, p. 169–176.

Schweizer K., Moosbrugger H., Goldhammer F. (2005). The structure of the relationship between attention and intelligence. *Intelligence*. vol. 33, p. 589–611.

Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos problemų klasifikacija (2003). *Dešimtoji reakcija*. Lietuvos sveikatos informacijos centras, III leidimas, 373 p.

Wechsler D. (2002) *Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2002, 226 p.

Wicks-Nelson R., Israel, A. C. (2006). *Behavior disorders of childhood*. New Jersey: Pearson Education, 565p.

THE PECULIARITIES OF COGNITIVE ABILITIES IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH ATTENTION AND ACTIVITY DISORDERS

Lauryna Rakickiene

Vilnius University

E-mail: lauryna.lunicevaite@gmail.com

The objective of this study was to examine the intellectual and attention abilities of primary school children diagnosed with hyperkinetic disorders. 29 children, 23 boys and 6 girls, aged seven through ten years, participated in the study. All the children were diagnosed with hyperkinetic disorder by qualified psychiatrists. The participants completed Wechsler Intelligence Scale for Children – Third edition (WISC-III) and Attention test, designed to assess various components of attention. The test results of the clinical sample were compared with normative data. The analysis of the WISC-III profile in the clinical sample and comparison with the normative data revealed that WISC-III results of affected children are characterized by ACID profile (low Arithmetic, Coding, Information and Digit span scores), reflecting difficulties in attention, memory and sequential processing. The common cognitive strengths of children with hyperkinetic disorders are perceptual organization, verbal concepts and general reasoning. The results on Attention test revealed that children with attention and activity disorders have difficulties with visual attention shifting and auditory selective attention.

TĖVO ĮSITRAUKIMAS IR KŪDIKIŲ EMOCIJŲ SAVIREGULIACIJA

Veronika Lakis

Vilniaus universitetas

El.paštas: veronika.lakis@gmail.com

Ankstyva emocijų reguliacija yra perėjimas nuo bendros kūdikio ir tėvų reguliacijos iki savarankiškos. Jau atlikti tyrimai labiau susitelkia vien ties motinos-kūdikio pora, taip kūdikis matomas vienušiai. Šiame darbe keliamas tikslas tirti galimą specifinę tėvo įsitraukimo svarbą kūdikių emocijų savireguliacijai bei specifinius tėvo kūdikio emocijų reguliacijos aspektus.

Darbe pasirinkta tirti keturis kūdikius bei abu jų tėvus, naudojant sustingusio veido metodą. Duomenų analizei naudojamas atvejų analizės metodas, jo metu atsižvelgiama į kūdikio afektą, savireguliaciją bei tėvų reakciją stebėjimo metu. Duomenys analizuojami kasdieniame tėvo įsitraukimo kūdikio gyvenime kontekste.

Rastos sąsajos tarp aktyvesnio tėvo įsitraukimo kasdienėje kūdikio veikloje bei kūdikių afekto sąveikos su tėvu metu, o taip pat tėvo reakcijos įvairovė. Abiejų tėvų reakcijos kūdikiui esant neutralioje būsenoje skirtos teigiamam kūdikio sužaditimui bei bandymui užmegzti kontaktą. Tėčių atveju, to išraiška matoma dalyvavimu kūdikio veikloje, motinos atveju – santykio su kūdikiu pabrėžimu. Taip pat pastebėtos kūdikių vokalizacijos bei aplinkos tyrinėjimo suaktyvėjimo tendencijos tėvo kontekste.

Vienas iš pagrindinių ankstyvosios raidos uždavinių yra savireguliacijos augimas, kuris persismelkia į visas elgesio sritis (Eisenberg, Hofer, Vaughan, 2007). Emocijų savireguliacija yra viena iš tokių sričių, kuri tapo pagrindiniu kintamuoju daugelyje raidos modelių (Stifter, 2002). Vieną iš plačiausių apibrėžimų nurodo Callkins ir Hill, kuris teigia, kad emocinės reguliacijos procesas yra sąmoningų bei nesąmoningų, automatinių bei valingų (ang. effortful) strategijų, įgūdžių bei elgesio formų, skirtų emocijų išgyvenimų bei išraiškų moduliavimui, slopinimui arba stiprinimui, visuma (Callkins, Hill, 2007).

Ankstyvoji emocijų savireguliacija yra laipsniškas perėjimas nuo diadinės kūdikio ir pagrindinio globėjo bendros reguliacijos prie autonominės reguliacijos (Sroufe, 1996), todėl labai svarbu tyrinėti kūdikio ir tėvų interakcijose besiformuojančius ankstyvuosius savireguliacijos procesus. Iki šiol atlikti kūdikių emocijų savireguliacijos tyrimai daugiausiai remiasi kūdikio-motinos porų analize, o į tėvo aspektą neretai yra

neatsižvelgiama, - tokiu būdu kūdikio raida matoma vienpusiškai. Kūdikių stebėjimai sąveikoje su tėvu padėtų pamatyti, kurie kūdikio elgesio aspektai kartojasi ir sąveikoje su motina. Tokiu būdu galima būtų bandyti atskleisti, kas kūdikio sąveikoje su tėvais ateina iš jo, o kas iš tėvų pusės.

Jau atlikti tyrimai į tėvo-kūdikio bendravimą, tam tikra prasme, žvelgia pro motinos-kūdikio diados prizmę, t.y. naudojamos kodavimo sistemos, originaliai sukurtos kūdikio-motinos sąveikai tirti (Braungart-Rieker ir kt., 1998). Taip specifiniai tėvo-kūdikio sąveikai būdingi elementai gali būti neužfiksuoti. Iš kitos pusės, vyrai labai nevienodai dalyvauja kūdikių gyvenime (Kornas-Biela, 2001). Atitinkamai jų įsitraukimo lygis taip pat sudaro specifinį kontekstą kūdikio emocijų pasireiškimui bei savireguliacijai (Braungart-Rieker ir kt., 2001). Kitaip tariant, svarbu atsižvelgti į tai, kiek apskritai įprastas yra kūdikiui bendravimas su tėvu.

Todėl kyla kokybinės tėvų-kūdikių sąveikos analizės poreikis, kurios metu atsirastų galimybė atskleisti specifinius, tėčiams būdingus elgesio aspektus, tuo pačiu atsižvelgiant į kasdienį jų dalyvavimo kūdikių gyvenime kontekstą. Kas ir yra šio tyrimo tikslas - tirti galimą specifinę tėvo įsitraukimo svarbą kūdikių emocijų savireguliacijai bei specifinius tėvų kūdikio emocijų reguliacijos aspektus.

Metodika

Tiriamieji. Keturios jaunos (20-28 metų), santuoką registravusios vienvaikės poros bei jų sveiki, laiku gimę, 6-7 mėnesių kūdikiai (du berniukai, dvi mergaitės).

Tyrimo metodai ir eiga. Tyrimas susideda iš tėvo-kūdikio bei motinos-kūdikio sąveikos eksperimentinėmis sąlygomis stebėjimo bei tėčių įsitraukimo kūdikio kasdienėje veikloje įvertinimo.

Kūdikio sąveikai su tėvais tirti naudota „sustingusio veido“ metodika (ang. Still-Face) (Tronick ir kt., 1978). Tai yra 6 minučių stebėjimas, sudarytas iš trijų epizodų. Pirmo ir trečio epizodo metu tėvai bendrauja su kūdikiu akis į akį. Antro epizodo metu tėvai gauna instrukciją nereaguoti į kūdikį, išlaikyti neutralią veido išraišką. Tėvų reakcija antro epizodo metu kūdikiams dažniausiai yra nejprasta, sukelia tam tikrą nepatogumo lygį. Todėl atsiranda galimybė stebėti, kokias emocijų savireguliacines strategijas naudoja kūdikis ir tėvai.

Siekiant kuo mažiau sutrikdyti natūralų kūdikių-tėvų bendravimą pasirinkta stebėjimą atlikti namų sąlygomis. Stebėjimo metu tyrėjas lieka kambaryje su vienu iš tėvų ir kūdikiu. Situacijai stebėti naudojamos dvi kameros. Vienos situacijos vaizdo įrašai (tėvo ir kūdikio; motinos ir kūdikio) yra sinchronizuojami ir sujungiami į vieną, siekiant užtikrinti tikslesnę analizę, naudojamas padalinto ekrano efektas (ang. split screen effect).

Tėvo įsitraukimui tirti pasitelkiamas klausimynas, kuriame tėvai nurodo, kiek laiko praleidžia su kūdikiu atliekant kasdienės priežiūros bei socialinės sąveikos veiklas (modifikuota CCAS klausimyno versija, Cronenwett, Sampsel, Wilson, 1988).

Duomenų analizė. Darbe siekiama pamatyti visybišką problemos spektrą, todėl atsižvelgiama į keturis aspektus: kūdikio afektą, afekto savireguliaciją, tėvų elgesį reguliuojant kūdikio afektą bei tėvo įsitraukimą kasdieniame kūdikio gyvenime.

Trys komponentai (veido išraiška, vokalizacija bei kūno poza) buvo ranguojami vertinant kūdikių afektą stebėjimo metu. Kodavimui naudotas intervalų metodas, kai kiekvienam laiko intervalui (5 s.) priskiriamas atitinkamas (stipriai teigiamas, teigiamas, lengvai teigiamas, neutralus, lengvai neigiamas, neigiamas, stipriai neigiamas) afekto kodas (remiantis modifikuota Braungart-Rieker ir kt. kodavimo sistema (2001)).

Kūdikių savireguliaciniam elgesiui analizuoti naudota modifikuota Braungart-Rieker ir kt. (1998) kodavimo sistema, kur kūdikio reguliacinis elgesys skirstomas į orientuotą į save, į motiną/tėvą arba į kitus objektus. Šioje sistemoje neatsižvelgta į skirtingus sensorinius kanalus (kūdikis gali nukreipti dėmesį žvilgsniu, tačiau tuo pat metu liesti kitą objektą), todėl tyrime ši kodavimo sistema buvo praplėsta.

Jau atlikti tyrimai, kurie naudoja „sustingusio veido“ metodą tėvo-kūdikio interakcijai tirti, taiko kodavimo sistemas originaliai sukurtas motinų-kūdikių poroms (pvz. Braungart-Rieker ir kt., 1998; Braungart-Rieker ir kt., 2001). Taip atsiranda pavojus neužfiksuoti tam tikrų specifinių, tėvo-kūdikio sąveikoje pasireiškiančių elementų. Todėl šio kintamojo įvertinimui pasirinkta kokybinė turinio analizė, remiantis A. Cropley (2002) rekomendacijomis. Stebėjimų vaizdo įrašas yra detalai aprašomi, naudojant laisvą elgesio aprašymą (D.Čekuolinė, 2008). Siekiant užtikrinti tiriamųjų konfidencialumą, pakeičiami jų vardai. Iš išrašų išrenkami tėvų elgesio komponentai. Kadangi šiame darbe remiamasi emocijų savireguliacijos apibrėžimu, kuris reguliaciją apibūdina trimis komponentais (moduliavimu, slopinimu ir stiprinimu) (Callkins, Hill: Gross, 2007), tėvų reguliacinio elgesio komponentai suskirstomi į kategorijas, remiantis kūdikio afektu (kaip emocinių išraišku forma) stebėjimo metu:

- Tėvų elgesio komponentai reaguojant į neigiamą kūdikio afektą;
- Tėvų elgesio komponentai reaguojant į neutralų kūdikio afektą;
- Tėvų elgesio komponentai reaguojant į socialinį kūdikio dalyvavimą (žvilgsnį nukreiptą į tėvų veidą, garsus).

Šie elgesio komponentai suskirstomi į kategorijas. Tokiu būdu išskiriamos tėvų strategijos reguliuojant kūdikio afektą.

Visybiškam kūdikio savireguliacijos vaizdui pamatyti naudojama atvejų analizė, kurios metu atsižvelgiama į tėvo specifinius atsakus reguliuojant kūdikio afektus, kūdikio afektų pasireiškimą bei savireguliaciją su skirtingais tėvais. Analizuojant tėvo aspektą atsižvelgiama į bendrą jo įsitraukimo kūdikių gyvenime lygį.

Rezultatai ir jų aptarimas

Svarbiausią tyrimo rezultatų dalį užimą išplėstos atvejų analizės, tuo tarpu čia pateikiamas tik jų apibendrinimas (išsamesnius rezultatus galima rasti Lakis, 2010).

Tėvo įsitraukimas kasdieniame kūdikių gyvenime. Atsakyti į klausimą, kaip tėvo įsitraukimas veikia kūdikio savireguliacinius atsakus, negalima vienareikšmiškai. Tačiau šiame darbe atsiskleidė, kad tėvo įsitraukimas yra susijęs su jo paties ir kūdikio atsakų įvairove bendravimo metu. Tėvų jautrumo tyrimai rodo, kad jautrumas ir kūdikių emocijų savireguliacijos atsakai yra susiję (Haley, Stansbury, 2003, Diener ir kt., 2002, Morales ir kt., 2005). Vyrai labiau negu motinos nurodo kūdikius kaip nenuspėjamus (Edhborg ir kt., 2005). Gali būti, kad labiau įsitraukę tėčiai, dažniau susiduria su kūdikiu skirtingose situacijose, o tas jiems padeda geriau suprasti kūdikius. Tuo tarpu teisingas kūdikio signalų įskaitymas yra vienas iš jautrumo veiksnių (Čekuolienė, 2008). Taip tėvai lengviau įskaity ir interpretuoja kūdikio signalus ir „sustingusio veido“ metodo metu. Kitaip tariant, pažįstantys savo kūdikius tėčiai kokybiškai kitaip reaguoja į savo kūdikių signalus.

Tėvo reguliacijos bei kūdikių savireguliacijos tėvo kontekste specifika. Darbas padėjo praplėsti jau žinomų tėvų strategijų, skirtų kūdikių afektui reguliuoti, spektrą (Spinrad ir kt., 2004) ir specifiką. Šiame darbe tirtas tėvų elgesys reguliuojant ne vien neigiamą, tačiau ir teigiamą kūdikių afektą. Be to, atsižvelgta ir į tėvų įsitraukimo būdus kūdikiui būnant neutralaus afekto būsenoje. Kaip nurodo kiti autoriai (Spinrad ir kt., 2004), tokie

įvairiapusiški tyrimai tėvų reguliavimo srityje yra svarbūs, nes dažniausiai yra apsiribojama neigiamo kūdikio afekto reguliacijos tyrimais.

Aptariant teigiamą kūdikių afektą, visų pirma svarbu paminėti, kad jis labiausiai pasireiškė santykyje (kai kūdikio ir tėvų žvilgsniai susitinka). Ypač kai kalba eina apie intensyvesnį sužadirimą. Šie duomenys yra suderinami su teorija, teigiančia, kad sukelti ar palaikyti teigiamą sužadirimą kūdikiui reikia kažko iš išorės, dažniausiai tėvų (Stern, 1985). Labiausiai tas atsiskleidė tėvo-kūdikio sąveikos metu. Kūdikio orientacija į tėčius naudojama esant teigiamam emocionalumui, todėl galima daryti prielaidą, kad jos tikslas yra teigiamo emocionalumo stiprinimas bei palaikymas. Šie duomenys dera su jau atliktais tėvo įsitraukimo tyrimais, kurie tėvo-kūdikio veiklą mato kaip aktyvią socialinę interakciją (Bailey, 1994).

Vyrai parodė atsargų bendravimo būdą su dukromis bei aktyvų kreipimą į teigiamą afektą su sūnumis. Labiausiai šie skirtumai pasireiškia tylesniu kalbėjimu, pasyvesniu žaidimo inicijavimu, matoma tendencija dalyvauti labiau „šalia“ negu „kartu“ su dukromis. Kai tuo tarpu tėvų dalyvavimas su sūnumis buvo pastebėtas kaip intensyvesnis. Tėvai aktyviau inicijuodavo bei įsitraukdavo į sūnaus pradedamą žaidimą. Dėl mažos tiriamųjų imties sunku pasakyti, ar šis aspektas nėra atsitiktinis. Dažniausiai tyrimuose nėra sutariama dėl kūdikio lyties ir tėvo sąveikos sąsajų. Vieni autoriai nurodo, kad tėvai aktyviau įsitraukia į bendravimą su sūnumi (Lamb, cit.pgl. McBride, Schoppe, Rane, 2002), kiti neranda šio skirtumo (Diener ir kt., 2002; Marsiglio, cit.pgl. McBride, Schoppe, Rane, 2002). Panašu, kad kokybinių skirtumų atskleidimas gali būti naudingas praplečiant šią temą.

Tyrimo metu atsiskleidė vyrams būdingas įsitraukimo aspektas, orientuotas į spontanišką kūdikio veiklos palaikymą, dalyvavimą joje. Tėvai savo įsitraukimu (pvz. kalbėjimu apie atliekamą kūdikio veiklą, jo manipuliuojamų objektų įvardinimu) pastiprina kūdikio aplinkos pažinimą bei tyrinėjimą, tam tikrą savarankiškumą. Be to, tėvai pamėgdžioja kūdikių veiklą taip parodydami bendradarbiavimą su kūdikiu.

Tokios tėvo interakcijos tendencijos gali būti susijusios su labiau išreikšta, kūdikio emocijų savireguliacija nukreipta į objektą būtent tėvų kontekste. Be to, kūdikių vokalizacija buvo pastebėta kaip labiau išreikšta sąveikoje su tėvu. Šios tendencijos gali kelti prielaidas aiškinant tėvo reikšmę kūdikių emocijų savireguliacijos raidai. Galima prielaida, kad būtent dėl nukreiptos orientacijos į objektą, kūdikiai geriau reguliuoja savo neigiamą afektą sąveikoje su tėvu (visuose atvejuose tėvo kontekste jo pasireiškė

mažiau). Iš kitos pusės, gali būti, kad sąveikos su tėvu nutraukimas kūdikiams sukelia mažiau distreso, todėl jiems yra paprasčiau jį reguliuoti.

Visuminis kūdikių emocijų savireguliacijos vaizdas. Rastos tam tikros specifinės tėvo reguliacinio elgesio tendencijos, kurios pas skirtingus tėvus pasireiškia ne vienodai, todėl sunku priskirti šiuos aspektus bendrai tėvų tendencijai. Be to, šios elgesio tendencijos, pasireiškia ir pas motinas. Pvz. tam tikras drausminimas bei auklėjimas, kuris pasireiškia pas 4 tėvus, taip pat pasireiškė pas vieną motiną. Todėl šis tyrimas labiau svarbus ne tiek visiems tėvams ar motinoms bendrų elgesio aspektų atskleidimu, kiek parodymu, jog kūdikių emocionalumas ir savireguliacija skiriasi priklausomai nuo tėvų konteksto. Tą skirtumą sąlygoja bendra sąveika. Pavyzdžiui, kūdikis, kuris sąveikos su motina metu yra orientuotas į save, interakcijos su tėvu metu (nors didžiąją dalį laiko vis dar yra orientuotas į save) atskleidžia gana aktyvius bendravimo su tėvu epizodus. Nagrinėjant tik vieną pusę, vaizdas apie kūdikio savireguliacinius gebėjimus nebūtų pilnas. Tuo tarpu tiriant savireguliaciją abiejų tėvų kontekste, atsiranda galimybė pažvelgti, kiek elgesio pasireiškia būtent dėl konteksto, o kiek dėl paties kūdikio.

Išvados

Atlikta kokybinė duomenų analizė leidžia formuluoti tokias prielaidas:

1. Tėvo didesnis įsitraukimas kasdienėje kūdikio veikloje turi sąsajas su:
  - 1.1. kūdikio emocionalumu sąveikoje su tėvu;
  - 1.2. kūdikio emocionalumu nutrūkus sąveikai.
2. Iš dalies rastos sąsajos tarp tėvo didesnio įsitraukimo kasdienėje kūdikio veikloje bei naudojamų strategijų kūdikio afektui reguliuoti įvairovė.
3. Kūdikiui esant neutralioje būsenoje tėvų reakcijoms būdingos tendencijos:
  - 3.1. Bandymas teigiamai sužadinti kūdikį – būdingas abiem tėvams;
  - 3.2. Kontakto užmezgimas su kūdikiu – motinoms būdingas per santykio su kūdikiu pabrėžimą, tėvams būdingas per dalyvavimą kūdikio veikloje.
4. Rastos kūdikių emocijų savireguliacijos tendencijos tėvo kontekste:
  - 4.1. Išreikšta orientacija į aplinkos tyrinėjimą;

4.2. Išreikštas kalbos suaktyvėjimas – pasireiškė aktyviai dalyvaujančių tėčių kontekste.

5. Rasta abiejų tėvų tendencija aktyviau įsitraukti į neigiamo kūdikio afekto reguliaciją.

Literatūra

Bailey W.T. (1994). A Longitudinal Study of Fathers' involvement with Young Children: Infancy to Age 5 Years. *The Journal of Genetic Psychology*, 155, 331-339.

Braungart-Rieker J.M., Garwood M.M., Powers B.P., Wang X. (2001). Parental Sensitivity, Infant Affect, and Affect Regulation: Predictors of Later Attachment. *Child Development*, 72, 252-270.

Braungart-Rieker J.M., Garwood M.M., Powers B. P., Notaro P.C. (1998). Infant Affect and Affect Regulation During the Still-Face Paradigm with Mothers and Fathers: the Role of Infant Characteristics and Parental Sensitivity. *Developmental Psychology*, 34, 1428-1437.

Calkins D., Hill A. (2007). Caregiver Influences on Emerging Emotion Regulation. *Handbook of emotion regulation* / Ed. by Gross, London: The Guilford Press.

Cronenwett L., R., Sampselle C.M., Wilson W.R. (1988). The Child Care Activities Scale and Parental Role Preference Scale. *Research in Nursing and Health*, p.301-308.

Cropley A. (2002). *Qualitative Research Methods. An Introduction for Students of Psychology and Education*. Ryga: Perse Ltd.

Diener M.L., Mangelsdorf S.C., McHale J.L., Frosch C.A. (2002). Infants' Behavioural Strategies for Emotion Regulation with Fathers and Mothers: Associations with Emotional Expressions and Attachment quality. *Infancy*, 3, 153-174.

Eisenberg N., Hofer C., Vaughan J. (2007). Effortful Control and Its Socioemotional Consequences. *Handbook of emotion regulation* / Ed. By Gross. London: The Guilford Press.

Haley D.W., Stansbury K. (2003). Infant Stress and Parent Responsiveness: Regulation of Physiology and Behaviour During Still-Face and Reunion. *Child Development*, 74, 1534-1546.

Kornas-Biela D. (2001). *Współczesny Krytyk Ojcostwa. Oblicze Ojcostwa* / Ed. by Kornas-Biela, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jan.

Lakis V. (2010). Tėvo dalyvumas ir kūdikių emocijų savireguliacija. *Bakalauro darbas*.

McBride B.A., Schoppe S.J., Rane Th.R. (2002). Child Characteristics, Parenting Stress, and Parental Involvement: Fathers versus Mothers. *Journal of Marriage and Family*, 64, 998-1011.

Morale, M., Mundy P., Crowson M.M., Neal A.R., Delgado Ch.E.F. (2005). Individual Differences in Infant Attention Skills, Joint Attention, and Emotion Regulation Behaviour. *International Journal of Behavioural Development*, 29, 259 – 263.

Spinrad T.L., Stifter C.A., Donelan-McCall N., Turner L. (2004). Mothers' Regulation Strategies in Response to Toddlers' Affect: Links to Later Emotion Self-Regulation. *Social Development*, 13.

Sroufe L.A. (1996). *Emotional Development: The Organization of Emotional Life in the Early Years*, Cambridge University Press, Cambridge and New York.

Stern D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. Basic Books.

Stifter C.A. (2002). Individual Differences in Emotion Regulation in Infancy: a Thematic Collection. *Infancy*, 3, 129-132.

Tronick E., Als H., Adamson L., Wise S., Brazelton T.B. (1978). The Infant's Response to Entrapment Between Contradictory Messages in Face-to-Face Interaction. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 17, 1-13.

Weinberg M.K., Tronick E.Z. (1996). Infant Affective Reactions to the Resumption of Maternal Interaction After the Still-face. *Child Development*, 67, 905-914.

FATHER'S INVOLVEMENT AND INFANT'S EMOTION SELF-REGULATION

Veronika Lakis

Vilnius University

E-mail: veronika.lakis@gmail.com

The development of early emotion regulation is gradual transition from dyadic infant-parent regulation to autonomic one. Till now researches have more explored mother-infant interaction and that shows just one side of the infant. The purpose of this work is to examine importance of father involvement to infant's emotion self-regulation and specific aspects of parenting while regulating infant's affect.

Four infants' and both of their parents' interactions are investigated during Still-Face Procedure. It is observed, which strategies parents and infants use to regulate infant's affect. Results are analyzed in the context of father's involvement.

The analysis has revealed connection between father's involvement and infant's affect during interaction (and disruption of interaction) with father. There were found behaviors, specific for mothers and fathers, used to positively arouse infant during neutral affect exposure. Fathers try to stay in contact with infant through involvement in activities, initiated by them or infant, while mothers try to emphasize their and infant's relationship. The tendency of activation in vocalization and investigation of surrounding was observed in infants during infant-father interaction.

RAŠYMAS KAIP TERAPIJA

Vaiva Klimaitė

Vilniaus Universitetas

El.paštas: vaiva.kl@gmail.com

Nors rašymas jau gana seniai taikomas įvairiose terapijose, tokiose kaip psichodinaminė, kognityvinė-elgesio, naratyvinė ir kt., jis gali būti taikomas ir kaip atskiras savarankiškas terapijos būdas. Ekspresyvus rašymas, dar vadinamas rašymo terapija, gali būti naudojamas tiek individualiai, tiek grupėse. Rašymo terapija remiasi naratyvinės terapijos principais, pagal kuriuos asmens turimas naratyvas veikia tai, kaip jis interpretuos ir suvoks save, pasaulį bei kitus žmones. Manoma, jog neefektyvūs, neadekvatūs naratyvai gali būti patiriamų sunkumų ir problemų priežastimi, taigi pagrindinis terapijos tikslas yra atrasti tokius naratyvus bei juos rekonstruoti, pakeisti alternatyviais. Rašymo terapijoje terapinį poveikį turi ne tik santykis grupėje ar su terapeutu bei tokio santykio dinamika, bet ir pats rašymas kaip procesas. Ištirta, jog rašymas teigiamai veikia tiek fizinę, tiek psichinę sveikatą: padeda geriau išreikšti savo giliausius jausmus, mintis, įsitikinimus, suprasti save, kitus ir aplinkinį pasaulį, suvokti, įvardinti ir integruoti emociškai sunkius išgyvenimus.

Rašymas terapijoje naudojamas jau gana seniai. Jis ypač paplitęs individualiojoje psichodinaminėje, kognityvinėje – elgesio, humanistinėje egzistencinėje ir kitose psichoterapijose. Rašymas, kaip naratyvinės terapijos dalis, besiremianti pagrindiniais jos veikimo principais, gali būti taikomas ir kaip savarankiška terapija tiek grupėse, tiek individualiai. Ekspresyvus terapinis rašymas, dar vadinamas rašymo terapija, skirtingų autorių taikomas skirtingai. J. W. Pennebaker, vienas pirmųjų šios terapijos autorių, savo klientams siūlo rašyti struktūruotai: keletą dienų po 15-20 min., naudojantis specialiomis rašymo technikomis (Pennebaker, 2004). L.C. Rubin rašančiajam siūlo susikurti savo asmeninį mitą – pasakojimą, kuriame jis bus pagrindinis herojus, įveikiantis sunkumus (Rubin, 2009). V. E. White dažniau taiko laiško rašymo techniką (White, 2002). Tačiau rašymo terapija apima ir dienoraščio, poezijos, fantastinių kūrinių rašymą, net jeigu rašantysis savo darbų niekam kitam neparodo ir neatsineša jų į terapiją. Taigi formos gali būti labai įvairios ir norintys pradėti rašyti gali pasirinkti jiems artimiausią arba netgi susikurti savo rašymo būdą – svarbiausia rašant nutildyti savo „vidinį kritiką“, rašyti „negalvojančią“ – neracionalizuojančią, nesistengiančią laikytis logikos

taisyklių, nekreipiant dėmesio į gramatines ar stilistines klaidas, tvarkingumą, pamirštant mokykloje patirtą raudono tušinuko baimę – niekas rašinio netaisys, nebraukys ir nevertins (Wright, Chung, 2001; Pennebaker, 1997, 2004).

Teorinis rašymo terapijos modelis ir principai

Nors įvairūs autoriai sutaria, jog rašymas gali turėti terapinės naudos žmogui, vieningo teorinio požiūrio į šį procesą nėra. Įvairūs autoriai kelia savus modelius ir žiūri į šią terapiją iš skirtingų perspektyvų. J. Pennebaker (1997) svarstydamas, kaip ir kodėl rašymas apie emociškai svarbius išgyvenimus turi pastebimą poveikį žmonėms, išskėlė du galimus terapijos veikimo modelius. Vienas jų – tai slopinimas ir atsiskleidimas. Psichologiškai svarbių išgyvenimų užslopinimas veikia ne tik emociškai, bet atsispindi ir aunotominės bei centrinės nervų sistemos veikloje, gali veikti kaip ilgalaikis stresorius, sukeliantis psichosomatinčius procesus, padidinant ligų riziką, streso sutrikimus. Taigi atsiskleidimas, šių užslopinėtų jausmų ir išgyvenimų iškėlimas į paviršių ir integravimas į patyrimą galimai sumažina tokius simptomus ir pagerina savijautą (Pennebaker, 1997). Antrasis galimas terapijos veikimo modelis – tai tam tikri su rašymu susiję kognityviniai pokyčiai. Patyrimo pavertimas kalba padeda geriau integruoti jausmus, perorganizuoti patyrimą, sudėlioti jį į nuoseklią istoriją, identifikuoti ir įvardinti kylančius jausmus (Pennebaker, 1997; Graybeal ir kt., 2002).

Be to, Largo-Marsh ir Spates (2002), tirdami rašymo poveikį emocijoms, atrado, jog rašymas gali veikti panašiai kaip sąlyčio su įvykiu technikos ir terapijos: pakartotinai susiduriant su savo sunkumu emociškai, jis tarsi praranda savo svarbą, nebeiškelia nefunkcionalių, neadekvačių reakcijų ir asmuo gali ramiau pasakoti apie savo išgyvenimą nebepatirdamas stipraus emocinio (ypač neigiamo) sužadino (Largo-Marsh, Spates, 2002).

Terapijoje taikant rašymą dažniausiai remiamasi naratyvinės terapijos principu, jog žmogaus susikurtas vidinis naratyvas ir jo scenarijus veikia jo požiūrį į save, aplinką bei kitus asmenis ir gali būti keičiamas. Naratyvas yra tai, ką žmonės pasakoja apie save, kaip jungia savo gyvenimo įvykius laike ir suteikia kontekstą, kuriame jie įgauna prasmę. Scenarijus atspindi ne tik pačią istoriją, jos prasmę žmogui, bet ir „nusprendžia“, kurie įvykiai bus įtraukti į istoriją, o kurie nebus (Polkinghorne, 2004). Be to, istorijos, kurias žmonės pasakoja apie savo patyrimą, yra neatskiriamos nuo platesnių socialinių istorijų, reprezentuojančių universalias tiesas ir priimamų nekeliant jokių klausimų (Brown, Tod, 2007). Taigi asmenys interpretuoja gyvenimo įvykius ir suteikia jiems prasmę

remdamiesi savo turimais naratyvais ir jų scenarijais, veikiančiais tolimesnį elgesį, jausmus, suvokimus.

Pagal Pennebaker (2004), svarbiausia rašymo terapijos dalis yra nuoseklios istorijos konstravimas. Savyje ir aplinkoje pasimetusiam žmogui viskas atrodo nebecontroliuojama ir nesusiję. Vienas iš būdų tam įveikti yra nuoseklios, prasmingos istorijos apie tai, kas atsitiko ir kokį poveikį tai turėjo, kūrimas. Toks naratyvo aprašymas gali padėti geriau pamatyti ir suprasti situaciją, kurioje žmogus atsidūrė bei prieiti platesnių ir daugiau apimančių interpretacijų apie save ir situacijas (Polkinghorne, 2004).

Prasmingo naratyvo konstravimui padeda istorijos rašymas ir perrašymas kelis kartus. Perrašymas remiasi tuo, jog dažniausiai rašant apie turimą sunkumą sudėtinga pastebėti visus reikšmingus aspektus, o kai istorija vis peržiūrima, taisoma, perrašoma, tokius aspektus atrasti lengviau (Pennebaker, 2004). Be to, tai padeda išsiaiškinti, kurios idėjos yra išmoktos bei atskirti, kurie požiūriai į santykius, emocijas, žmones, darbą, gyvenimą yra pačių klientų (Brown, Tod, 2007). Rašymo terapijoje kartais skatinamas ir ekspresyvus kūrybinis rašymas, kurio metu nereikia pasakoti savo istorijos, galima sukurti naują pasakojimą, neparemtą jokiais racionalumo ar logikos dėsniais. Toks rašymas atveria naujas galimybes kitaip papasakoti savo istoriją bei suteikia naujų stiprių terapinių įžvalgų (Leavitt, Pill, 1995).

Grupinėje psichoterapijoje taikoma rašymo terapija apjungia ir rašymo proceso, ir grupės interakcijų teikiamą terapinę naudą grupės dalyviams. Rašymo užduotys grupės dalyviams gali būti pasiūlomos grupės susitikimo metu skiriant laiko rašymui ir aptarimui, arba kaip namų darbas (Hernandez ir kt., 2004). Rašymas grupėse yra gana paplitęs darbo būdas, kaip terapija pradėtas naudoti nuo apytiksliai 1950m. (Lauer, Goldfield, 1970).

Nors teigiama, jog žmogus gali pasijusti geriau ir su niekuo neaptardamas to, ką rašė, tačiau tokia diskusija, galinti vykti ir grupėje, ne tik kliento – terapeuto diadoje, įgalina spontaniškiau ir greičiau atrasti pagrindinius konfliktus, kurie dažnai nėra akivaizdūs. Rašymas suteikia galimybę tai pastebėti, interpretuoti ir integruoti. Tai gali sutrumpinti pačią terapiją, nes mažiau laiko sugaištama esminio sunkumo atradimui (Leavitt, Pill, 1995).

Galimas rašymo terapijos poveikis

Yra įrodymų, jog rašymas apie savo patyrimą, ypač skaudžius, trauminius išgyvenimus, gali sukelti pastebimus pokyčius fizinėje ir psichinėje sveikatoje (Pennebaker, 2004). Vienas pirmųjų šį teiginį pagrindžiančių tyrimų – tai klasikinis J. W. Pennebaker eksperimentas, atliktas maždaug prieš 30 metų ir padaręs pradžią rašymo terapijos tyrimams apskritai. Šiame tyrime atskleidžiama, jog tiriamųjų grupė, rašiusi apie skaudžius išgyvenimus, subjektyviai jautėsi geriau (sumažėjo nerimas, prislėgtumas), pagerėjo jų nuotaika, jie gebėjo geriau suprasti savo išgyvenimus, įvardinti kylančius jausmus, jų fizinė sveikata taip pat kiek pakito: sustiprėjo imuninė sistema, jie mažiau kartų kreipėsi į gydytojus dėl somatinių negalavimų. Atsiskleidimas taip pat sukėlė trumpalaikių autonominio aktyvumo pakitimų, t.y. sumažino širdies plakimo dažnį bei paveikė raumenų aktyvumą (Pennebaker, 1997, 2004).

Vėliau šio tyrimo metu atrasti rašymo terapijos efektyvumo įrodymai buvo ne kartą pakartoti ir J. W. Pennebaker, ir kitų autorių tyrimais visame pasaulyje. Tokių tyrimų laukas gerokai prasiplėtė, ir dabar jau žinoma ir įrodoma, jog rašymas teigiamai veikia ne tik imuninę sistemą ir bendrąją fizinę sveikatą, tačiau sumažina streso keliamus simptomus. Be to, rašymas padeda sumažinti depresiją ir nerimą, geriau suprasti ir valdyti emocijas, tokias kaip pyktis, agresija, kaltė (Pennebaker, 2004). Be to, rašymo procesas gali padėti rašančiajam asmeniškai augti bei sustiprinti kitų terapijos būdų teikiamą efektą (Leavitt, Pill, 1995). Taip pat šis terapijos būdas padeda geriau suprasti save, savo giliausius jausmus ir įsitikinimus (Geneviene, 1999). Rašant lengviau atskleisti iki šiol nepripažintas savo asmenybės dalis, integruoti skaudžią patirtį (Leavitt, Pill, 1995; Pizarro, 2004; Geneviene, 1999). Be to, grupėje taikomas rašymas pastiprina grupės interakcijas ir diskusijas: dalindamiesi rašiniuose atsiskleidžiančiomis skirtingomis nuomonėmis, mintimis, patyrimais grupės dalyviai empatiškiau reaguoja vieni į kitus, pagerina savo socialinius įgūdžius (Hernandez ir kt., 2004; Tilly, Caye, 2004).

Išvados

Rašymas, kaip psichodinaminės, kognityvinės-elgesio, naratyvinės ar kitų terapijų dalis, taikoma gana seniai, tačiau kaip savarankiška terapija ji dar yra pakankamai nauja. Rašymas kaip terapija savo procesu, veikimo principu yra labai artima naratyvinei terapijai, kurioje siekiama atrasti nefunkcionalius asmenų naratyvus bei juos rekonstruoti. Naratyvas – tai asmens pasakojama istorija apie save, atspindinti tai, kaip jis interpretuoja ir supranta save, pasaulį ir kitus asmenis. Neadekvatus asmens

naratyvas gali būti svarbia patiriamų sunkumų ar problemų priežastimi, todėl rašymo, kaip ir naratyvinėje, terapijoje siekiama geriau suprasti tokius naratyvus, juos įsisąmoninti bei rekonstruoti. Rašymas terapijoje gali būti svarbus procesas, leidžiantis rašančiajam geriau suprasti ne tik save ir pasaulį, bet ir kurti efektyvesnius santykius su aplinkiniais, geriau atpažinti ir išreikšti jausmus bei teigiamai paveikti ir fizinę sveikatą.

Literatūra

Genevieve E.Ch. (1999). A Creative Writing Program to Enhance Self – Esteem and Self – Efficacy in Adolescents. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 12(3), 70-78;

Graybeal A., Sexton J.D., Pennebaker J.W. (2002). The Role of Story – Making in Disclosure Writing: The Psychometrics of Narrative. *Psychology and health*, 17(5), 571-581;

Hernandez E.R., Lyons J.A., Tandy J.A. (2004). Patients' Attitudes Toward a Therapeutic Writing Group for Veterans with PTSD. *Journal of Trauma Practice*, 3(3), 69-84;

Largo – Marsh L., Spates R.C. (2002). The Effects of Writing Therapy in Comparison to EMD/R on Traumatic Stress: The Relationship between Hypnotizability and Client Expectancy to Outcome. *Professional Psychology: Research and Practice*, 33(6);

Lauer R., Goldfield M. (1970). Creative Writing in Group Therapy. *Psychotherapy: Theory, Research, and Practice*, 7(4), 248-252;

Brown C., Tod A.-S. (ed.) (2007). *Narrative Therapy: Making Meaning, Making Lives*. JAV: Sage Publications, Inc., 324;

Leavitt R.S., Pill C.J.(1995). Composing a Self through Writing: the Ego and the Ink. *Smith College Studies in Social Work*, 65(2), 137-149;

Pennebaker J.W. (1997). Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological science*, 8(3), 162 – 166;

Pennebaker J.W. (2004). *Writing to Heal. A Guided Journal for Recovering from Trauma and Emotional Upheaval*. JAV: New Harbinger Publications, Inc., 164;

Pizarro J. (2004). The Efficacy of Art and Writing Therapy: Increasing Positive Mental Health Outcomes and Participant Retention After Exposure to Traumatic Experience. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 21(1), 5-12;

Polkinghorne D.E. (2004). Narrative Therapy and Postmodernism. The handbook of Narrative and Psychotherapy: practice, theory, and research (Ed. Angus L.E., McLeod J.) Sage Publications;

Rubin L.C. (2009). Our Heroic Adventure: Creating a Personal Mythology. Journal of Creativity in Mental Health, 4, 263-270;

Tilly N., Caye J. (2004). Using Writing and Poetry to Achieve Focus and Depth in a Group of Women Parenting Sexually Abused Children. Social Work with Groups, 27(2/3), 129-142;

White V.E. (2002). Externalizing Childhood Sexual Abuse with Adult Survivors: Letter Writing and Drawing Techniques in Group Therapy. Journal of Clinical Activities, Assignments and Handouts in Psychoterapy Practice, 2 (1), 15-23;

Wright J., Chung M.C. (2001). Mastery ir Mystery? Therapeutic Writing: a Review of the Literature. British Journal of Guidance and Counselling, 29(3), 277-291.

WRITING AS THERAPY

Vaiva Klimaitė
Vilnius University
E-mail: vaiva.kl@gmail.com

Though writing is used in various therapies, namely in psychodynamic, cognitive-behavior, narrative and other therapies, it can be applied as separate autonomous therapy. Expressive writing, also called writing therapy, can be used both in individual and group therapy. Writing therapy appeals to the fundamental of narrative therapy, whereby the narrative that person has affects how he will interpret and understand himself, others and the world. Supposedly ineffective and inadequate narrative can be the source of the problems and difficulties that person experiences. Therefore the main goal of the therapy is to find these narratives and reconstruct them. In writing therapy, not only the relations and its dynamics, but also the writing as a process itself has influence on the therapeutic effect. It is investigated that writing has positive impact to both physical and mental health: it helps to express ones deepest feelings, thoughts, believes, to understand oneself, others and the world, to recognize, name and integrate emotionally hard experiences.

POTRAUMINIO STRESO IR POTRAUMINIO STRESO SUTRIKIMO PAPLITIMAS PO PERSILEIDIMO IR ABORTO. SISTEMINĖ APŽVALGA

Viltė Daugirdaitė

Vilniaus Universitetas

El.paštas: vilte.daugirdaite@gmail.com

Mūsų nagrinėjama tema yra aktuali, nes mažai žinoma apie moterų patiriamą potrauminį stresą nutrūkus nėštumui. Yra atlikta pavienių tyrimų šia tema, tačiau nėra susistemintų duomenų ir aiškių išvadų. Vienas iš sisteminės apžvalgos tikslų – išsiaiškinti, koks yra potrauminio streso ir PTSS paplitimas po persileidimo ir aborto. Mūsų tyrimo objektas yra tyrimai nagrinėjantys potrauminį stresą ir PTSS po reprodukcinės netekties ir aborto. Apžvalgai atrinktas 51 tyrimas, nagrinėjantis potrauminio streso ir jo sutrikimo pasireiškimą po reprodukcinės netekties ir aborto. Šio pranešimo tikslas – pristatyti dalį sisteminės apžvalgos rezultatų: potrauminio streso ir PTSS paplitimą po persileidimo ir aborto (sukelto ir dėl vaisiaus genetinių pakitimų). Tyrimo rezultatai parodė, kad potrauminio streso paplitimo dažnumas yra didesnis, praėjus nedaug laiko po aborto dėl vaisiaus genetinių pakitimų, ir laikui bėgant statistiškai reikšmingai sumažėja. Be to, mažesnis PTSS nei potrauminio streso paplitimas ir po sukkelto aborto, ir po persileidimo patvirtina tendencijas, kad po bet kokio trauminio įvykio PTSS paplitimas bus mažesnis nei potrauminio streso.

Pasaulyje visai neseniai imta labiau domėtis sąsajomis tarp reprodukcinės ir psichinės sveikatos sričių. Tačiau vis dar mažai žinoma apie moterų psichinę sveikatą, ypač potrauminį streso sutrikimą (PTSS), nutrūkus nėštumui. Netektis yra priskiriama prie trauminių įvykių, kurie gali daryti įtaką potrauminio streso (PTSS) atsiradimui (APA, 2000). PTSS yra nerimo sutrikimas kylantis kaip uždelstas ir užsitęsęs atsakas patyrus ar buvus liudininku trauminio įvykio, kuris buvo susijęs su faktine arba gresiančia mirtimi ar didele fizine žala sau ir kitiems (TLK – 10, 2010). Yra žinoma, kad patyrus netektį tik nedidelei daliai žmonių išsivysto PTSS, o kitiems gali pasireikšti tik atskiri PTSS simptomai – vengimas ir nevalingai pasikartojančios mintys, jausmai bei elgesys, kurie nebus įvardijami kaip sutrikimas ir bus vadinami potrauminiu stresu (Ford, 2009). Tos netektys, kurios susijusios su nėštumu, yra įvardijamos kaip reprodukcinės netektys. Tai persileidimo, negyvagimio gimimo ir perinatalinės ar kūdikio mirties patirtis (Earle, Foley, Komaromy, Lloyd, 2008). Atlikti pavieniai tyrimai ar nesisisteminės tyrimų

apžvalgos patvirtina, kad po nerodukcinės netekties, tokios kaip persileidimas, ar negyvagimio gimimas, gali būti išgyvenama trauma (Cacciatore, 2010; Hammama ir kt., 2010; Scwerdtfeger, Shreffler, 2009; Cacciatore, 2007; Carter ir kt., 2007; Rowsell ir kt., 2001; Wall-Haas, 1985). Abortas nėra priskiriamas prie reprodukinių netekčių, tačiau tyrimai rodo, kad abortas, kurį moteris pasirenka, nes jos vaisiui nustatytas genetinis pakitimas, taip pat gali būti išgyvenamas kaip trauminis patyrimas (Bagarozzi, 1994; Jaques, 1973).

Siekdami atlikti reprezentatyvią ir patikimą mokslinių darbų analizę, apie potrauminio streso ir PTSS pasireiškimą po reprodukcinės netekties ir aborto, pasirinkome sisteminės apžvalgos metodą. Šis metodas leidžia apžvelgti visus pasaulyje atliktus tyrimus šioje srityje ir pateikti apibendrintas išvadas, atsižvelgiant į atliktų tyrimų kokybę.

Vienas iš sisteminės apžvalgos tikslų buvo išsiaiškinti ir palyginti, koks potrauminio streso ir potrauminio streso sutrikimo paplitimas nustatomas aborto ir persileidimo atvejais. Pranešime bus pristatyti reprezentatyvios mokslinių studijų sisteminės apžvalgos duomenys apie potrauminio streso ir jo sutrikimo paplitimo ypatumus po aborto ir persileidimo. Turimais duomenimis, pasaulyje kol kas dar nėra atlikta nei viena sisteminė apžvalga apie potrauminį stresą ar potrauminio streso sutrikimą po reprodukcinės netekties ar aborto.

Metodika

Paieška buvo atlikta aštuoniose duomenų bazėse: EBSCO health database (AMED, British Nursing Index, CINAHL, MEDLINE, SPORTDiscus), PsycINFO, PubMed ir ScienceDirect. Buvo panaudotos 35 raktinių žodžių kombinacijos. Į sisteminę apžvalgą buvo įtraukti tyrimai, parašyti anglų kalba, publikuoti moksliniuose žurnaluose, patikrinti kvalifikuotų specialistų, tyrimai, kurie turėjo santraukas, tyrinėjo potrauminį stresą ar PTSS po reprodukcinės netekties, tyrimo dalyviai buvo moterys ar/ir vyrai, kurie priklausė tai pačiai porai ir patyrė reprodukcinę netektį ar abortą, taip pat tai turėjo būti geros kokybės kiekybiniai arba kokybiniai tyrimai kur buvo naudojami standartizuoti potrauminio streso ar PTSS matavimo instrumentai. Tų tyrimų, kurie buvo įtraukti į sisteminę apžvalgą, kokybė buvo įvertinta naudojantis Cochrane duomenų bazės skirtos sisteminėms apžvalgoms protokoluose pateiktais kriterijais. Kriterijai buvo

pritaikyti, kad atitiktų šios sisteminės apžvalgos sritį, taip pat pasinaudota tam skirta lentelė, kurią kitoje sisteminėje apžvalgoje naudojo Green (2004).

Rezultatai ir jų aptarimas

Paieškos rezultatai. Buvo perskaityti 49668 straipsnių pavadinimai, iš kurių atrinkta ir perskaityta 1418 santraukų. Iš šių santraukų atrinkti 105 straipsniai, kurie visi perskaityti. Iš 105 straipsnių 51 straipnis atitiko sisteminės apžvalgos kriterijus ir buvo įtrauktas į galutinę rezultatų analizę. Iš 54 atmetų straipsnių 34 netyrinėjo potrauminio streso ar PTSS po reprodukcinės netekties ar aborto, 6 buvo apžvalginiai straipsniai, 5 matavo potrauminį stresą ar jo sutrikimą ne po reprodukcinės netekties ar aborto, 1 neatitiko kalbos kriterijaus (publikuotas ne anglų kalba), 1 neatitiko formos kriterijaus (buvo laiško formos) ir 1 nebuvo tiksliai nusakyta reprodukcinė netektis.

Pagrindinės tyrimų charakteristikos. Į apžvalgą atrinkto 51 tyrimo imties dydis svyravo tarp 12 ir 1889 tiriamųjų. 12 tiriamųjų – mažiausią tiriamųjų skaičių, pakankamą kokybiniam tyrimui – turėjo vienintelis kokybinis tyrimas, įtrauktas į šią sistemine analizę, tai tyrimas atliktas O'leary (2005). Tyrimai pagal atlikimo vietą apima keturis kontinentus – Europos, Šiaurės Amerikos, Azijos ir Afrikos, daugiausiai tyrimų (34) atlikta Europoje. Pagal šalis daugiausia tyrimų atlikta Jungtinėse Amerikos valstijose – 16. Tyrimų dizainas buvo labai įvairus: daugiausia tyrimų (26) buvo kohortiniai, 10–ties iš jų duomenys rinkti prospektyviai.

Pagrindiniai rezultatai ir jų aptarimas. Iš viso potrauminį stresą po aborto dėl vaisiaus genetinių pakitimų matavo ir jo paplitimą nurodė 8 tyrimai (Kersting ir kt. 2009; Korenromp ir kt., 2009; Korenromp ir kt., 2007; Broen ir kt., 2005; Davies ir kt., 2005; Korenromp ir kt., 2005a; Korenromp ir kt., 2005b; Salvesen ir kt., 1997). Potrauminio streso paplitimo procentas ir matavimo laikas po aborto dėl vaisiaus genetinių pakitimų varijavo nuo 67%, 6 savaitės po aborto (Davies et al., 2005) iki 17,3%, vidutiniškai 2 – 7 metai po įvykio (Korenromp ir kt., 2005a). Matome, kad potrauminio streso dažnumas didžiausias praėjus nedaug laiko po įvykio ir mažėja laikui bėgant. Tai patvirtina ir kiti trys tyrimai, kurie parodė, kad potrauminis stresas statistiškai reikšmingai mažėja ilgėjant laikui po įvykio. Didžiausias procentas moterų, kurios gali būti pavadintos klinikiniais atvejais (angl. case, surenkančiomis daugiau balų nei norma IES skalėje), būdavo pirmomis savaitėmis po aborto, atlikto dėl vaisiaus genetinių pakitimų (Korenromp ir kt., 2009; Broen et al, 2005; Davies ir kt., 2005). Šie rezultatai rodo, jog būtina kuo anksčiau atlikti psichologinį potrauminio streso įvertinimą tokioms moterims

ir suteikti psichologinę pagalbą. Gydytojai akušeriai ir ginekologai, taip pat kitas medicinos personalas, dirbantis su moterimis, pasirinkusiomis abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų, turėtų būti supažindinamas su potrauminiu stresu, jo simptomatika, pagrindinėmis technikomis, kurios galėtų padėti išvengti didesnio potrauminio streso pasireišimo dažnumo.

Kiti 6 tyrimai matavo PTSS ir jo paplitimą po sukkelto aborto (Steinberg ir kt., 2010; Coleman ir kt., 2009; Suliman ir kt., 2007; Rue ir kt., 2004; Major et al, 2000; Salvesen ir kt., 1997). PTSS pasireišimo procentas, nustatytas atskiruose tyrimuose, varijuoja nuo 0,9% (Rue ir kt., 2004) iki 19,8% (Coleman ir kt., 2009). Tačiau čia svarbu pabrėžti, kad Steinberg ir kt.(2010) pakartojo Coleman ir kt. (2009) tyrimą su tais pačiais duomenimis, imtimi ir kodais ir atrado, kad tik 4,5% moterų patiria PTSS po sukkelto aborto. Steinberg ir kt. (2010) padarė išvadą, jog Coleman ir kt. (2009) suklydo atlikdami statistinius skaičiavimus, todėl turime atkreipti į tai dėmesį ir į Coleman ir kt. (2009) tyrimo rezultatus žvelgti atsargiai. Kaip rodo tyrimai, PTSS paplitimas yra mažesnis nei potrauminio streso. Tokius tyrimų rezultatus galėjo įtakoti du veiksniai. Pirmiausia potrauminis stresas buvo tirtas tarp moterų, kurios pasidarė abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų, ir dažniausiai tas kūdikis būdavo lauktas, todėl išgyvenama trauma yra didesnė. Antra, pastebima, kad PTSS paplitimas apskritai yra mažesnis ir kitose traumose ir žymiai dažniau pastebimas tiesiog potrauminis stresas. (Ford, 2009).

Potrauminio streso pasireišimą po persileidimo matavo 3 tyrimai (Broen ir kt., 2005; Broen ir kt., 2004; Lee ir kt., 1996). Potrauminio streso paplitimo procentas svyravo nuo 51,3%, 10 dienų po persileidimo (Lee ir kt., 1996), iki 2,6%, 5 metai po įvykio (Broen ir kt., 2005). Lyginant šiuos rezultatus su aborto dėl genetinių pakitimų sukkelto potrauminio streso tyrimų duomenimis matome, jog potrauminio streso pasireišimo procentas po 6 savaičių ir 2 – 7 metų patyrusių abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų moterų grupėje yra didesnis nei persileidimą patyrusių moterų atitinkamai po 10 dienų ir 5 metų po įvykio. Galime daryti prielaidą, kad savanoriškas moters apsisprendimas atsisakyti laukto nėštumo galėjo turėti įtakos didesniai traumos išgyvenimui, nei moterims po persileidimo. Be to, tikėtina, kad moterys pasirinkusios abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų ne iš karto priėmė tokį sprendimą ir joms reikėjo laiko apsispręsti. Laikas per kurį jos svarstė, kokį sprendimą priimti galėjo lemti tai, kad moterys apsisprendusios pasidaryti abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų vis dėlto iki galo nėra tikros, ar jų priimtas sprendimas yra teisingas. Taip pat, gali būti, kad prieš priimdamos sprendimą moterys buvo prisirišusios prie savo laukiamo kūdikio ir tai taipogi sustiprino trauminius išgyvenimus. Šie rezultatai turi praktinę reikšmę psichologo darbui. Būtina

atkreipti dėmesį, kad moterims savanoriškai pasirinkusioms abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų gali būti reikalinga didesnė psichologinė pagalba ir palaikymas ir ypač ankstyvuojų laikotarpiu po įvykio.

Dar 6 tyrimai matavo PTSS paplitimą po persileidimo (Sham ir kt., 2010; Forray ir kt., 2009; Bowles ir kt., 2006; Engelhard ir kt., 2006; Engelhard ir kt., 2003a; Engelhard ir kt., 2003b). PTSS pasireiškimo procentas tarp moterų, kurios patyrė persileidimą varijavo nuo 0,6%, 3 mėnesiai po persileidimo (Sham ir kt., 2010), iki 39%, 1 mėnuo po persileidimo (Bowles ir kt., 2006). Pateikti procentai nėra iki galo tikslūs, nes minėti tyrimai turėjo metodologinių minusų, tačiau šie minusai nesumenkino bedros tyrimų kokybės. Matome, kad ir persileidimo atveju PTSS pasireiškimo procentas randamas gerokai mažesnis, nei potrauminio streso po persileidimo. Svarbu tai žinoti tiek atliekant psichologinį įvertinimą, tiek taikant gydymą.

Šis darbas gali būti naudingas psichologams ir medikams, dirbantiems su moterimis, patiriančiomis persileidimą ar abortą. Platesnis potrauminio streso ar jo sutrikimo pasireiškimo po persileidimo ar aborto suvokimas gali padėti taikyti efektyvesnius gydymo metodus. Reikalingi tolimesni tyrimai, kuriuose būtų taikoma intervencija ir stebimas jos poveikis moterims išgyvenančioms potrauminį stresą ar jo sutrikimą po reprodukcinės netekties ar aborto. Taip pat svarbu toliau tyrinėti, kokie rizikos veiksniai lemia, kad vienoms moterims išsivysto PTSS po persileidimo ar aborto, o kitoms ne.

Galvojant apie šiandieną yra svarbu pažymėti, kad tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje dažnai kyla diskusijos abortų, dirbtinio apvaisinimo klausimais, todėl šis tyrimas gali pasitarnauti kaip mokslinis įrodymas norint pagrįsti vienokią ar kitokią nuomonę susijusią su reprodukcinės sveikata.

Išvados

Potrauminio streso paplitimo procentas yra didžiausias praėjus nedaug laiko po aborto dėl vaisiaus genetinių pakitimų, ir laikui bėgant statistiškai reikšmingai sumažėja. Be to, potrauminio streso pasireiškimo procentas yra didesnis tarp moterų, kurios pasidarė abortą dėl vaisiaus genetinių pakitimų, nei tarp moterų, kurios patyrė persileidimą.

Mažesnis PTSS, o ne potrauminio streso paplitimo procentas tiek sukkelto aborto, tiek persileidimo atvejais patvirtina tendenciją, kad po bet kokio trauminio įvykio PTSS paplitimas bus mažesnis nei potrauminio streso paplitimas.

Literatūra

American Psychiatric Association (2000) Diagnostic and statistical manual of mental disorders. (4 th ed., text revision). Washington, DC, 463 – 468.

Bagarozzi D.A. (1994) Identification, assessment and treatment of women suffering from post traumatic stress after abortion. *Journal of family Psychotherapy*, 5(3), 25 – 54.

Broen A. N., Moum T., Bodtker A. S., Ekeberg O. (2005) Reasons for induced abortion and their relation to women's emotional distress: a prospective two – year follow – up study. *General Hospital Psychiatry*, 27(1), 36 – 43.

Broen A., Moum T., Bodtker A. (2004) Psychological impact on women of miscarriage versus induced abortion: a 2-year follow-up study. *Psychosomatic Medicine*, 66(2), 265 – 271.

Bowles S.V. et al. (2006) Traumatic stress disorders following first – trimester spontaneous abortion: A pilot study of patient characteristics associated with these disorders. *The Journal of Family Practice*, 55(11), 969 – 973.

Cacciatore J. (2010) The unique experience of women and their families after the death of a baby. *Social Work in Health Care*, 49, 134 – 148.

Cacciatore J. (2007) Effects of support groups on post traumatic stress responses in women experiencing stillbirth. *Journal of Death & Dying*, 55(1), 71 – 90.

Carter D., Misri S., Tomfohr L. (2007) Psychologic aspects of early pregnancy loss. *Clinical obstetrics and gynaecology*, 50(1), 154 – 165.

Coleman P. K., et al. (2009) Induced abortion and anxiety, mood, and substance abuse disorders: isolating the effects of abortion in the national comorbidity survey. *Journal of Psychiatric Research*, 43(2), 770 – 776.

Earle S., Foley P., Komaromy C., Lloyd C. (2008) Conceptualizing reproductive loss: A social sciences perspective. *Human fertility*, 11(4), 259 – 262.

Engelhard I. M., van den Hout M. A., Schouten E. G. (2006) Neuroticism and low education level predict the risk of posttraumatic stress disorder in women after miscarriage or stillbirth. *General Hospital Psychiatry*, 28(5), 414 – 417.

Engelhard I. M., van den Hout M. A., Kindt M., Arntz A., Schouten E. (2003a) Peritraumatic dissociation and posttraumatic stress after pregnancy loss: prospective study. *Behavioral Research and Therapy*, 41 (1), 67 – 78.

Engelhard I. M., van den Hout M. A., Marcel A., Kindt M. (2003b) The relationship between neuroticism, pre-traumatic stress, and post-traumatic stress: A prospective study. *Personality and Individual Differences*, 35(2), 381 – 388.

Forray A., Mayes L.C., Magriples U., Epperson C.N. (2009) Prevalence of post-traumatic stress disorder in pregnant women with prior pregnancy complications. *The Journal of Maternal – Fetal & Neonatal Medicine*, 22(6), 522- 527.

Ford J. D. (2009) Posttraumatic stress disorder: scientific and professional dimensions. Amsterdam: Elsevier, 40 – 238.

Green J. M. (2004) Psychosocial aspects of genetic screening of pregnant women and newborns: a systematic review. *Health technology Assessment*, 8(33), 92 – 95.

Hamama L., Rauch S.A., Sperlich M., Defever E., Seng J.S. (2010) Previous experience of spontaneous or elective abortion and risk for posttraumatic stress and depression during subsequent pregnancy. *Depress Anxiety*, 27(8), 699-707.

Jacques R. (1973) Abortion and psychological trauma. *Medical Arts and Sciences*, 27(3), 52 – 59.

Kersting A., Kroker K., Steinhard J. et al. (2009) Psychological impact on women after second and third trimester termination of pregnancy due to fetal anomalies versus women after preterm birth – a 14 month follow up study. *Archives of Women's Mental Health*, 12(4), 193 – 201.

Korenromp M.J., Page-Christiaens G.C., van den Bout J., Mulder E.J., Visser G. H. (2009) Adjustment to termination of pregnancy for fetal anomaly: a longitudinal study in women at 4, 8, and 16 months. *American Journal of Obstetrics & Gynecology*, 201(2), 160.e1-7.

Korenromp M.J., Page-Christiaens G.C., van den Bout J., et al. (2007) A prospective study on parental coping 4 months after termination of pregnancy for fetal anomalies. *Prenatal Diagnosis*, 27 (8), 709 – 716.

Korenromp M.J., Page-Christiaens G.C., van den Bout J., et al. (2005a) Long – term psychological consequences of pregnancy termination for fetal abnormality: a cross-sectional study. *Prenatal Diagnosis*, 25(3), 253 – 260.

Korenromp M.J., Page-Christiaens G.C., van den Bout J., et al. (2005b) Psychological consequences of termination of pregnancy for fetal anomaly: similarities and differences between partners. *Prenatal Diagnosis*, 25(13), 1226 – 1233.

Lee C., Slade P., Lygo V. (1996) The influence of psychological debriefing on emotional adaptation in women following early miscarriage: a preliminary study. *The British Journal of Medical Psychology*, 69(Pt 1), 47 – 58.

Major B. et al. (2000) Psychological responses of women after first-trimester abortion. *Archives of general Psychiatry*, 57(8), 777-784.

O'Leary J (2005) The trauma of ultrasound during a pregnancy following perinatal loss. *Journal of Loss and Trauma*, 10(2), 183 – 204.

Rowell E., Jongman G., Kilby M., Kirchmeier R., Orford J. (2001) The psychological impact of recurrent miscarriage, and the role of counselling at a pre-pregnancy counselling clinic. *Journal of Reproductive and Infant psychology*, 19(1), 33- 45.

Rue V. M., Coleman P. K., Rue J.J., Reardon D.C. (2004) Induced abortion and traumatic stress: a preliminary comparison of American and Russian women. *Medical Science Monitor*, 10(10), SR5 – 16.

Salvesen K. A., Oyen L. et al. (1997) Comparison of long-term psychological responses of women after pregnancy termination due to fetal anomalies and after perinatal loss. *Ultrasound In Obstetrics & Gynaecology*, 9(2), 80 – 85.

Scwerdtfeger K. L., Shreffler K. M. (2009) Trauma of Pregnancy Loss and Infertility Among Mothers and Involuntarily Childless Women in the United States. *Journal of Loss and Trauma*, 14, 211 – 227.

Sham A.H., Yiu M.C., Ho W.B. (2010) Psychiatric morbidity following miscarriage in Hong Kong. *General Hospital Psychiatry*, 32 (3), 284 – 293.

Steinberg J. R., Finer L. B. (2010) Examining the association of abortion history and current mental health: A reanalysis of the National Comorbidity Survey using a common-risk-factor model. *Social Science & Medicine*, doi:10.1016/j.socscimed.2010, 1 – 11.

Suliman S. Ericksen T., et al. (2007) Comparison of pain, cortisol levels, and psychological distress in women undergoing surgical termination of pregnancy under local anaesthesia versus intravenous sedation. *BMC Psychiatry*, 7, 24.

Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos problemų klasifikacija : TLK-10. 10-osios red. 3-iasis patais. [liet.] leid. /Ed.by Dalia Januševičienė, Vida Tvarijonavičienė. Vilnius: Vaistų žinios, 2010

Wall-Haas C. L. (1985) Women's perceptions of first trimester spontaneous abortion. *Journal of Obstetric, Gynecologic, And Neonatal Nursing*, 14(1), 50 – 53.

**POSTTRAUMATIC STRESS AND POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER PREVALENCE
AFTER MISCARRIAGE AND ABORTION. SYSTEMATIC REVIEW.**

Viltė Daugirdaitė

Vilnius University

E-mail: vilte.daugirdaite@gmail.com

Our research theme is a relevant issue, because little is known about women experiencing posttraumatic stress and its disorder (PTSD) after the loss of a pregnancy. There are individual researches done on this topic, but there is still a lack of structured data and clear conclusions. One of the purposes of this systematic analysis was to find out and compare the prevalence of posttraumatic stress and PTSD after miscarriage and abortion. After detailed search we analyzed 51 studies which investigated posttraumatic stress and PTSD following reproductive loss. The purpose of this paper is to present a part of the results of the systematic review about posttraumatic stress and PTSD after reproductive loss and abortion. Our study showed that the percentage of posttraumatic stress in women after abortion for fetal genetic disorders is highest shortly after the abortion and decreases significantly during time. In addition, the lower prevalence rates of PTSD than the rates of posttraumatic stress both after an abortion and miscarriage confirms that, after any traumatic event, PTSD prevalence will be lower than the prevalence of just posttraumatic stress without a disorder.

MOKYTOJŲ STRESO DARBE ĮVEIKA IR JOS SĄSAJOS SU AŠ EFEKTYVUMU BEI KOLEKTYVINIU EFEKTYVUMU

Rasa Geležinytė

Vilniaus universitetas

El.paštas: rgelezinyte@yahoo.co.uk

Tyrimo tikslas yra nustatyti mokytojų naudojamas streso įveikos strategijas ir jų sąsajas su Aš efektyvumu bei kolektyviniu efektyvumu. Tyrime dalyvavo 141 respondentas. Duomenų analizė parodė, kad mokytojai dažniausiai naudoja į problemos sprendimą orientuotas, o rečiau – emocinės iškvos streso įveikos strategijas. Rastos statistiškai reikšmingos teigiamos sąsajos tarp mokytojų Aš efektyvumo / kolektyvinio efektyvumo ir į problemos sprendimą orientuotų bei socialinės paramos streso įveikos strategijų naudojimo.

Šiuolaikinėje visuomenėje darbo stresas yra itin būdingas reiškinys: jį vienu ar kitu atveju patiria kiekvienas individas. Kiekviena profesija pasižymi skirtingu jai būdingu streso lygiu: vienas profesijas atstovaujantys žmonės yra linkę patirti mažiau streso, kitas – daugiau. Prie pastarųjų priskiriami ir mokytojai. Dėl nuolatinės darbe patiriamos įtampos kenčia jų sveikata, jie taip pat patiria nepasitenkinimą darbu ir dažnai galvoja apie jo keitimą bei neretai imasi kitokio darbo. Be to, emociškai ir fiziškai dėl streso išsekę mokytojai neigiamai veikia mokinių savijautą bei akademinį pažangumą (Bulotaitė, Lepeškienė, 2006). Visa tai skatina mokytojų darbo streso tyrimus.

Stresas yra „toks asmens ir aplinkos santykis, kurį individas įvertina kaip reikalaujantį daug pastangų arba viršijantį jo išteklius ir keliantį pavojų jo gerovei“ (Lazarus, Folkman, 1984; 21 p.). Streso įveika yra apibrėžiama kaip „nuolatos kintančios žmogaus kognityvinės ir elgesio pastangos siekiant įveikti / kontroliuoti specifinius išorinius ir / arba vidinius reikalavimus, kurie yra jo paties vertinami kaip keliantys grėsmę arba viršijantys turimus išteklius“ (Lazarus, Folkman, 1984, 141 p.).

Literatūroje teigiama, jog vienas pagrindinių veiksnių, nuo kurio priklauso, ar individas patirs stresą tam tikroje situacijoje ir kaip elgsis, siekdamas sumažinti jaučiamą diskomfortą – tai suvoktas Aš efektyvumas. Šis konstruktas yra apibrėžiamas kaip „žmonių sprendimai apie savo gebėjimus organizuoti ir įvykdyti veiksmų linkmes,

reikalingas tam tikrai atlikčiai“ (Bandura, 2009, 709 p.) Mokytojo Aš efektyvumas (toliau – MAE) – tai savo, kaip mokytojo, sugebėjimų daryti įtaką moksleivių mokymosi rezultatams, paveikti net sunkiai sukalbamus, nemotyvuotus mokinius, įvertinimas (Armor ir kt., 1976).

Streso patyrimui bei jo įveikai svarbu ne tik savo, bet ir grupės, kuriai individas priklauso, gebėjimų suvokimas, kadangi daugelis sunkumų, su kuriais asmuo susiduria, atspindi grupės sunkumus, ir siekiant su jais susidoroti reikia nuolatinių kolektyvinių pastangų. Organizacijoje suvoktas kolektyvinis efektyvumas reiškia grupės narių nuostatas apie pajėgumą įvykdyti tam tikrą elgseną (Bandura, 1997, cit. pg. Goddard, Hoy, Woolfolk Hoy; 2004). Kolektyvinis mokytojų efektyvumas (toliau – KME) - tai mokytojo įsitikinimai apie kolektyvinį jo mokyklos mokytojų gebėjimą daryti įtaką moksleivių mokymuisi, nepaisant įvairių veiksnių, apsunkinančių mokymo procesą, poveikio (Goddard, Hoy, Woolfolk Hoy, 2004).

Jau buvo atlikta keletas tyrimų (pvz., Schwarzer, Hallum, 2008; Shen, 2009), siejančių mokytojų darbo stresą ir jo įveiką su MAE arba bendruoju Aš efektyvumu, tačiau KME į šiuos tyrimus įtrauktas nebuvo. Be to, nė vienas toks tyrimas nebuvo atliktas Lietuvoje – mūsų šalyje buvo tirti tik mokytojų darbo streso šaltiniai bei naudojamos streso įveikos strategijos (Bulotaitė, Lepeškienė, 2006). Paaiškėjus, jog Lietuvos mokytojams kasdieniame darbe labiausiai stresą kelia tokie darbo aspektai, kurie ganėtinai skiriasi nuo užsienio autorių išskirtųjų (pvz., Kyriacou, 2001), galima teigti, jog mūsų šalies mokytojų darbas pasižymi specifinėmis ypatybėmis. Todėl jaučiama būtinybė ne tik remtis užsienio tyrėjų darbų rezultatais, bet ir atlikti tyrimus su Lietuvos mokytojais.

Tyrimo tikslas: nustatyti mokytojų naudojamas streso įveikos strategijas ir jų sąsajas su MAE bei KME.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 141 vyresniųjų klasių mokytojas, tarp kurių 115 (81%) moterų, 21 (15%) vyras, o 5 (4%) respondentai lyties nenurodė. Tiriamųjų amžiaus vidurkis – 39 metai (SD = 9,4). Respondentai buvo iš 22 mokyklų (nuo 1 iki 32 respondentų iš kiekvienos).

Tyrimo eiga. Tyrimas vyko 2010 m. kovo – balandžio mėnesiais. Klausimynai buvo dalijami dvejais būdais: asmeniškai mokyklose ir internetu. Abi klausimyno versijos – spausdinta ir elektroninė – buvo identiškos. Dalyvauti tyrime respondentai sutiko

laisvanoriškai. Klausimynas buvo pildomas pagal nurodytas instrukcijas. Tiriamieji buvo informuoti apie jų atsakymų konfidencialumą bei šio darbo pobūdį klausimyno pradžioje.

Jvertinimo priemonės: *Mokytojo efektyvumo jausmo skalė* (Tchannen – Moran, Woolfolk Hoy, 2001). Leidimas versti, modifikuoti ir naudoti klausimyną tyrimui buvo gautas. Instrumentą sudaro 12 klausimų, kurie yra vertinami 5 balų Likert tipo skale: nuo „visai nesugebu / visai negaliu“ (1) iki „sugebu labai gerai / galiu labai daug“ (5). Išverstos skalės validumas buvo patikrintas faktorine analize (KMO = 0,863, Bartletto sferiškumo kriterijus lygus 713,940 (df = 66, p = 0,000), buvo taikytas VARIMAX 50 ašių sukimas). Išsiskyrė 3 faktoriai, į kuriuos pateko tie patys teiginiai kaip ir originaliame klausimyne. Jie paaiškina 63,6% imties dispersijos. Bendras skalės patikimumo koeficientas (Cronbacho alpha) šio tyrimo imčiai lygus 0,887. Klausimyno subskalės, atitinkančios MAE dimensijas: mokymo strategijos, moksleivių įtraukimas ir klasės valdymas.

Mokytojų kolektyvinio efektyvumo skalė (Tchannen – Moran, Barr, 2004). Leidimas versti, modifikuoti ir naudoti klausimyną tyrimui buvo gautas. Metodiką sudaro 12 klausimų, kurie yra vertinami 5 balų Likert tipo skale: nuo „visai nesugeba / visai negali“ (1) iki „sugeba labai gerai / gali labai daug“ (5). Išverstos skalės validumas buvo patikrintas faktorine analize (KMO = 0,916, Bartletto sferiškumo kriterijus lygus 835,662 (df 66, p=0,000), buvo taikytas VARIMAX 50 ašių sukimas). Išsiskyrė 2 faktoriai, į kuriuos pateko tie patys teiginiai kaip ir originalioje klausimyno versijoje. Jie paaiškina 60,49% imties dispersijos. Bendras skalės patikimumo koeficientas (Cronbacho alpha) šio tyrimo imčiai lygus 0,912. Klausimyno subskalės, atitinkančios KME dimensijas: mokymo strategijos ir moksleivių disciplina.

Streso įveikos klausimyną (Grakauskas, Valickas, 2006) sudaro 24 teiginiai, atspindintys įvairius streso įveikos būdus, kurių naudojimo dažnis vertinamas 5 balų Likerto tipo skale: nuo „niekada“ (1) iki „visada“ (5). Klausimyno teiginiai suskirstyti į 4 skales, atitinkančias streso įveikos strategijas: socialinė parama, problemų sprendimas, emocinė iškrova ir vengimas. Šio klausimyno validumas ir patikimumas buvo tikrinti autorių (Grakauskas, Valickas, 2006).

Demografinė anketa. Ji yra sudaryta iš 3 klausimų apie lytį, amžių ir pedagoginio darbo patirties trukmę.

Rezultatai ir jų aptarimas

Duomenų analizė parodė, kad mokytojai dažniausiai naudoja į problemos sprendimą nukreiptas streso įveikos strategijas (bendros imties vidurkis – 23,16), ir tai atitinka kitų Lietuvos tyrėjų duomenis (Bulotaitė, Lepeškienė, 2006). Rečiausiai naudojamos yra emocinės iškvos strategijos (bendros imties vidurkis – 12,14). Paaiškėjo, jog moterys mokytojos statistiškai reikšmingai dažniau nei vyrai mokytojai naudoja socialinės paramos (moterys – 21,57, vyrai – 17,81, $p < 0,05$) ir vengimo strategijas (moterys – 17,77, vyrai – 15,57, $p < 0,05$). Kai kuriuose ankstesniuose tyrimuose taip pat pastebėta, jog moterys yra linkusios dažniau nei vyrai naudoti socialinės paramos strategijas (pvz., Chan, Hui, 1995). Statistiškai reikšmingų koreliacijų tarp streso įveikos strategijų naudojimo ir amžiaus bei patirties nebuvo rasta.

1 lentelė. Pearsono koreliacijos tarp mokytojų Aš efektyvumo ir kolektyvinio mokytojų efektyvumo bei streso įveikos strategijų bendroje respondentų grupėje

	socialinė parama	problemų sprendimas	emocinė iškrova	vengimas
MAE	0,212*	0,371**	-0,046	0,067
KME	0,242**	0,289**	-0,069	0,080

* Koreliacija reikšminga, kai $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Kaip matyti iš 1 lentelės, MAE yra susijęs su problemų sprendimo strategijų naudojimu, o tai atitinka ankstesnių tyrėjų rezultatus (Schwarzer, Hallum, 2008; Devonport, Lane, 2006): tie, kurie save suvokia kaip efektyvesnius tam tikroje srityje, patekę į stresą keliančią situaciją, dažniau naudoja konstruktyvias įveikos strategijas, t.y. strategijas, nukreiptas į problemos sprendimą. Tai galima aiškinti tuo, kad mokytojai, kurie jaučiasi daugiau gebantys stresą keliančioje situacijoje, pozityviau įvertina galimybę imtis kokių nors veiksmų spręsti problemą ir tų veiksmų imasi. Tuo tarpu tie, kurie nesijaučia galį ką nors padaryti toje situacijoje, nėra linkę imtis problemos sprendimo. Panašiai aiškinti galima ryšį tarp KME ir problemų sprendimo strategijos. Be to, teigiama, jog mokyklose, pasižyminčiose stipriu kolektyviniu efektyvumu, egzistuoja aukštės atlikimo kokybės normos (Hoy, Woolfolk, 1990, cit. pg. Goddard, Hoy, Woolfolk Hoy, 2004), kurios daro didelę įtaką mokytojų veiklos asmeniniams standartams – susidūrę su kliūtimis tokie mokytojai yra linkę ne pasiduoti, o spręsti problemą arba ieškoti pagalbos savo aplinkoje.

KME ir socialinės paramos strategijų sąsaja reiškia tai, kad mokytojas, savo mokyklos kolektyvą suvokiantis kaip veiksmingesnį, yra labiau linkęs naudoti socialinės paramos

strategijas. Kitaip tariant, kai mokytojas savo mokyklos personalo darbinius gebėjimus vertina teigiamai, atsidūręs stresą keliančioje situacijoje jis dažniau kreipsis į bendradarbius. Tačiau socialinės paramos ieškojimas neapsiriboja tik ties kolegomis – paramos ieškoma bendraujant ir su šeima, draugais, pažįstamais. Teoriškai socialinės paramos strategiją buvo bandyta skirti į dvi smulkesnes grupes: instrumentinę paramą ir emocinę paramą (Carver, Scheier, Weintraub, 1989), bet tyrimai rodo, kad šie du tipai realybėje yra mažai diferencijuojami (pvz., Valickas, Grakauskas, 2006): tie, kurie dažniau ieško emocinės paramos, yra linkę ieškoti ir instrumentinės paramos. Taigi mokytojai, dažnai naudojantys socialinės paramos strategiją, gauna ne tik emocinę artimųjų ir / ar kolegų paramą, bet ir pasisemia žinių, reikalingų problemos sprendimui.

Vyrų imtyje rastos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp MAE ir socialinės paramos įveikos strategijų ($r = 0,613$, $p < 0,01$) bei į problemos sprendimą nukreiptų įveikos strategijų ($r = 0,475$, $p < 0,05$). Tuo tarpu moterų imtyje MAE ir KME statistiškai reikšmingai siejasi tik su vieno tipo įveikos strategijomis – nukreiptomis į problemos sprendimą (atitinkamai $r_1 = 0,351$, $r_2 = 0,286$, $p < 0,01$).

Jaunesnio nei 30 m. amžiaus mokytojų grupėje rastos statistiškai reikšmingos MAE ir KME sąsajos su socialinės paramos strategijomis (atitinkamai $r_1 = 0,454$, $r_2 = 0,413$, $p < 0,05$), o 30 m. ir vyresnio amžiaus mokytojų grupėje MAE ir KME statistiškai reikšmingai koreliuoja su į problemos sprendimą nukreiptomis strategijomis (atitinkamai $r_1 = 0,349$, $r_2 = 0,248$, $p < 0,01$).

Išvados

1. Mokytojai dažniausiai naudoja į problemos sprendimą nukreiptas streso įveikos strategijas, rečiau – emocinės iškvos strategijas.
2. Egzistuoja teigiamos mokytojų Aš efektyvumo ir kolektyvinio efektyvumo sąsajos su problemos sprendimo ir socialinės paramos streso įveikos strategijomis.

Literatūra

Armor, D., Conroy - Oseguera, P., Cox, M., King, N., McDonnell, L., Pascal, A., Pauly, E., & Zellman, G. (1976). Analysis of the school preferred reading programs in selected Los Angeles

minority schools, REPORT NO. R-2007-LAUDS. Santa Monica, CA: Rand Corporation (ERIC Document Reproduction Service No. 130 243).

Bandura A. (2009). Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai. Socialinė kognityvi teorija. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija,

Bulotaitė L., Lepeškienė V. (2006). Mokytojų stresas ir jo įveikos strategijos. *Pedagogy Studies*, 84, 48–52.

Carver C. S., Scheier M. F., Weintraub J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267–283.

Chan D. W., Hui U. K. (1995). Burnout and coping among Chinese secondary school teachers in Hong Kong. *British Journal of Educational Psychology*, 65, 15–25.

Devonport T. J., Lane A. M. (2006). Relationships Between Self – Efficacy, Coping and Student Retention. *Social Behavior and Personality*, 34, 127-138.

Goddard R. G., Hoy W. K., Woolfolk Hoy A. (2004). Collective Efficacy Beliefs: Theoretical Developments, Empirical Evidence, and Future Directions. *Educational Researcher*, 33, 3–13.

Grakauskas Ž., Valickas G. (2006). Streso įveikos klausimynas: keturių faktorių modelio taikymas. *Psichologija*, 33, 64-75.

Kyriacou C. (2001). Teacher Stress: directions for future research. *Educational Review*, 53, 27-35.

Lazarus R. S., Folkman S. (1984) Stress, appraisal and coping. New York: Springer Publishing Company.

Schwarzer R., Hallum S. (2008) Perceived Teacher Self – Efficacy as a Predictor of Job Stress and Burnout: Mediation Analyses. *Applied Psychology*. 57, 152-171.

Shen Y. E. (2009) Relationship between self – efficacy, social support and stress coping strategies in Chinese primary and secondary school teachers. *Stress and Health*, 25, 129–138.

Tchannen – Moran M., Barr M. (2004). Collective Teacher Beliefs Scale. [žiūrėta 2010 m. vasario 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://wmpeople.wm.edu/asset/index/mxtsch/ctb>.

Tchannen – Moran M. ir Woolfolk Hoy A. (2001) The Teachers' Sense of Efficacy Scale. [žiūrėta 2010 m. sausio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://people.ehe.ohio-state.edu/ahoy/files/2009/02/tses.pdf>.

TEACHERS' COPING WITH WORK STRESS AND ITS RELATIONS WITH SELF – EFFICACY AND COLLECTIVE EFFICACY

Rasa Geležinytė

Vilnius University

E-mail: rgelezinyte@yahoo.co.uk

The purpose of this research is to identify the stress coping strategies used by teachers and their relationships with teacher self - efficacy / collective teacher efficacy. 141 respondents participated in the research. Data analysis showed that the most frequently used stress coping strategies by teachers are problem solving - oriented, and the most rarely – emotional discharge strategies. There are statistically significant positive correlations between teacher self - efficacy / collective teacher efficacy and the use of problem solving and social support strategies.

SLAUGYTOJŲ VILTIES IŠGYVENIMO IR JŲ NAUDOJAMŲ VILTIES ĮKVĖPIMO IR PALAIKymo STRATEGIJŲ SĄSAJOS

Andrius Katarskis

Vytauto Didžiojo universitetas

El.paštas: andrius.katarskis@gmail.com

Tyrimo tikslas - ištyti slaugytojų vilties išgyvenimo lygio ir jų darbe su pacientais naudojamų vilties įkvėpimo skatinimo strategijų sąsajas. Metodai. Atlikta literatūros analizė, empirinis tyrimas, statistinėje analizėje taikyti metodai: faktorinė analizė, studento-t kriterijus, pirsoko koreliacijos koeficientas. Rezultatai, išvados. Slaugytojų vilties išgyvenimo lygis yra susijęs su jų darbe naudojamomis vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijomis. Keletą vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijų savo darbe naudojančių slaugytojų vilties išgyvenimo lygis aukštesnis, nei tų, kurie naudoja vieną ar nenaudoja nė vienos strategijos. Gauti tyrimo rezultatai parodo slaugytojų vilties lygio palaikymo svarbą ir leidžia pagrįsti intervencinių vilties įkvėpimo programų naudojimą, ne tik tarp pacientų, tačiau ir tarp slaugytojų. Slaugytojų polinkis mažiau naudoti dvasingumu ir racionaliu mąstymu grįstas vilties įkvėpimo strategijas patiriant su konfliktais ir palaikymu susijusius stresogeninius įvykius, leidžia daryti išvadą apie neigiamą streso poveikį ne tik slaugytojui, tačiau ir jo slaugomam pacientui, kurio vilties išgyvenimo lygis nėra taip efektyviai palaikomas ar didinamas, dėl mažesnio strategijų naudojimo.

Viltį galima apibrėžti kaip pozityvų jausmą, kurio išgyvenimas gali būti laikomas sunkumų įveikos mechanizmu (Cutcliffe, 1995; ir kt.). Šis jausmas pasižymi savybe būti jėga, kuri sustiprina, papildo ir palaiko fiziologinius ir psichologinius asmens išteklius, jam susidūrus su itin dideliais sunkumais (Herth, 1990; ir kt.).

Viltis tampa ypač svarbi ligonių slaugoje ir paliatyvioje medicinoje. Ligonis paprastai patiria daugiau stresogeninių situacijų, susiduria su daugiau veiksnių mažinančių viltį, o drauge ir prastinančių jo gyvenimo kokybę. Slaugant ligonį ir siekiant užtikrinti kuo didesnę jo gyvenimo kokybę svarbu atliepti ne tik fizinius tačiau ir dvasinius bei psichologinius poreikius. Šis holistinis požiūris ypač išryškėja paliatyvioje slaugoje. Vilties savybė skliti iš vieno asmens kitam suteikia galimybę naudoti tam tikras strategijas, kurios gali padėti įkvėpti ir palaikyti viltį jos stokojančiam.

Vilties įkvėpimo procesas, anot P. Hinds (1988 cit. pagal Herth, 2005), priklauso nuo to kaip viltį išgyvena pats slaugytojas, nuo to kaip jis užmezga ir palaiko kontaktą, jo požiūrio į slaugą bei naudojamų atitinkamų strategijų (Herth, 1990; 2005). Yra nustatyta, kad didesnę viltį išgyvenantys slaugytojai ir patys jaučiasi komfortabiliu kai jiems tenka dirbti su sunkiai sergančiais pacientais (Feudtner et al., 2007). Taigi, remiantis atliktais tyrimais galima manyti, kad slaugytojo vilties išgyvenimas įtakojantis jo savijautą yra svarbus ir jo pasirenkamoms naudoti vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijoms darbe su pacientais.

Tyrimo tikslas – ištirti slaugytojų vilties išgyvenimo lygio ir jų darbe su pacientais naudojamų vilties įkvėpimo skatinimo strategijų sąsajas. Siekiant šio tikslo buvo suformuluotos ir patikrintos šios hipotezės:

1. Slaugytojų vilties išgyvenimo lygis yra susijęs su jų darbe su pacientais dažniau naudojamomis vilties įkvėpimo strategijomis.
2. Daugiau stresogeninių įvykių savo darbe patiriantys slaugytojai naudoja mažiau vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijų, nei patiriantys mažiau stresogeninių įvykių.
3. Keletą vilties įkvėpimo strategijų savo darbe naudojančių slaugytojų vilties išgyvenimo lygis aukštesnis, nei tų, kurie naudoja vieną ar nenaudoja nė vienos strategijos.

Metodika

Tyrimo metu apklausti pastovų ilgalaikį kontaktą su pacientais turintys stacionaro slaugytojai. Apklausoje, kuri vyko anketavimo būdu, dalyvavo Šiaulių bei Marijampolės ligoninėse dirbantys slaugytojai. Atliekant tyrimą buvo gauti sutikimai iš abiejų ligoninių. Viso buvo apklausta 123 respondentai didžiąją dalį tiriamųjų sudarė moterys (95,2%), iš kurių dauguma (66,7%) dirbo bendrosios terapijos skyriuje.

Tyrimo metu naudotos metodikos: *Vilties išgyvenimo lygio nustatymas.* Slaugytojų vilties išgyvenimo lygiui nustatyti buvo naudotas K. Herth 1992 metais sukurtas HHI (Herth Hope Index) klausimynas. Lietuviško šio klausimyno varianto vidinis statistinis patikimumas (Kronbacho alfa) lygus 0,785.

Vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijų naudojimo nustatymas. Slaugytojų naudojamos vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijos buvo nustatomos naudojant K. Herth 1993

metais sudarytą HIQ (Hope Intervention Questionnaire). Klausimyną sudaro 45 klausimai suformuojantys patirtimi, tarpusavio santykiais, dvasingumu ir racionalių mąstymu pagrįstas subskales. Lietuviškojo HIQ subskalių vidinio statistinio patikimumo rodikliai (Kronbacho alfa): patyrimu pagrįsta strategija 0,866, tarpusavio santykiais pagrįsta strategija 0,867, racionalių mąstymu pagrįsta strategija 0,904, dvasingumu pagrįsta strategija 0,776.

Stresogeninių įvykių slaugytojų darbe nustatymas. Stresogeniniai įvykiai slaugytojų darbe buvo nustatyti remiantis 10 stresogeninių įvykių medikų darbe klausimynu. Klausimyną 2007 metais sudarė A. Rapulskytė, G. Jonikienė ir M. Antanaitienė (cit. pagal Žilienė, 2008). Jame esantys klausimai apima medicinos personalo santykius su pacientais, bei santykius su bendradarbiais ir vadovais. Klausimyno vidinis statistinis patikimumas (Kronbacho alfa) lygus 0,785.

Rezultatai ir jų aptarimas

Rezultatų analizė parodė, kad slaugytojų vilties išgyvenimo lygis yra susijęs su jų darbe su pacientais dažniau naudojamomis vilties skatinimo strategijomis. Daugiau vilties patiriantis slaugytojas savo darbe dažniau naudoja vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijas, bei efektyviau įkvėpia viltį savo slaugomiems pacientams ir taip įtakoja jų bendrą gyvenimo kokybę (Davis, 2005). Taigi slaugytojų vilties išgyvenimo lygio stebėjimas, vilties puoselėjimas juose naudojant intervencines programas yra prasmingas ir būtinas siekiant užtikrinti efektyvią ir visapusišką slaugą, bei aukštą ligonių išgyvenamos vilties lygį.

Slaugytojai, savo darbe patiriantys daugiau su konfliktais susijusių stresogeninių įvykių mažiau naudoja dvasingumu pagrįstą vilties įkvėpimo strategiją, taip pat, patiriantys daugiau su palaikymu susijusių stresogeninių įvykių mažiau naudoja racionalių mąstymu pagrįstą vilties įkvėpimo strategiją. Šie duomenys patvirtina prielaidą, kad stresas paveikdamas viltį daro poveikį ir jos perdavimui kitam asmeniui (Herth, 2005).

Slaugytojai patiriantys daugiau su palaikymu bei konfliktais susijusių stresogeninių įvykių nekokybiškai atliepia pacientų dvasingumo bei racionalaus mąstymo strategijos tenkinamo informacijos gavimo, pagalbos planuojant ir kontrolės išlaikymo poreikius (Herth, 1995). Šie nepatenkinti poreikiai kuria prielaidas vilties lygio mažėjimui, kuris įtakoja blogesnę psichologinę ir fizinę ligonių sveikatą (Post-White, 2003; Tugade et al., 2004).

Slaugytojai patiriantys daugiau su slauga susijusių stresogeninių įvykių dažniau naudoja racionalių mąstymu pagrįstą strategiją. Aiškinant šiuos rezultatus reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad slaugos faktorių sudaro patyrimai susiję su paciento netektimis, jo sveikatos pablogėjimu. Atsižvelgiant į tai, šis slaugytojų pasirinkimas gali būti susijęs su vengimu prisirišti, kurti artimus santykius. Kadangi racionalių mąstymo strategijos naudojimas leidžia išlaikant pakankamai didelį tarpusavio atstumą padėti sergančiajam tenkinti išoriškai labiausiai pastebimus ir aiškiausiai išsakomus poreikius.

Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad slaugytojai pasižymintys didesniu vilties išgyvenimo lygiu, dažniau naudoja keletą arba visas vilties įkvėpimo ir palaikymo strategijas. Į tai svarbu atkreipti dėmesį taikant vilties intervencines programas ateityje.

Išvados

Atliktas tyrimas atskleidžia, kad:

1. Slaugytojų vilties išgyvenimo lygis yra susijęs su jų darbe su pacientais dažniau naudojamomis vilties įkvėpimo strategijomis.
2. Slaugytojai, savo darbe patiriantys daugiau su konfliktais susijusių stresogeninių įvykių mažiau naudoja dvasingumu pagrįstą vilties įkvėpimo strategiją. Slaugytojai patiriantys daugiau su slauga susijusių stresogeninių įvykių dažniau naudoja racionalių mąstymu pagrįstą strategiją. Taip pat, slaugytojai, patiriantys daugiau su palaikymu susijusių stresogeninių įvykių mažiau naudoja racionalių mąstymu pagrįstą vilties įkvėpimo strategiją.
3. Keletą vilties įkvėpimo strategijų savo darbe naudojančių slaugytojų vilties išgyvenimo lygis aukštesnis, nei tų, kurie naudoja vieną ar nenaudoja nė vienos strategijos.

Literatūra

Cutcliffe J.R. (1995). How Do Nurses Inspire and Instil Hope In Terminally ill HIV patients? Journal of Advanced Nursing 22, 888-895.

Davis B. (2005)/ Mediators of the Relationship Between Hope and Well-Being in Older Adults. *Clinical Nursing Research*, 14(3), 253-272.

Feudtner C., Sntucci G., Feinstein J.A., Snyder C.R., Rourke M.T., Kang T.I. (2007). Hopeful Thinking and Level of Comfort Regarding Providing Pediatric Palliative Care: A Survey of Hospital Nurses. *Pediatrics*, 119, 186- 192.

Herth K. (1990). Fostering hope in terminally-ill people. *Journal of Advanced Nursmg*, 15, 1250-1259.

Herh K. (1992). Abbreviated Instrument to Measure Hope: Development and Psychometric Evaluation. *Journal of Advanced Nursing*, 17, 1251-1259.

Herth K. (1995). Engendering hope in the chronically and terminally ill: Nursing interventions. *The American Journal of Hospice and Pallative Care*, 12(5), 31- 39.

Herth K. (2005). State of the Science of Hope in Nursing Practice: Hope, the Nurse, and the Patient. In J. Elliott (ed), *Interdisciplinary Perspectives on Hope* (pp. 169-211). New York: Nova Science Publisher.

Post-White J. (2003). How Hope Affects Healing. *Creative Nursig* 1, 10-11.

Tugade M.M., Fredricson B. L., Barrett L.F. (2004). Psychological Resilience and Positive Emotional Granularity: Examining the Benefits of Positive Emotions on Coping and Health. *Journal of Personality*, 72 (6), 1161-1190.

Žilienė E. (2008). Skirtingose pirminės sveikatos priežiūros įstaigose dirbančių medikų su sveikata susijusio elgesio bei pervargimo palyginimas. Magistro tezės, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.

LINKS BETWEEN HEALTH CARE NURSES HOPE EXPERIENCE LEVEL AND THEIR USAGE OF HOPE INSPIRATION AND SUPPORT STRATEGIES

Andrius Katarskis

Vytautas Magnus University

E-mail: andrius.katarskis@gmail.com

Method. These methods were used for research: Herth Hope index (HHI) (1992), Herth Hope Intervention questionnaire (HIQ) (1995). Results. The results show, that there is statistically significant link between nurses experience of hope level and their usage of hope inspiration and support strategies. Also, nurses with higher hope level are leaning to use few or all hope inspiration strategies more frequently, than nurses with low hope level. Besides this results show, that nurses, that in their work experience more stressful events associated with conflicts lean to use on spirituality based hope inspiration strategy less often. Nurses that experience more with support associated stressful events lean to use less on rational thought based hope inspiration strategy. Conclusion. The results of the study showed that there is a link between health care nurses hope experience level and hope inspiration strategies that they use.

LIGONINIŲ RESTRUKTŪRIZAVIMAS: PSICHOSOCIALINĖ DARBO APLINKA IR JOS SĄSAJOS SU SLAUGYTOJŲ PSICHOLOGINE GEROVE BEI FIZINE SVEIKATA

Justina Kaliatkaitė

Vilniaus Universitetas

El.paštas: justina_kaliatkaite@yahoo.com

Pranešime aptariama slaugytojų psichosocialinė darbo aplinka ligoninių restruktūrizavimo metu: aukšti darbo reikalavimai, žema darbo kontrolė ir socialinė parama, suvokiamo teisingumo trūkumas restruktūrizavimo inicijuotų pokyčių įgyvendinimo procese, nesaugumo dėl darbo stiprėjimas bei darbinio vaidmens ir pareigų pokyčiai. Remiantis apžvelgtais tyrimais galima teigti, jog ligoninių restruktūrizavimui būdingi psichosocialinės rizikos veiksniai yra susiję su slaugytojų patiriamu stipriu stresu darbe, jų psichologinės gerovės ir fizinės sveikatos pablogėjimu, didesne sveikatai žalingo elgesio – alkoholio, tabako ir psichotropinių vaistų vartojimo - pasireiškimo rizika.

Šiuolaikinėje ekonomikoje sparčiai besivystant organizacijoms restruktūrizavimas tampa įprastu reiškiniu. Nuo 1990 metų daugelis pasaulio valstybių pradėjo sveikatos priežiūros institucijų restruktūrizavimą, kurio poreikį lėmė sparčiai augantys sveikatos priežiūros kaštai, ilgėjanti žmogaus gyvenimo trukmė, naujų ir brangių gydymo metodų prieinamumo poreikis bei augantys visuomenės lūkesčiai (Kutzin, Cashin & Jakab, 2010). Lietuvoje sveikatos sistemos reforma, kuria siekiama pagerinti nepakankamą sveikatos priežiūros paslaugų kokybę, taip pat prasidėjo išsyk po nepriklausomybės atkūrimo. Nors kiekviena valstybė taiko specifines sveikatos priežiūros institucijų restruktūrizavimo strategijas, esama bendrų tendencijų: ligoninės ar sveikatos priežiūros centrai sujungiami į vieną arba uždaromi, sveikatos priežiūros valdymo funkcijos perkeliamos į regioninį lygmenį, pacientų srautas iš stacionaraus gydymo ligoninėse perorientuojamas į ambulatorinei sveikatos priežiūros grandžiai priklausančias institucijas, mažinamas personalo skaičius (Bagdonas, Jovarauskienė, 2005; Buivydienė, Starkienė ir Smigelskas, 2010). Šie didelio masto pokyčiai slaugos sferoje dirbančius sveikatos priežiūros specialistus palietė stipriausiai: slaugytojų gretas labiausiai palietė etatų mažinimas ir aukštos kvalifikacijos specialistų keitimas pigiau apmokama žemesnės kvalifikacijos darbo jėga (Jankauskienė ir Pečiūra, 2007; Greenglass & Burke, 2000). Šio pranešimo tikslas – apžvelgti ligoninių restruktūrizavimo

metu vykstančius pokyčius slaugytojų psichosocialinėje darbo aplinkoje ir aprašyti jų sąsajas su slaugytojų psichologine gerove bei sveikata.

Psichosocialinė darbo aplinka restruktūrizuojamose ligoninėse

Ligoninių restruktūrizavimo metu pokyčiai slaugytojų psichosocialinėje darbo aplinkoje yra neišvengiami. Tyrimuose dažniausiai vertinami įprasti psichosocialiniai darbo aplinkos veiksniai, tokie kaip darbo reikalavimai, darbo kontrolė ir socialinė parama. Taip pat tiriami šiam pokyčių procesui būdingi specifiniai psichosocialiniai darbo aplinkos veiksniai, tokie kaip suvokiamas proceso teisingumas, vaidmenų ir pareigų pokyčiai bei nesaugumas dėl darbo.

Empiriniuose tyrimuose dominuoja vieno žinomiausių streso darbe tyrinėtojų R. Karasek darbo Reikalavimų–Kontrolės modelis (Hausser et al., 2010). Pasak autoriaus, psichosocialinė darbo aplinka gali būti charakterizuojama darbo reikalavimų ir darbo kontrolės veiksniais, bei jų tarpusavio sąveika. Tokie psichosocialiniai darbo aplinkos pokyčiai kaip darbo krūvio didėjimas, darbo valandų ilgėjimas ir tempo intensyvėjimas apibendrintai įvardijami kaip kylantys darbo reikalavimai. Restruktūrizavimo metu vykstantis slaugytojų darbo etatų mažinimas lemia papildomo darbo krūvio ligoninėje likusioms dirbti slaugytojoms atsiradimą (Aiken et al., 2001). Darbo kontrolės veiksnys apibrėžiamas kaip darbuotojo galimybė priimti su darbu susijusius sprendimus arba dalyvauti juos priimant, bei pačiam nuspręsti, kaip darbą atlikti (Karasek et al., 1998). Restruktūrizuojamose ligoninėse slaugytojų kontrolė jų atliekamo darbo atžvilgiu mažėja. Palyginus su kontrolinės dirbančių moterų grupės apklausų rezultatais, restruktūrizuojamų ligoninių slaugytojoms statistiškai reikšmingai dažniau būdinga aukštų darbo reikalavimų bei žemos darbo kontrolės kombinacija, kuri lemia itin stipraus darbinio streso išgyvenimą (Pappas et al., 2005; Bourbonnais et al., 2005).

Prie Reikalavimų–Kontrolės modelio kiek vėliau buvo prijungtas kitas psichosocialinę darbo aplinką charakterizuojantis veiksnys – socialinė parama (Johnson & Hall, 1988). Restruktūrizavimo metu darbuotojai siekia išsaugoti savo darbo vietą: stiprėja konkurencija tarp kolegų. Tai lemia slaugytojų gaunamos socialinės paramos mažėjimą. Žemas socialinės paramos lygis slaugytojų darbe yra susijęs su jų prastėjančiu požiūriu į darbą, žemu ligoninės teikiamų sveikatos priežiūros paslaugų kokybės vertinimu, mažesniu pasitenkinimu darbu, ketinimais išeiti iš darbo (Armstrong-Stassen et al., 1996; Armstrong-Stassen, 2001; Widerszal-Bazyla et al., 2008).

Vienas iš specifinių restruktūrizavimo procesui būdingų psichosocialinių darbo aplinkos veiksnių yra suvokiamas proceso teisingumas. Proceso teisingumas restruktūrizavimo metu dažniausiai siejamas su visiems darbuotojams vienodai taikomais priemonių kriterijais, nuosekliomis procedūromis, tikslu informavimu, vadovavimosi etiniais ir moraliniais principais, darbuotojų poreikių paisymu (Kieselbach, 2009). Tyrimai rodo, jog kuo pozityviau slaugytojos vertina pokyčių įgyvendinimo procesą, tuo geriau vertina ir skyriaus, kuriame dirba, bei visos ligoninės funkcionavimo efektyvumą po restruktūrizavimo (Burke, 2004). Tačiau esama duomenų, kurie byloja, jog ligoninių restruktūrizavimo metu slaugytojų suvokiamas proceso teisingumas yra žemas. Slaugytojoms stinga informacijos apie restruktūrizavimo mastą, ir apie tai, kaip įgyvendinami pokyčiai palies jų darbo vietas (Spence-Laschinger et al., 2001). Lietuvoje atlikto tyrimo duomenimis, slaugytojos nemano, jog vykdoma sveikatos sistemos reforma teigiamai veikia jų darbinę veiklą ir profesinį statusą, bei šios reformos tikslai joms nėra aiškūs ir suprantami (Jankauskienė ir kt., 2009).

Dėl organizacinių pokyčių atsirandantis darbinio vaidmens neapibrėžtumas ir / ar prieštaravimas, bei pasikeitusios senos ir atsiradusios naujos pareigos yra papildomas streso šaltinis po restruktūrizavimo ligoninėse likusioms dirbti slaugytojoms (Kieselbach, 2009; Gil-Monte, Valcarcel & Zornoza, 1993; Baumann et al., 2001). Neretai slaugytojų profesinių įgūdžių nepakanka dėl restruktūrizavimo pasikeitusiam darbiniam vaidmeniui bei pareigoms išpildyti. Viena iš restruktūrizavimo iniciatyvų – į slaugytojų pareigas įtrauktas administracinio pobūdžio darbas, kurio didelis krūvis kliudo kokybiškai teikti tas slaugos paslaugas, kurioms reikalingi slaugytojų profesiniai įgūdžiai ir patirtis (Aiken et al., 2001). Pavyzdžiui, JAV ligoninių restruktūrizavimo metu nuo individualaus slaugytojų darbo su pacientais buvo pereita prie komandinio pobūdžio darbo. Slaugytojų darbas tapo daugiau techniniu, liko mažiau tiesioginio kontakto su pacientais, nes didžioji jo dalis pavedama žemesnę kvalifikaciją turinčiam naujam personalui, kurio gretos taupymo sumetimais buvo išplėstos. Pačios slaugytojos tokiais pokyčiais buvo nepatenkintos, nukentėjo ligoninių teikiamų sveikatos priežiūros paslaugų kokybė (Norrish & Rundall, 2001).

Nesaugumas dėl darbo – dar vienas svarbus restruktūrizavimo procese atsirandantis psichosocialinis darbo aplinkos veiksnys. Šis veiksnys apibūdinamas kaip laike besitęsiantis susirūpinimas dėl darbo ateityje. Kognityvinis nesaugumo dėl darbo aspektas pasireiškia kaip turintis suvokiama galimybė darbą prarasti, o emocinis aspektas apibūdinamas kylančiu nerimu ir baime darbą prarasti (Kieselbach, 2009). Nustatyta, jog po restruktūrizavimo darbą ligoninėje išsaugojusios slaugytojos išgyvena

stipresnę baimę dėl ateities nei tos, kurios restruktūrizavimo metu neteko darbo (Burke, 2003; Maurier & Northcott, 2000).

Slaugytojų psichologinė gerovė ir sveikata ligoninių restruktūrizavimo metu

Slaugytojos dėl savo darbo pobūdžio bei dėl restruktūrizavimo metu atsirandančių papildomų įtampos šaltinių patiria stiprų stresą darbe. Gilinantis į ligoninių restruktūrizavimo sąlygotus pokyčius slaugytojų psichosocialinėje darbo aplinkoje kyla klausimas, ar šie pokyčiai veikia slaugytojų psichologinę gerovę bei sveikatą? Beieškant atsakymo paaiškėjo, jog priežastinį psichosocialinių veiksmų darbo vietoje ir jų pokyčių poveikį psichikos bei fizinei sveikatai nustatyti yra itin sudėtinga. Vis gi remiantis apžvelgtų tyrimų duomenimis galima drąsiai teigti, jog šie veiksniai darbe didina riziką psichologinės gerovės ir fizinės sveikatos sutrikimams atsirasti. Restruktūrizuojamose ligoninėse pastebėtas slaugytojų psichologinės gerovės pablogėjimas, fizinės sveikatos simptomų pagausėjimas (Greenglass, Burke & Fiksenbaum, 2001; Maurier & Northcott, 2000; Escribà-Agüir & Pérez-Hoyos, 2007; Burke et al., 2011). Nustatyta, jog su šiais didelio masto pokyčiais susidūrusios slaugytojos savo sveikatą subjektyviai vertinina kaip prastą, ir šio vertinimo rodikliai yra žemesni nei kontrolinės grupės tiriamųjų (Pappas et al., 2005; Bourbonnais et al., 2005).

Šie atsakymai tampa paspirtimi naujiems klausimams kelti. Kaip psichosocialinė darbo aplinka ir pokyčiai joje veikia slaugytojų psichologinę gerovę bei sveikatą? Ar šis poveikis tiesioginis, ar esama tarpinių kintamųjų? Koks darbinio streso vaidmuo šioje sąsajoje? Kaip slaugytojos įveikia savo stresą darbe? Samprotaujant apie psichosocialinės darbo aplinkos poveikį slaugytojų psichologinei gerovei bei sveikatai kyla mintis, jog netiesioginis poveikis gali pasireikšti per sveikatai žalingą elgesį - psichotropinių vaistų, alkoholio ir tabako vartojimą. Slaugytojos ligoninių restruktūrizavimo keliamam stresui įveikti gali rinktis momentinį, trumpalaikį palengvėjimą suteikiančias pasyvias įveikos strategijas, tokias kaip sveikatai žalingas elgesys. Sveikatos priežiūros sferoje dirbantys specialistai, tame tarpe ir slaugytojos, yra specifinė stiprų stresą išgyvenančių darbuotojų grupė, pasižyminti sąlyginai lengvu prieinamumu prie psichotropinių vaistų darbo vietoje (Trinkoff, Storr & Wall, 1999). Tyrimų rezultatai rodo, kad ligoninių restruktūrizavimo metu vykstantys intensyvūs psichosocialiniai pokyčiai darbo vietoje yra glaudžiai susiję su slaugytojų sveikatai žalingo elgesio intensyvėjimu (Dunn, 2005; Trinkoff, Storr & Anthony, 1999; Bourbonnais et al., 2005; Burke & Greenglass, 2000). Nustatyta, kad kuo dažniau

slaugytojos naudoja pasyvią streso įveikos strategiją, tuo stipresnę restruktūrizavimo keliamą grėsmę ateityje savo darbui jos įsivaizduoja, tuo mažesnis jų pasitenkinimas darbu, tuo daugiau psichosomatinių simptomų joms pasireiškia. Kai tuo tarpu aktyvią, į problemas sprendimą orientuotą streso įveikos strategiją dažniau naudojančios slaugytojos restruktūrizavimo inicijuotus pokyčius suvokia plačiau, jaučia stipresnį pasitenkinimą darbu, pasižymi mažesniu psichosomatinių simptomų kiekiu (Burke & Greenglass, 2000; Tyson et al., 2002). Kito tyrimo rezultatai rodo, jog alkoholį bei psichotropinius vaistus savo darbe išgyvenamam nerimui įveikti dažniau naudoja mažai socialinės paramos gaunančios slaugytojos (Bennett et al., 2001). Be to, net ir įgyvendinus restruktūrizavimo inicijuotus pokyčius, streso ligoninės darbo aplinkoje nesumažėja. Po restruktūrizavimo darbą ligoninėje išsaugojusios slaugytojos rečiau naudojasi aktyvios įveikos strategijomis nei slaugytojos, kurios restruktūrizavimo metu neteko darbo ir įsidarbino kitur (Burke, 2003).

Apibendrinimas

Ligoninių restruktūrizavimas – sudėtingas procesas, lemiantis neišvengiamus pokyčius slaugytojų psichosocialinėje darbo aplinkoje. Šio proceso metu intensyvėja iki tol slaugytojų darbo aplinkoje buvę psichosocialiniai rizikos veiksniai: didėja darbo reikalavimai, mažėja darbo kontrolė ir socialinė parama. Sykiu slaugytojų darbe atsiranda restruktūrizavimui būdingų specifinių psichosocialinės rizikos veiksnių. Tai - suvokiamo įgyvendinamų pokyčių proceso teisingumo trūkumas, darbo vaidmens ir pareigų neapibrėžtumas, stiprėjantis nesaugumo dėl darbo jausmas. Apžvelgtų tyrimų rezultatai rodo, jog šie psichosocialinės darbo aplinkos pokyčiai sukelia papildomą stresą slaugytojoms. Sveikatai žalingas elgesys - alkoholio, tabako ir psichotropinių vaistų vartojimas, tampa vienu iš pasyvių streso įveikos būdų, ir gali prisidėti prie slaugytojų psichologinės gerovės bei sveikatos pablogėjimo. Kaip po restruktūrizavimo pasikeitė slaugytojų psichosocialinė darbo aplinka Lietuvos ligoninėse? Kaip mūsų šalies slaugytojos subjektyviai vertina savo psichologinę gerovę ir fizinę sveikatą? Kaip psichosocialiniai darbo aplinkos veiksniai susiję su Lietuvos slaugytojų sveikata? Kaip stipriai sveikatai žalingas elgesys paplitęs slaugytojų gretose? Atsakymų į šiuos klausimus paieška – tolimesnių tyrimų tikslas.

Literatūra

Aiken, L.H., Clarke, S.P., Sloane, D.M., et al. (2001). Nurses' reports on hospital care in five countries. *Health affairs*. 20(3): 43-53.

Armstrong-Stassen, M., Cameron, S.J., Horsburgh, M.E. (1996). The impact of organizational downsizing on the job satisfaction of nurses. *Canadian Journal of Nursing Administration*. 9(4): 8-32.

Armstrong-Stassen, M., Mantler, J., Horsburgh, M.C. (2001). The impact of hospital amalgamation on the job attitudes of nurses. *Canadian Journal of Administrative Sciences*. 18 (3): 149-162.

Bagdonas, E., Jovarauskiene, D. (2005). Health Care System Transition Process in Lithuania. *BMC Public Health*. 5: 117.

Baumann, A., Giovannetti, P., O'Brien-Pallas, L., et al. (2001). Healthcare restructuring: The impact of job change. [Canadian Journal of Nursing Leadership](#). 14(1): 14-20.

Bennett, P., Lowe, R., Matthews, V., Dourali, M., Tattersall, A. (2001). Stress in nurses: coping, managerial support and work demand. *Stress and Health*. 17: 55–63.

Bourbonnais, R., Comeau, M., Vézina, M. (1999). Job strain and evolution of mental health among nurses. *Journal of Occupational Health Psychology*. 4(2): 95-107.

Bourbonnais, R., Brisson, J.C., Malenfant, R., Vezina, M. (2005). Health care restructuring, work environment, and health of nurses. *American Journal of Industrial Medicine*. 47: 54–64.

Buivydiene, J., Starkiene, L., Smigelskas, K. (2010). Healthcare reform in Lithuania: Evaluation of changes in human resources and infrastructure. *Scandinavian Journal of Public Health*. 38: 259–26.

Burke, R.J., Greenglass, E.R. (2000). Effects of hospital restructuring on full time and part time nursing staff in Ontario. *International Journal of Nursing Studies*. 37: 163-171.

Burke, R.J., Greenglass, E.R. (2000). Hospital restructuring and nursing staff well-being: The role of coping. *International Journal of Stress Management*. 7 (1): 49-59.

Burke, R.J. (2003). Survivors and victims of hospital restructuring and downsizing: who are the real victims? *International Journal of Nursing Studies*. 40: 903-909.

Burke, R.J. (2004). Implementation of hospital restructuring and nursing staff perceptions of hospital functioning. *Journal of Health Organization and Management*. 18 (4): 279-289.

Burke, R.J., Ng, E.W.S., Wolpin, J. (2011). Hospital restructuring and downsizing: Effects on nursing staff well-being and perceived hospital functioning. *Europe's Journal of Psychology*. 1: 81-89.

Dunn, D. (2005). Substance abuse among nurses: defining the issue. *AORN Journal*. 82 (4): 572-596.

Escribà-Agüir, V., Pérez-Hoyos, S. (2007). Psychological well-being and psychosocial work environment characteristics among emergency medical and nursing staff. *Stress and Health*. 23: 153–160.

Gil-Monte, P.R., Valcarcel, P., Zornoza, A. (1993). Role stress: Burnout antecedent in nursing professionals. *European Work and Organizational Psychologist*. 3 (3): 217-227.

Greenglass, E.R., Burke, R.J., Fiksenbaum, L. (2001). Workload and burnout in nurses. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 11: 211-215.

Greenglass, E.R., Burke, R.J. (2000). The relationship between hospital restructuring, anger, hostility and psychosomatics in nurses. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 10: 155-161.

Hausser, J.A., Mojzisch, A., Niesel, M., Schulz-Hardt, S. (2010). Ten years on: A review of recent research on the Job Demand-Control (-Support) model and psychological well-being. *Work and Stress*. 24 (1): 1-35.

Jankauskienė, Ž., Kubilienė, E., Juozulynas, A., Stukas, R. (2009). Veiksnių, formuojančių slaugytojų profesinę elgseną, analizė. *Medicinos teorija ir praktika*. 15 (4): 372-381.

Jankauskienė, D., Pečiūra, R. (2007). Sveikatos politika ir valdymas. Vilnius.

Johnson, J.V., Hall, E.M. (1988). Job strain, work place social support, and cardiovascular disease: A cross-sectional study of a random sample of the Swedish working population. *American Journal of Public Health*. 78: 1336-1342.

Karasek, R., et.al. (1998). The Job Content Questionnaire (JCQ): An instrument for internationally comparative assessments of psychosocial job characteristics. *Journal of Occupational Health Psychology*. 3(4): 322-3.

Kieselbach, T. (2009). Health in restructuring: Innovative approaches and policy recommendations (HIRES). European Expert Group on Health in Restructuring. Reiner Hampp Verlag, Germany, Muenchen.

Kutzin, J., Cashin, Ch., Jakab, M. (2010). [Implementing health financing reform: Lessons from countries in transition](#). WHO & European observatory on health systems and policies. 2010: 1-

425. [žiūrēta 2011 sausio 20 d.] Prieiga per internetą:
http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0014/120164/E94240.pdf

Maurier, W.L., Northcott, H.C. (2000). Job uncertainty and health status for nurses during restructuring of health care in Alberta. *Western Journal of Nursing Research*. 22: 623-64.

Norrish, B.R., Rundall, T.G. (2001). Hospital restructuring and the work of registered nurses. *The Milkbank Quarterly*. 79 (1): 55-79.

Pappas, A.N., Alamanos, Y., Dimoliatis, I.D.K. (2005). Self-rated health, work characteristics and health related behaviours among nurses in Greece: a cross sectional study. *BMC Nursing*. 4: 8.

Spence-Laschinger, H.K.S., Sabiston, J.A., Finegan, J., Shamian, J. (2001). Voices from the trenches: Nurses' experiences of hospital restructuring in Ontario. *Canadian Journal of Nursing Leadership*. 14 (1): 6-13.

Trinkoff, A.M., Storr, C.L., Wall, M.P. (1999). Prescription-Type drug misuse and workplace access among nurses. *Journal of Addictive Diseases*. 18 (1): 9 – 17.

Trinkoff, A.M., Storr, C.L., Anthony, J.C. (1999). Job strain and non-medical drug use. *Drug and Alcohol Dependence*. 55 (1-2): 45-51.

Tyson, P.D., Pongruengphant, B., Aggarwal, B. (2002). Coping with organizational stress among hospital nurses in Southern Ontario. *Nursing Studies*. 39 (4): 453-459.

Widerszal-Bazyla, M., et al. (2008). The Demand-Control-Support model and intent to leave across six European countries: The role of employment opportunities. *Work & Stress*. 22 (2): 166-184.

HOSPITAL RESTRUCTURING: RELATIONS BETWEEN PSYCHOSOCIAL WORK ENVIRONMENT AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND PHYSICAL HEALTH OF NURSES

Justina Kaliatkaitė

Vilnius University

E-mail: justina_kaliatkaite@yahoo.com

Psychosocial work environment of nurses in the process of hospital restructuring has been discussed. The survey covers such psychosocial risk factors as high job demands, low job control, low social support, a lack of procedural justice in the implementation of hospital restructuring initiatives, job insecurity, changing roles and responsibilities. According to reviewed empirical data, psychosocial risk factors are linked with the high stress experience of nurses, deterioration of their physical health and psychological well-being, and with a higher risk of health damaging behavior, such as alcohol, tobacco and drug use.

KLAUSIMŲ FORMA IR FUNKCIJOS PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ KALBOJE

Jurgita Valentaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

El.paštas: jurgita.valentaite@fc.vdu.lt

Ingrida Balčiūnienė

Vytauto Didžiojo universitetas

El.paštas: i.balciuniene@hmf.vdu.lt

Šiame pranešime nagrinėjama klausimų vartojimas (forma ir funkcijos) priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje. Atliekant tyrimą, remtasi ilgalaikio stebėjimo ir tekstynų lingvistikos metodais: sudarytas, automatinei kalbinei analizei CHILDES programa paruoštas ir išanalizuotas priešmokyklinio amžiaus vaikų dialoginės kalbos tekstynas. Tyrimo metu visi vaikų pokalbiuose pavartoti klausimai buvo suklasifikuoti pagal 1) poziciją dialoge; 2) pirminę funkciją; 3) antrinę funkciją; 4) formą ir 5) atsakymo būdą (remtasi V. V. Kazakovskajos (Rusijos mokslų akademija) ir I. Balčiūnienės (Vytauto Didžiojo universitetas) sukurtu klausimų kodavimo automatinei kalbinei analizei metodu). Atlikus analizę, paaiškėjo, kad priešmokyklinio amžiaus vaikų pokalbiuose dažniau vartojami klausimai, kuriais siekiama gauti informacijos, o ne vien palaikyti pokalbį. Klausimu atsakant į ankstesnį pašnekovo pasakymą, dažniausiai toliau plėtojama pokalbio tema, tačiau paties klausimo forma priklauso nuo to, ar reaguojama į pašnekovo pasakymo turinį (tai, kas pasakyta), ar į formą (tai, kaip tai buvo pasakyta). Pastaruoju atveju išryškėja pašnekovo pasakymo pakartojimų, performulavimų ir išplėtimų gausa.

Kalbos įsisavinimo tyrimai priklauso psicholingvistikos sričiai. Tiriant kalbos įsisavinimo procesus, atsižvelgiama į vaiko asmenybę, jos formavimąsi ir veiksnius, lemiančius asmenybės, o kartu ir vaiko kalbos, raidą. Nors vaikų kalba susidomėta jau XIX a., o sistemingi ir išsamūs kalbos raidos tyrimai pradėti XX a. viduryje, Lietuvoje vaikų kalbos tyrimai – vis dar palyginti nauja ir išsamių tyrimų reikalinga sritis. Kol kas labiausiai trūksta pragmatikos, sintaksės įsisavinimo tyrimų, ypač – atliekamų tiriant vyresnio amžiaus vaikus. Taigi šiuo tyrimu siekiama panagrinėti iki šiol Lietuvoje beveik netyrinėtą objektą – klausimų, vartojamų priešmokykliniame amžiuje, formą ir funkcijas. Klausimų įsisavinimas ypač svarbus bendrosios vaiko kalbos raidos tyrimams:

kadangi išmokti paklausti visuomet yra sunkiau nei išmokti atsakyti į klausimą (Kazakovskaja 2006), klausimų, kaip sunkiau įsisavinamos ir daugiau įgūdžių reikalaujančios lingvistinės kategorijos, vartojimo tyrimai atskleidžia ir bendrąją vaiko kalbos raidą bei padeda nustatyti galimus šios raidos sutrikimus. Klausimų suvokimo ir vartojimo tikrinimas dažnai įtraukiamas į diagnostinius kalbos raidos sutrikimų testus (pvz., DELV – Diagnostic Evaluation of Language Variation, Seymour et al. 2003; GAPS – Grammar and Phonology Screening Test, van der Lely et al. 2007); kuriami ir specialūs vien tik klausimų suvokimą ir / ar vartojimą tikrinantys testai (pvz., Wh-? Question Comprehension Test, Vicker 2002). Lietuvoje išsamūs psicholingvistiniai klausimų tyrimai pradėti neseniai: naudojantis Vytauto Didžiojo universitete sukaupta ilgalaikio vaikų kalbos raidos stebėjimo duomenų baze, nagrinėjamas ankstyvasis klausimų įsisavinimas (Dabašinskienė, Krivickaitė 2011), o šiuo tyrimu, pasitelkus pusiau eksperimentinį ir tekstynų lingvistikos metodus, siekiama nustatyti klausimų vartojimo ypatybes priešmokykliniame amžiuje. Papildžius gautus rezultatus kitų lingvistinių kategorijų tyrimais, tikimasi nustatyti priešmokykliniam amžiui būdingą kalbinę bei komunikacinę kompetenciją ir įvertinti kalbinio vaikų pasirengimo mokyklai kokybę.

Lietuvių kalbotyros darbuose galima rasti skirtingų apibrėžimų ir metodikų, kuriomis remiantis klausimai skiriami į tam tikras grupes. Šiam tyrimui pasirinktas klausimų kodavimo automatinei kalbinei analizei teorinis modelis (Balčiūnienė, Kazakovskaja 2010; Kazakovskaja, Balčiūnienė 2010). Remiantis šiuo modeliu, klausimai skirstomi į tam tikrus tipus pradedant bendriausiomis pragmatinėmis ir komunikacinėmis ypatybėmis (pozicija dialoge, pirmine ir antrine funkcijomis) ir baigiant struktūros bei formos ypatybėmis. Visi šie klausimų tipai išsamiau aptariami pristatant tyrimo rezultatus.

Tyrimo medžiaga ir metodai

Tyrimas atliktas taikant pusiau eksperimentinį (specialios užduoties) ir tekstynų lingvistikos metodus. Priešmokyklinio amžiaus vaikų dialoginės kalbos įrašai buvo sukaupti Kauno miesto darželiuose¹: iš visų tyrime dalyvavusių vaikų buvo sudarytos poros, kiekvienai porai būdavo duodamas nespaltotas piešinys, šeši pagrindinių spalvų

---

¹Įrašai surinkti vykdant nacionalinį mokslinių tyrimų projektą „Lietuvių vaikų kalba: įtakos ir tendencijos“ (koordinuojamą Vytauto Didžiojo universiteto, finansuojamą LMT pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros programą, sutarties Nr. LIT-1-18).

pieštukai, paaiškinama užduotis (per dešimt minučių nuspalvinti piešinį) ir tuomet vaikai būdavo paliekami vieni specialioje tyrimui pritaikytoje patalpoje. Atlikdami užduotį vaikai laisvai kalbėdavosi, o jų pokalbiai būdavo įrašinėjami diktofonu. Tyrimui atrinkti įrašai (12-a dialogų, pusė iš jų – mergaičių, kita pusė – berniukų) buvo transkribuoti (surinkti kompiuteriu) ir paruošti automatinei kalbinei analizei CHILDES (Child Language Data Exchange System) programa (MacWhinney 1991). Iš šių transkripcijų buvo sudarytas tekstynas ir remiantis jau minėtu klausimų kodavimo automatinei kalbinei analizei teoriniu modeliu išnagrinėti visi 336 vaikų pavartoti klausimai.

Tyrimo rezultatai

1. Pagal **poziciją dialoge** visi klausimai buvo skiriami į (1) pokalbio pradžios:

GABRIELĖ²: O čia reikia vat vieną pusę taip ir kitą man nuspalvint?

RADVILĖ: Nežinau.

ir (2) reakcijos klausimus:

LINA: Nėra šiukšlių dėžės ir dabar negalėsime drožti.

GABIJA: Ane?

Pokalbio pradžios klausimais pradedamas (ar po pauzės tęsiamas keičiant temą) pokalbis, o reakcijos klausimais atsakoma į ankstesniu pašnekovo žodžius. Tiriamojoje medžiagoje rasta ir vieno, ir kito tipo klausimų, nors jų vartojimo dažnumas labai skiriasi. Pokalbio pradžios klausimai pavartoti tik 4 kartus, tai sudaro vos 1 proc. visų pavartotų klausimų, visi kiti klausimai yra reakcija į ankstesnius pašnekovo žodžius.

2. Pagal **pirminę funkciją** klausimai buvo skiriami į (3) nukreiptus į ankstesnio pasakymo turinį:

AIDAS: Pasakyti, dėl ko mums duos saldinius?

LINAS: Nu?

AIDAS: Dėl to, kad turi per daug biškelių.

---

² Siekiant užtikrinti tyrime dalyvavusių informantų anonimiškumą, visi vaikų vardai yra pakeisti.

ir (4) nukreiptus į ankstesnio pasakymo formą:

IRMA: O mokytoja faina?

INGA: Ką?

IRMA: O mokytoja faina jūsų?

INGA: Ne.

IRMA: Nefaina?

Klausimais, nukreiptais į turinį, plėtojama pokalbio tema, o klausimais, nukreiptais į ankstesnio pasakymo formą, reaguojama į nesuprastą, neišgirstą ar netaisyklingą pašnekovo pasakymą. Lyginant klausimus, nukreiptus į pokalbio turinį, su klausimais, nukreiptais į formą, išryškėja akivaizdus vartojimo dažnumo skirtumas – pastarieji klausimai sudaro daug mažesnę dalį reakcijos klausimų. Analizuojant klausimus, nukreiptus į formą, paaiškėja, kad mergaitės linkusios vartoti tokius klausimus šiek tiek dažniau nei berniukai, t. y. mergaitės galbūt yra jautresnės kalbinei pašnekovo pasakymų raiškai.

3. Pagal **antrinę funkciją** visi klausimai buvo skiriami į (5) *informacijos klausimus*:

LINAS: Bet atsimenu pas Gintarę buvo toksai, su Edgaru ėjau ir kažką ten darėme.

AIDAS: Į šitą kabinetą?

ir (6) į *pasiruošimo pokalbiui / pokalbio palaikymo* klausimus:

KOTRYNA: Bet čia kaip gražu, ane?

GABIJA: Jo.

Informacijos klausimais kalbėtojas siekia sužinoti ar patikslinti tam tikrą informaciją, o pokalbio palaikymo klausimai (dar vadinami retoriniais) skirti tik užmegzti pokalbį, atkreipti pašnekovo dėmesį, užpildyti pokalbio pauzes (tokiais atvejais atlieka fatinę kalbos funkciją), t. y. jais nesiekama gauti jokios informacijos (be to, informaciją kalbėtojas dažnai žino jau prieš klausdamas).

Tyrimas rodo, kad vaikai vartojo daugiau informacijos (54 proc.) nei pokalbio palaikymo (46 proc.) klausimų. Šis skirtumas šiek tiek didesnis (atitinkamai 57 ir 43 proc.) berniukų kalboje, o mergaičių vartojami informacijos klausimai (51 proc.) sudaro tik šiek tiek didesnę skaičių nei pokalbio palaikymo (49 proc.) klausimai. Taigi galima daryti išvadą, kad priešmokykliniame amžiuje jau išryškėja požymiai, priskiriami vyrų vs. moterų komunikacinei strategijai (žinoma, kad moterys daugiau dėmesio skiria pokalbio palaikymui, įvairiais kalbiniais ir komunikaciniais elementais skatina pašnekovą kalbėti (Wardhaugh 1998), taigi natūralu, kad jų kalboje dažnai vartojami klausimai, kuriais siekiama ne gauti informacijos, o tik palaikyti pokalbį).

4. Tiek informacijos, tiek pokalbio palaikymo klausimai pagal formą buvo skiriami į pašnekovo ankstesnio pasakymo:

- *Pakartojimus* - be pakeitimų pakartotas ankstesnis pašnekovo pasakymas ar jo dalis;
- *Performulavimus* – pakeista pašnekovo ankstesnio pasakymo lingvistinė forma;
- *Išplėtimus* – pašnekovo ankstesnio pasakymo papildymas naujais turinio ir / ar lingvistiniais elementais;
- *Netiesioginius taisymus* – pakoreguotas ankstesnis netaisyklingas pašnekovo pasakymas, gali būti apibūdinama kaip eksplicitinė reakcija į pašnekovo žodžius;
- *Temos plėtojimą ir temos keitimą* – kaip implicitinė reakcija į pašnekovo žodžius.

Šių klausimų vartojimo dažnumas priklauso nuo to, ar klausimu reaguojama į pašnekovo ankstesnio pasakymo turinį (tai, kas buvo pasakyta), ar į formą (tai, kaip tai buvo pasakyta). Klausimų, nukreiptų į pašnekovo ankstesnio *pasakymo turinį*, grupėje dominuoja implicitinė reakcija. Patys dažniausi (sudaro 73 proc.) šios grupės klausimai yra (7) *temos plėtojimo* klausimai:

EVELINA: O tau nebaisu čia vienai?

EGLĖ: Baisu.

EVELINA: Kodėl?

Antroje vietoje (25 proc.) pagal dažnumą šioje grupėje yra (8) *temos keitimo* klausimai:

IRMA: O mum visa šita tiek daug reiks spalvint?

SAULĖ: Taip.

IRMA: Nesąžininga.

SAULĖ: Gerai, kad dar dviese nuspalvini.

IRMA: O kur tos tetos, jau išėjo?

Daug mažiau vartojama (9) ankstesnio pasakymo pakartojimų:

MARIUS: O Agnė yra?

SAULIUS: Ne, susirgo.

MARIUS: Susirgo?

SAULIUS: Susirgo, dar kartą sakau.

MARIUS: Susirgo?

Atliekant analizę pastebėta, kad mergaitės vartojo šiek tiek daugiau temos plėtojimo ir keitimo klausimų nei berniukai, taip pat dažniau kartojo savo pašnekovų pasakymus. Tačiau mergaičių kalboje nerasta nė vieno ankstesnio pasakymo performulavimo ir išplėtimo – tokios formos klausimai buvo vartojami tik berniukų kalboje.

Iš visų klausimų, nukreiptų į *ankstesnio pasakymo formą*, daugiausia (83 proc.) vartojama (10) *perklausimų*, jų ypač gausu mergaičių kalboje:

INGA: Kada tu nuspalvinsi?

IRMA: Ką?

INGA: Kada tu nuspalvinsi?

Kiti klausimų tipai šioje grupėje yra labai reti. Po vieną (11) *ankstesnio pasakymo performulavimą* buvo rasta mergaičių ir berniukų kalboje:

DARIUS: Va čia bus geltonas veidelis.

MANTAS: Geltonas veidas, ane?

Ankstesnio (12) *pasakymo išplėtimų* buvo rasta tik mergaičių kalboje:

MINDAUGAS: Nusibodo.

DARIUS: Jau nusibodo tau?

5. Pagal **atsakymo būdą** klausimai buvo skiriami į (13) *tikrinamuosius*, (14) *specialiojo klausimo* ir (15) *pasirenkamojo atsakymo* klausimus. Tikrinamieji klausimai (į juos galima atsakyti „taip“ arba „ne“) sudaro 56 proc. visų klausimų:

SKIRMANTĖ: Čia spalvint?

EVELINA: Taip.

Specialieji klausimai (jais nurodoma, ko konkrečiai kalbėtojas klausia) sudaro 44 proc. visų klausimų:

INGA: Kada tu nuspalvinsi?

IRMA: Nežinau, tada, kada nuspalvinsiu.

Pasirenkamojo atsakymo klausimai (jais nurodomi galimi atsakymai) sudaro vos 0,5 proc. visų klausimų ir buvo užfiksuoti tik mergaičių dialoguose:

IRMA: Čia tavo medis ar mano medis?

INGA: Tavo.

Išvados

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima pasakyti, kad priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje dažniau vartojami klausimai, kuriais siekiama gauti informacijos, o ne vien palaikyti pokalbį (šis skirtumas ypač išryškėja berniukų kalboje). Klausimu atsakant į ankstesnį pašnekovo pasakymą, dažniausiai toliau plėtojama pokalbio tema, tačiau paties klausimo forma priklauso nuo to, ar reaguojama į pašnekovo pasakymo turinį (tai, kas pasakyta), ar į formą (tai, kaip tai buvo pasakyta). Pastaruoju atveju išryškėja pašnekovo pasakymo pakartojimų, performulavimų ir išplėtimų gausa. Suskirsčius klausimus pagal galimą atsakymą, matyti, kad vaikų kalboje daugiausia vartojama tikrinamųjų klausimų, specialiojo klausimo sakiniai yra daug retesni, o pasirenkamojo atsakymo klausimai pavartoti vos keletą kartų.

Kadangi tyrimo metodika yra nauja ne vien Lietuvoje, bet ir tarptautiniu mastu, kol kas nesama analogiškų kitų kalbų tyrimų, su kuriais būtų galima lyginti gautus rezultatus. Tačiau palyginus šio tyrimo rezultatus su ta pačia metodika ištirtais lietuvių ir rusų vaikiškosios kalbos (vaikams skirtos suaugusiųjų kalbos) duomenimis, matyti, kad tėvai, bendraudami su mažais (dvejų–trejų metų) vaikais, laikosi visai kitokios pokalbio strategijos. Tiek lietuvių, tiek rusų vaikiškojoje kalboje gausu implicitinės reakcijos klausimų (vaiko pasakymų pakartojimų, išplėtimų, performulavimų, taisymų), nukreiptų į vaiko pasakymo formą (Balčiūnienė, Kazakovskaja 2010), o kalbėdami tarpusavyje priešmokyklinio amžiaus vaikai, kaip jau minėta, labiau susitelkia į pokalbio turinį, o ne į pašnekovo pasakymų kalbinę raišką.

Literatūra

Balčiūnienė I., Kazakovskaja V. V. (2010). Klausimų forma ir funkcijos lietuvių ir rusų vaikiškojoje kalboje. *Kalbotyra*. Atiduota spaudai.

Dabašinskienė I., Krivickaitė E. (2011). Early acquisition of wh-questions in Lithuanian. Pranešimas skaitytas 10-ojoje taikomosios kalbotyros konferencijoje. Talinas: Talino universitetas. 2011 m. balandžio 28–29.

Kazakovskaja V. V. (2006) – Казаковская В. В. (2006). Вопросно-ответные единства в диалоге «взрослый - ребенок». Санкт-Петербург: Издательство «Наука».

Kazakovskaja V. V., Balčiūnienė I. (2010). Interrogatives in Russian and Lithuanian motherese: Do we communicate with our children in the same way? *The Journal of Baltic Studies*. Atiduota spaudai.

MacWhinney B. (1991). *The CHILDES project: tools for analyzing talk*. Hillsdale: NJ Lawrence Erlbaum Associates.

Wardhaugh R. (1998). *An Introduction to Sociolinguistics*. New York: Blackwell Publishers Ltd.

FORMS AND FUNCTIONS OF LITHUANIAN INTERROGATIVES AT PRESCHOOL AGE

Jurgita Valentaitė

Vytautas Magnus University

E-mail: jurgita.valentaite@fc.vdu.lt

Ingrida Balčiūnienė

Vytautas Magnus University

E-mail: i.balciuniene@hmf.vdu.lt

The presentation focuses on forms and functions of interrogatives in Lithuanian preschoolers' speech. The study was carried out in the framework of a national scientific project 'Lietuvių vaikų kalba: įtakos ir tendencijos' (supported by a grant No. LIT-1-18 from the Research Council of Lithuania) and based on a data of Lithuanian preschoolers' dialogic speech. During the investigation, 12 dialogs were transcribed, coded according CHILDES tools for an automatic linguistic analysis, and analyzed. Results showed, that the main function of interrogatives was to elicit some information, while other functional types of interrogatives (initiations/ develops / repairs a conversation) were less numerous. The form of interrogatives was dependent on the reaction type: topic continuations were the most numerous among all question reactions to the content of the interlocutor's previous utterance, while repetitions, reformulations and expansions were produced frequently as question reactions to the form of the interlocutor's previous utterance.

PROSOCIALUS AKTYVUMAS PAAUGLYSTĖJE: KOKS LYTIES IR AMŽIAUS VAIDMUO?

Rasa Pilkauskaitė-Valickienė
Mykolo Romerio universitetas
El.paštas: rvalick@mruni.eu

Šio tyrimo tikslas buvo nustatyti kaip kinta merginų ir vaikų prosocialus aktyvumas, t.y. dalyvavimas mokyklos veikloje, dalyvavimas savanoriškoje veikloje ir numatomas socialinis dalyvavimas paskutiniaisiais keturiais vidurinės mokyklos metais, t.y. nuo devintos iki dvyliktos klasės. Tyrime dalyvavo 2642 tiriamieji (1483 merginos ir 1159 vaikinai), besimokantys aštuoniose Klaipėdos regiono mokyklose bei gimnazijose. Apklausti 9 - 12 klasių mokiniai, kurių amžius svyruoja nuo 14 iki 19 metų. Skerspjūvio duomenų analizė atskleidė, kad vaikų ir merginų skirtingų formų prosocialus aktyvumas skiriasi, o prosocialaus aktyvumo lygis nėra vienodas skirtingo amžiaus paaugliams, tačiau šių prosocialaus aktyvumo trajektorijų nustatymui reikalingi longitudinaliniai tyrimai.

Kaip daugelis autorių (Benson, 2003; Lerner ir kt., 2005; Roth ir Brooks-Gunn, 2003) nurodo, domėjimasis ir įsitraukimas į aktyvią veiklą sudaro galimybes jaunimui tapti kompetentingu, pasitikinčiu ir rūpestingu, pasižyminčiu stipriu charakteriu ir pozityviais socialiniais ryšiais. Kaip teigia Lerner (2004), tik šiomis savybėmis pasižymintis jaunimas bus orientuotas į integruotą savęs tobulinimą, šeimos, mokyklos ir visos visuomenės gerovės kūrimą. Kaip pastebi Smetana, Campione-Barr ir Metzger (2006) susidomėjimas paauglių įsitraukimo į įvairių veiklą, kaip bendruomenės, ir net visos visuomenės, tyrimais išaugo tik paskutiniais keleriais metais, t.y. tik XXI a. pradžioje. Kiti autoriai taip pat pastebi (Eisenberg ir kt. 2009), kad šį susidomėjimą didžiąja dalimi lėmė ne tik pozityvios psichologijos idėjos, bet ir ypatingai išaugęs Pozityvios jaunimo raidos paradigmą stiprinantys empirinių tyrimų skaičius (Benson, 2003; Lerner, ir kt., 2005). Tokių tyrimų skaičiaus augimą galima būtų paaiškinti tik tuo, kad daugelis tyrimų patvirtina prielaidą, jog įsitraukimas į įvairių veiklą tiek mokykloje, tiek bendruomenėje skatina paauglius ir vėliau, jau pasiekus suaugystės amžių, intensyviau dalyvauti bendruomenės socialiniame gyvenime (Smetana, Campione-Barr ir Metzger, 2006). Kaip teigia Lerner ir kt. (2005) šios veiklos gali būti labai įvairios, tai ir buvimas grupės lyderiu, ir pagalba draugams ar kaimynams, ir dalyvavimas mokyklos gyvenime,

religinėse jaunimo grupėse, savanoriavimas bendruomenėje, mokymas (mentorystė) kitų asmenų ir t.t.. Pripažįstama, kad viena iš svarbiausių aktyvių veiklų paauglystėje yra savanoriavimas (Eisenberg, ir kt., 2009). Kita aktyvi veikla, svarbi paauglių pozityviai raidai yra užklasinė veikla mokykloje ir už jos ribų (Eccles, 2004). Šiame darbe prosocialus aktyvumas yra operacionalizuojamas trejais konstruktais: tai dalyvavimu mokyklos veikloje, savanorišku elgesiu bei numatomu dalyvavimu socialinėje veikloje. Pirmasis konstruktas pasirenkamas motyvuojant tuo, kad mokykloje paaugliai praleidžia didžiąją dalį savo laiko, tad mokykla yra didelė arena, leidžianti pasireikšti aktyviam dalyvavimui jos aplinkos tvarkyme, projektų kūrime ir t.t. Antrasis konstruktas pasirenkamas tuo tikslu, kad paaugliai, laikui bėgant plečia savo akiratį, ir dalyvavimas įvairioje aktyvioje veikloje nebeapsiriboja vien artimiausia aplinka, bet persikelia ir į bendruomenės lygmenį. Trečiasis konstruktas atspindi paauglių dalyvavimo įvairioje socialinėje veikloje ateityje prognozavimą.

Nors galima išskirti net keletą svarbiausių prosocialaus aktyvumo komponentų, tačiau apie šio aktyvumo kitimą laikui bėgant empirinių tyrimų trūksta. Eisenberg ir kt. (2006) teigia, kad vyresniems paaugliams prosocialios tendencijos yra labiau būdingos nei jaunesniems paaugliams. Taipogi, Eisenberg ir kt. (2006) nurodo, kad mergaitės labiau pasižymi prosocialiu elgesiu nei berniukai. Kiti autoriai taip pat teigia, kad pagalbos ir paramos suteikimas yra labiau būdingas mergaitėms (Carlo ir Randall, 2002). Scourfield ir kt. (2004) teigia, kad mergaitės dažniau elgiasi prosocialiai nei berniukai ir bėgant laikui šie skirtumai vis labiau ryškėja.

Taigi, šio **tyrimo tikslas** yra nustatyti, koks yra mokymosi devintoje, dešimtoje, vienuoliktoje ir dvyliktoje klasėje ir lyties vaidmuo prosocialaus aktyvumo pasireiškimui, t.y. dalyvavimui mokyklos veikloje, dalyvavimui savanoriškoje veikloje ir numatomam socialiniam dalyvavimui.

Tyrimo metodika

Tiriamieji. Šiame tyrime yra naudojami Jaunimo raidos projekto pirmo matavimo keturių kohortų skerspjūvio duomenys. Tyrime dalyvavo 2642 tiriamieji (1483 merginos ir 1159 vaikinai), besimokantys aštuoniose Klaipėdos regiono mokyklose bei gimnazijose. Apklausti 9 - 12 klasių mokiniai, kurių amžius svyruoja nuo 14 iki 19 metų. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal klases, atsižvelgiant į amžių bei lytį, pateikiamas 1 lentelėje.

1 lentelė. Mokinių pasiskirstymas pagal klasę, amžių ir lytį.

	9-ta klasė	10-ta klasė	11-ta klasė	12-ta klasė
Merginos (n,)	401	404	393	285
Vaikinai (n,)	344	352	274	189
Amžius (M, SD)	15,40 (0,54)	16,37 (0,54)	17,36 (0,52)	18, 21 (0,55)

Tyrimo eiga. Tyrimas atliktas 2008 metų pavasarį. Buvo gauti tyrime dalyvavusių mokyklų vadovų sutikimai jį atlikti pamokų metu. Iki tyrimo likus 3-4 savaitėms, tyrėjai mokyklose pristatė tyrimą bei įteikė laiškus mokiniams, kad jie juos nuneštų tėvams ir šie susipažintų su būsimu tyrimu. Tėvai, kurie nenorėjo, jog jų sūnus ar dukra dalyvautų tyrime, turėjo pranešti tyrėjams apie atsisakymą dalyvauti tyrime. Tyrimo dieną prieš apklausos pradžią tyrėjas supažindino paauglius su tyrimo tikslais ir pateikė instrukciją. Taip pat tyrėjas atsakė į tiriamųjų klausimus. Tyrime dalyvavo mokiniai, kurie patys neatsakė atsakyti į pateikiamus klausimus ir kurių tėvai nepareiškė nesutikimo. Apklausa vyko raštu, mokiniai klasėse sėdėjo po du arba po vieną. Siekiant motyvuoti moksleivius, prieš pradedant pildyti klausimyną, jiems buvo padovanoti specialiai šiam tikslui nupirkti šratinukai.

Tyrimo metodikos. Prosocialaus aktyvumo matavimui naudota (1) *Aktyvumo mokyklos veikloje skalė* (toliau – MV), kuri sudaryta remiantis Noack (2003) studija ir pritaikyta naudojimui Lietuvoje. Šia skale siekiama įvertinti paauglių dalyvavimą mokyklos veikloje. Tiriamųjų buvo klausiama, ar savo mokykloje jie aktyviai dalyvauja nurodytose penkiose veiklose, kaip pvz., rūpinantis mokyklos aplinka; planuojant klasės išvykas ir t.t.. Atsakydami į pateikiamus klausimus, tiriamieji rinkosi prie kiekvienos veiklos iš dviejų galimų atsakymų variantų „Taip“ arba „Ne“. (2) *Savanoriškos veiklos skalė* (toliau –SV). Ši skalė sudaryta specialiai šiam projektui ir jau yra naudota Lietuvos tyrimuose (Pilkauskaitė-Valickienė, Žukauskienė, 2011). Skalė įvertina, kokia ir kaip dažnai savanoriška veikla užsiima paaugliai ir jaunimas (pvz., „Kaip dažnai tu padedi neįgaliems asmenims“). Skalę sudaro penki teiginiai, kurie vertinami keturių balų skalėje nuo „Niekada“ iki „Dažniau negu kartą per mėnesį“. Šios skalės patikimumas mūsų tiriamųjų imtyje Cronbach $\alpha=0,68$. (3) *Numatomos socialinės veiklos ateityje skalė* (toliau - NSV) taip pat sudaryta longitudinalinės studijos autorių ir yra naudota Lietuvos tyrimuose

(Pilkauskaitė-Valickienė, Žukauskienė, 2011). Ši skalė skirta įvertinti paauglių ketinimus įsitraukti į įvairias socialines veiklas ateityje. Ją sudaro devyni teiginiai (pvz., Ar tu ateityje ketini tapti vienos iš Lietuvos jaunimo organizacijų, kurios jungia bendrus interesus turintį jaunimą, nariu?), kurie vertinami penkių balų Likerto tipo skalėje nuo „Tikrai ne“ iki „Tikrai taip“. Šios skalės patikimumas mūsų tiriamųjų imtyje Cronbach $\alpha=0,86$.

Duomenų analizė. Siekiant išsiaiškinti, ar įvairūs prosocialaus dalyvavimo komponentai skiriasi pagal tiriamųjų lytį bei priklausymą tam tikrai klasei, buvo atlikta dvifaktorinė dispersinė analizė (ANOVA) kiekvienai prosocialaus aktyvumo skalei. Pogrupiams lyginti naudotas post hoc Bonferonni kriterijus. Taigi lyginome 9-12 klasių merginų ir vaikinių grupes pagal atskirų skalių, skirtų įvairiems prosocialaus elgesio aspektams įvertinti, standartizuotų įverčių vidurkius. Analizė atlikta naudojant statistinį paketą socialiniams mokslams SPSS 17.0.

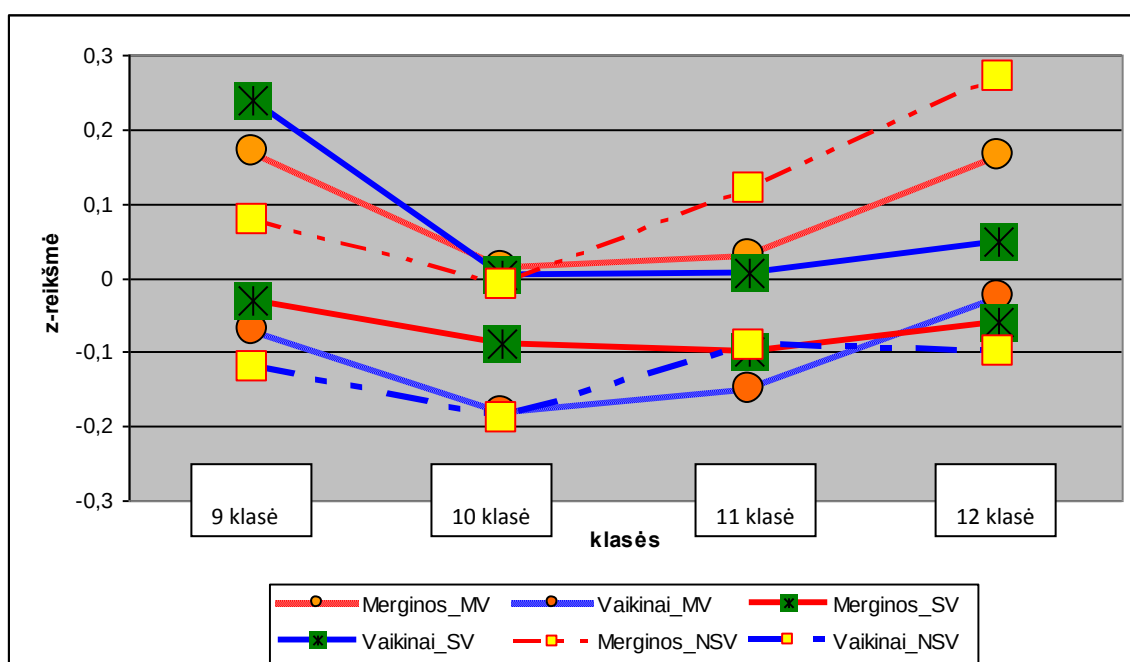
Rezultatai

Dalyvavimas mokyklos veikloje. Dvifaktorinė dispersinė analizė atskleidė, kad reikšmingas buvo lyties efektas ($F(1, 2545)=24,419$, $p<0,001$, $\eta^2=0,01$). Merginų dalyvavimo mokyklos veikloje vidurkio įverčiai yra aukštesni ($M=0,09$, $SD=0,95$) nei vaikinių ($M=-0,12$, $SD=1,05$), tačiau, kaip matome, efekto dydis yra mažas, t.y. pati lytis paaiškina tik vieną procentą dispersijos. Taip pat reikšmingas yra ir priskyrimo klasei efektas ($F(3,2545)=3,477$, $p<0,05$, $\eta^2=0,004$). Post hoc palyginimai tarp klasių naudojant Bonferonni testą parodė, kad dvyliktokų vidurkio įverčiai ($M=0,09$, $SD=0,99$) reikšmingai skiriasi nuo dešimtokų įverčių ($M=-0,08$, $SD=1,06$) ($p<0,05$). Sąveikos Lytis x Klasė efektas buvo nereikšmingas ($F(3,2545)=0,144$, $p>0,05$).

Dalyvavimas savanoriškoje veikloje. Dvifaktorinė dispersinė analizė atskleidė, kad reikšmingas buvo lyties efektas ($F(1, 2575)=11,261$, $p=0,001$, $\eta^2=0,004$). Merginų dalyvavimo savanoriškoje veikloje vidurkio įverčiai yra žemesni ($M=-0,06$, $SD=0,88$) nei vaikinių ($M=0,08$, $SD=1,14$), tačiau, kaip matome, efekto dydis yra labai mažas. Taip pat reikšmingas yra ir priskyrimo klasei efektas ($F(3,2575)=3,580$, $p<0,05$, $\eta^2=0,004$). Post hoc palyginimai tarp klasių naudojant Bonferonni testą parodė, kad devintokų vidurkio įverčiai ($M=0,09$, $SD=1,1$) reikšmingai skiriasi nuo dešimtokų įverčių ($M=-0,05$, $SD=0,98$) ($p<0,05$) ir vienuoliktokų ($M=-0,06$, $SD=0,95$) ($p<0,05$). Sąveikos Lytis x Klasė efektas buvo nereikšmingas ($F(3,2575)=1,448$, $p>0,05$).

Numatomas dalyvavimas socialinėje veikloje. Dvifaktorisė dispersinė analizė atskleidė, kad reikšmingas buvo lyties efektas ($F(1, 2546)=34,759$, $p<0,001$, $\eta^2=0,014$). Merginų numatomo dalyvavimo socialinėje veikloje vidurkio įverčiai yra aukštesni ($M=0,1$, $SD=0,94$) nei vaikinų ($M=-0,13$, $SD=1,06$), tačiau, kaip matome, efekto dydis yra mažas. Taip pat reikšmingas yra ir priskyrimo klasei efektas ($F(3,2546)=3,541$, $p<0,05$, $\eta^2=0,004$). Post hoc palyginimai tarp klasių naudojant Bonferonni testą parodė, kad dešimtokų vidurkio įverčiai ($M=-0,1$, $SD=0,96$) reikšmingai skiriasi nuo dvyliktokų įverčių ($M=0,12$, $SD=1,01$) ($p=0,001$). Sąveikos Lytis x Klasė efektas buvo nereikšmingas ($F(3,2546)=0,961$, $p>0,05$).

Merginų ir vaikinų dalyvavimo mokyklos veikloje, dalyvavimo savanoriškoje veikloje ir numatomo dalyvavimo socialinėje veikloje kitimo trajektorijos pagal vidurkių įverčius nuo devintos klasės iki dvyliktos klasės pavaizduotos paveiksle Nr.1.

1 pav. Berniukų ir mergaičių prosocialaus aktyvumo komponentų įverčių vidurkiai 9-12-tose klasėse.

Diskusija ir išvados

Šis tyrimas siekė nustatyti, ar skiriasi merginų ir vaikinų prosocialus aktyvumas bei ar skiriasi šis aktyvumas paskutiniaisiais ketveriais mokykliniais metais. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad merginų ir vaikinų aktyvus dabartinis dalyvavimas ir numatomas

dalyvavimas prosocialioje veikloje skiriasi, tačiau skiriasi ir pagal prosocialios veiklos tipą, t.y. merginos yra labiau įsitraukusios į mokyklinę veiklą bei numato, kad jos daugiau dalyvaus socialinėje veikloje ateityje. Tuo tarpu berniukai daugiau dalyvauja savanoriškoje veikloje. Taigi, kaip matome, vaikinai ir merginos gali dalyvauti skirtingose prosocialiai aktyviose veiklose, tad siekiant nustatyti prosocialaus įsitraukimo lygį būtina atsižvelgti į labai įvairius šio elgesio pasireiškimus.

Šis tyrimas taip pat atskleidė, kad prosocialaus elgesio lygis nėra vienodas, t.y. visiems trims nagrinėtiems prosocialaus aktyvumo aspektams amžius (klasė) buvo reikšmingas, tačiau skirtingai. Tiek dalyvavimas mokyklos veikloje, tiek numatomas socialinis dalyvavimas išauga paskutiniais mokykliniais metais ir reikšmingai skiriasi nuo prosocialaus aktyvumo dešimtoje klasėje. Būtų galima kelti hipotezę, kad vyresnių klasių moksleiviai, kaip vyriausi mokiniai, labiausiai jaučiasi atsakingi už savo mokyklą, tad aktyviau dalyvauja įvairioje mokyklos veikloje, bei kaip asmenys, įžengiantys į suaugusiųjų pasaulį, numato ir vis didesnę savo dalyvavimą socialinėje veikloje platesniame visuomeniniame kontekste. Tuo tarpu dalyvavimas savanoriškoje veikloje vyresnėse klasėse (dešimtoje ir vienuoliktoje) sumažėja palyginus su jaunesnio amžiaus paaugliais (devintokais). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, jog tiek pati lytis, tiek priklausymas devintai, dešimtai, vienuoliktai ar dvyliktai klasei paaiškina tik mažą dalį visų prosocialaus aktyvumo komponentų dispersijos.

Šio tyrimo trūkumas yra tas, kad yra nagrinėjami skerspjūvio, o ne tęstiniai duomenys. Tad siekiant nustatyti kaip kinta skirtingos prosocialaus aktyvumo formos paauglystėje, reikėtų nagrinėti skirtingų kohortų prosocialaus aktyvumo kitimą kelerių metų bėgyje.

Taigi, apibendrinant skerspjūvio duomenis, galima padaryti tokią išvadą, jog vaikinų ir merginų skirtingų formų prosocialus aktyvumas skiriasi, o prosocialaus aktyvumo lygis nors ir nežymiai, tačiau yra skirtingas paskutiniais ketveriais vidurinės mokyklos metais.

Literatūra

Benson, P. L. (2003). Developmental assets and asset-building community: Conceptual and empirical foundations. *Developmental assets and asset-building communities* / Ed. by R. M. Lerner, P. L. Benson, NewYork: Kluwer Academic/Plenum. P: 19–43.

Carlo, G., Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviours for late adolescents. *Journal of youth and adolescence*, 31, 31-44.

Eccles, J. S. (2004). Schools, academic motivation, and stage-environment fit. *Handbook of adolescent psychology* / Ed. by R. M. Lerner, L. Steinberg, Hoboken, NJ:Wiley (Vol. 2). P: 125-153).

Eisenberg N., Fabes R.A., Spinrad T.L. (2006). Prosocial development. *Handbook of child psychology. Social, emotional, and personality development* (Vol. 3) / Ed. by N. Eisenberg, W. Damon, New York: Wiley. P: 646- 718.

Eisenberg N., Sheffield Morris A., McDaniel B., Spinrad T.L. (2009). Moral cognitions and prosocial responding in adolescence. *Handbook of adolescent psychology. Individual bases of adolescent development* (Vol. 1) / Ed. by R.M. Lerner, L. Steinberg, New York: Wiley. P: 229-265.

Lerner, R.M. (2004). Diversity in Individual _ Context Relations as the Basis for Positive Development Across the Life Span: A Developmental Systems Perspective for Theory, Research, and Application. *Research in Human Development*, 1(4), 327–346.

Lerner, R.M., Lerner, J.V., Almerigi, J.B., Theokas, C., Phelps, E., Gestsdottir, S., Naudeau, S., Jelcic, H., Alberts, A., Ma L., Smith, L.M., Bobek, D.L., Richman- Rafael, D., Simpson, I., Christiansen, E.D., Von Eye, A., (2005). Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of Fifth-grade adolescents: findings from the first wave of the 4- H study of positive youth development, *The journal of early adolescence*, , 25(1), 17-71.

Noack, P. (2003). Schulbasierte Einflüsse auf die soziale (In-) Toleranz von Jugendlichen: erste, zweite und dritte Erhebungswelle. *Skalendokumentation zum Projekt*. Friedrich Schiller Universität Jena.

Pilkauskaite-Valickiene, R., Zukauskiene, R. (2011). The Role of Attachment to School and Open Classroom Climate for Discussion on Adolescents' Prosocial Engagement. *Socialinis darbas, mokytojų darbas (priimta spaudai)*.

Roth, J. L., Brooks-Gunn, J. (2003). What exactly is a youth development program? Answers from research and practice. *Applied Developmental Science*, 7, 94-111.

Smetana, J. G., Campione-Barr, N., Metzger, A. (2006). Adolescents Development in Interpersonal and Societal Contexts. *Annual Review Psychology*, 57, 255–84.

Scourfield, J., John, B., Martin, N., McGuffin, P. (2004). The development of prosocial behaviour in children and adolescents: a twin study. *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 45, 927-935.

PROSOCIAL ACTIVITY IN ADOLESCENCE: WHAT IS THE ROLE OF GENDER AND AGE?

Rasa Pilkauskaitė-Valickienė
Mykolas Romeris University
E-mail: rvalick@mruni.eu

The present study aimed to verify how adolescent girls' and boys' prosocial engagement, i.e., School activity, Voluntary activity and Future social activity change over four last years in high school. Participants were adolescents from Lithuania (N = 2642, 1159 boys and 1483 girls, age 14-19 years). To measure prosocial activity we used the School activity scale (Noack, 2003), Voluntary activity scale, and Future social activity scale (both constructed for this longitudinal study). Cross-sectional data analyses revealed that girls and boys differ in school activity, volunteering, and future social participation, and the level of activity in different prosocial activities is not the same in four school last years' grades (9th – 12th grades).

SĖKMINGO SENĖJIMO PATYRIMAS (ŽVALGOMASIS TYRIMAS)

Antanas Mockus

Mykolo Romerio universitetas

El. paštas: mockus.antas@gmail.com

Sėkmingo senėjimo koncepcija gerontologinėje ir psichologinėje literatūroje sutinkama seniai, jau daugiau kaip 40 metų. Tačiau iki šiol nėra aiškaus atsakymo kas yra sėkmingas senėjimas. Taigi sutarimo dėl sėkmingo senėjimo sampratos iki šiol nėra. Lietuvoje nėra atlikta tyrimų, kuriais būtų gilinamasis į sėkmingo senėjimo sampratą. Šiuo žvalgomoju tyrimu siekiama įsigilinti į sėkmingo senėjimo sampratos problemą, ištirti kokios sėkmingo senėjimo temos atsiskleidžia tyrimo dalyvių subjektyviame patyrimo. Tad pagrindinis šio tyrimo tikslas – aprašyti sėkmingo senėjimo patyrimą. Tyrimo bus taikoma fenomenologinė strategija. Duomenys renkami pusiau struktūruotu giluminiu interviu, analizuojami interpretacinės fenomenologinės analizės tyrimo metodu. Šiuo metu analizuojami 71 m. moters duomenys. Tyrimo rezultatai ir išvados bus pateikti konferencijos metu.

Sėkmingo senėjimo koncepcija gerontologinėje ir psichologinėje literatūroje sutinkama seniai, jau daugiau kaip 40 metų. Tačiau iki šiol nėra aiškaus atsakymo kas yra sėkmingas senėjimas. Tai susiję su tuo, jog sėkmingo senėjimo koncepcija yra daugialypė. Rowe ir Kahn (1997) sėkmingo senėjimo modelis yra vienas plačiausiai pripažintų. Šie tyrėjai išskyrė tris sėkmingo senėjimo faktorius: 1) optimalus fizinis ir kognityvinis funkcionavimas; 2) ligos, negalios nebuvimas; 3) įsitraukimas į gyvenimą. Tačiau šis modelis sulaukė kritikos, kadangi yra tyrimų rodančių, jog sėkmingai senstantys žmonės gali turėti sveikatos problemų (Bowling, Dieppe, 2005). Pavyzdžiui, Bryant ir kt. (2001) nustatė, jog sveikas senėjimas priklauso nuo savo senėjimo proceso individualaus supratimo, o ne nuo funkcinių apribojimų nebuvimo. Tiesa, daugelis sėkmingo senėjimo apibrėžimų susitelkia ties sveikatos aspektu, kuris apima fizinio funkcionavimo, psichologinės ir socialinės sveikatos dimensijas (Phelan ir kt., 2004). Tačiau tokia sėkmingo senėjimo samprata per siaura. Yra tyrimų, kurie atskleidžia daugiau sėkmingo senėjimo dimensijų. Pavyzdžiui, McCann Mortimer ir kt. (2008) išskyrė sėkmingo senėjimo 12 potemių, kurias dengia 3 temos: adaptyvumas, socialinė vertė, gyvenimo/mirties kokybė. Taigi sutarimo dėl sėkmingo senėjimo sampratos iki

šiول nėra. Lietuvoje nėra atlikta tyrimų, kuriais būtų gilinamasis į sėkmingo senėjimo sampratą.

Tyrimo tikslas. Šiuo žvalgomuoju tyrimu bus siekiama įsigilinti į sėkmingo senėjimo sampratos problemą, ištirti kokios sėkmingo senėjimo temos atsikleidžia tyrimo dalyvių subjektyviame patyrimo. Tad pagrindinis šio tyrimo tikslas – aprašyti sėkmingo senėjimo patyrimą. Šiuo tyrimu taip pat siekiama praktinių tikslų: išmėginti interpretacinės fenomenologinės analizės metodą analizuojant tyrimo duomenis, įvertinti interviu klausimų tinkamumą, suformuluoti naujus interviu klausimus tolimesniems tyrimams.

Metodika. Tyrime taikoma fenomenologinė strategija. Šia strategija paremto kokybinio tyrimo objektas yra tyrimo dalyvių žinios apie patirtus išgyvenimus, jų išgyvenimų patirties konstruktas (Bitinas ir kt., 2008). Interpretacinės fenomenologinės analizės metode atsižvelgiama ne tik į fenomenologinį (aprašomąjį) lygmenį, bet ir į hermeneutinį (interpretacinį) (Smith, Osborne, 2008). Hermeneutinis lygmuo apima kelis interpretavimo etapus. Pirmajame etape tyrimo dalyvis įprasmina, interpretuoja savo patyrimą. Antrajame etape tyrėjas interpretuoja tai kaip tyrimo dalyvis įprasmina savo patyrimą. Hermeneutinis požiūris remiasi prielaida, jog nėra fenomeno, kuris nebūtų interpretuojamas. Manoma, jog kasdienio patyrimo „faktai“ visada prasmingai (hermeneutiškai) patiriami. Taip pat teigiama, jog kasdienis patyrimas yra išreiškiamas kalba ir tai neišvengiamai yra interpretacinis procesas.

Tyrimo dalyviai. Šiame tyrime naudojama kriterinė tyrimo dalyvių atranka. Įtraukimo kriterijai: pakankamai gera fizinė ir psichinė sveikata (Tan ir kt., 2010), aukštas refleksijos lygis, 65 m. ir daugiau metų. Kadangi atliekamas žvalgomasis tyrimas, tiriamas vienas tyrimo dalyvis. Beje, interpretacinės fenomenologinės analizės metodas taikomas analizuojant vieno tyrimo dalyvio duomenis (Smith, Osborne, 2008).

Duomenų rinkimas. Duomenys surinkti pusiau struktūruotu giluminiu interviu. Toks duomenų rinkimo būdas leidžia tyrimo dalyviui kalbėti apie savo patyrimą. Surinkti duomenys šiuo būdu yra tinkami analizuoti interpretacinės fenomenologinės analizės metodu (Smith, Osborne, 2008; Willig, 2008). Šis interviu yra žvalgomasis, todėl jo metu tikrinami interviu klausimai, kuriais tikimasi atskleisti sėkmingo senėjimo patyrimą. Tyrime pateikiami ir tikrinami šie interviu klausimai: Kaip Jūs patiriate save dabartiniame gyvenimo etape? Kas Jums kelia pasitenkinimą dabartiniame Jūsų gyvenimo etape? Duomenų analizė. Duomenys analizuojami interpretacinės fenomenologinės analizės tyrimo metodu. Šis analizės metodas yra taikomas kokybiniuose tyrimuose siekiant suprasti sėkmingą senėjimą (Tan ir kt., 2010). Tyrimo

interview įrašytas į garso įrašą. Garso įrašas transkribuotas. Transkribuotas tekstas analizuojamas laikantis interpretacinės fenomenologinės analizės metodo etapų: 1) teksto skaitymas; 2) teksto fenomenologinių komentarų rašymas; 3) teksto interpretavimas; 4) temų išrašymas; 5) temų grupavimas (apjungimas į kekes); 6) galutinis aprašymas. **Validumas.** Tyrime siekiama užtikrinti tyrimo rezultatų, išvadų tikslumą t.y. vidinį validumą (Bitinas ir kt., 2008). Pateikiant temas naudojamos citatos, aiškūs pavyzdžiai, kad skaitytojas galėtų susidaryti savo išvadas, nuomonę. Taip pat svarbus dėmesys skiriamas tyrėjo refleksijai (Smith, Osborne, 2008). Atviras savo perspektyvos pripažinimas, savo prielaidų refleksija padeda suprasti tyrėjui kas paveikė jo paties interpretacijas. Tai turi būti fiksuojama bei parodoma tyrime, nes tai skaitytojui suteikia galimybę interpretuoti duomenų analizę ir galbūt suformuluoti savo alternatyvią interpretaciją (Willig, 2008).

Rezultatai. Šiuo metu analizuojami 71 m. moters duomenys. Tyrimo rezultatai ir išvados bus pateikti konferencijos metu.

Literatūra

Bitinas B., Rupšienė L., Žydžiūnaitė V. (2008). Kokybinių tyrimų metodologija: Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda, 107-110, 135.

Bowling A., Dieppe P. (2005). What is successful ageing and who should define it? British Medical Journal, 331, 1548-1551.

Bryant L.L., Corbett K. K., Kutner J. S. (2001). In their own words: A model of healthy aging. Social Science and Medicine, 53, 927 – 941.

McCann Mortimer P., Ward L., Winefield H. (2008). Successful ageing by whose definition? Views of older spiritually affiliated women. Australian Journal of Aging Studies, 27, 200-204.

Phelan E.A., Anderson L.A., LaCroix A.Z., Larson E. B. (2004). Older adults' views of 'successful ageing': Where next? Journal of the American Geriatrics Society, 52, 211-216.

Rowe J. W., Kahn R.L. (1997). Successful aging. Gerontologist, 37, 433-440.

Smith J.A., Osborn M. (2008). Interpretative phenomenological analysis. Qualitative psychology: a practical guide to research methods. / Ed. Smith J.A.. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage publications Ltd, 53-79.

Tan J., Ward L., Ziaian T. (2010). Experiences of Chinese immigrants and Anglo-Australians ageing in Australia: a cross-cultural perspective on successful ageing. *Journal of Health Psychology*, 15, 697-706.

Willig C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology*. Sage publications Ltd, 51-67, 141-153.

EXPERIENCE OF SUCCESSFUL AGING (PILOT RESEARCH)

Antanas Mockus
Mykolas Romeris University
E-mail: mockus.antas@gmail.com

The concept of successful aging has received much attention in gerontological and psychological literature for over 40 years. But until now there is no clear answer about what successful aging is. Researchers have no consensus about the concept of successful aging. There is no research about the concept of successful aging in Lithuania. This research is pilot research which is designed to go deep into the problem of successful aging concept, explore what themes of successful aging reveals in experience. So the main purpose of this research is description of successful aging experience. In this research phenomenological approach is applied. Semi-structured deep interview is used to gather data. Interpretative phenomenological analysis is used to analyse data. At the moment data of 71 years women are analysed. Results and conclusions will be presented in conference.

REGIMO VAIZDO SUVOKIMO ĮTAKA VALINGOMS MOTORINĖMS RANKOS IR RANKOS PIRŠTO REAKCIJOMS

Simona Deduchova

Vilniaus universitetas

El.paštas: simona.peckyte@gmail.com

Antonas Deduchovas

Vilniaus universitetas

El.paštas: pocipikasso@gmail.com

Dauguma eksperimentų skirtų tirti veidrodinius neuronus bei motorinį rezonansą buvo vykdomi, kai tiriamiesiems reikėdavo atpažinti ir atkartoti sudėtingus veiksmus, tokius kaip griebimas, kėlimas, kuriuos atliekant dalyvauja visa ranka, didelės raumenų grupės, bei buvo akcentuojami sudėtingesni veiksmai ir būtent atliekant šiuos veiksmus patvirtintas veidrodinių neuronų egzistavimas, tačiau iki šiol nėra žinoma, ar veidrodiniai neuronai veikia ir tada, kai atliekamas paprastas ir nesudėtingas judesys, t.y. rankos pakėlimas, piršto sulenkimas, o ne visas veiksmas. Be to, atlikti eksperimentai paprastai pasitelkia fMRI (funkcinį magnetinį rezonansą) kaip pagrindinę tyrimo priemonę ir EMG (elektromiogramos) matavimai yra tik pagalbiniai. Šiame darbe EMG bus pagrindinis tyrimo instrumentas siekiant įrodyti, kad ir šiuo būdu galima tirti veidrodinius neuronus ir motorinį rezonansą ir tai yra daug ekonomiškesnis tyrimo būdas. Vykdamas eksperimentą buvo tikimasi, kad žmogaus atliekamo veiksmo EMG, kai atliekamas veiksmas sutampa su stebimu, skirsis nuo atliekamo veiksmo EMG, kai stebimas veiksmas skiriasi nuo atliekamo.

Eilė tyrimų, pradedant nuo Meltzoff ir Moore (cit. pg. Clark et al., 2003), Leslie et al. (2003) įvykdytų tyrimų, leidžia daryti prielaidą, kad gebėjimas suvokti kitų emocines išraiškas, veiksmus bei gebėjimas mokytis stebint (Clark et al., 2003) yra susietas su taip vadinama motorinio rezonanso veidrodine sistema (Jeannerod et al., 1995; Gallese ir Goldman, 1998). *Motorinis rezonansas* – tai visuma motorinės sistemos aktyvacijos reiškinių, kylančių stebint kito motorines reakcijas. Šis terminas apima atvirus imitacinius raumenų judesius bei sąmoningai nesuvokiamą motorinių takų aktyvaciją (Rizzolatti et al., 1999). Itin svarbi veidrodinės motorinio rezonanso sistemos dalis yra veidrodiniai neuronai. *Veidrodiniai neuronai* – tai neuronai, kurie yra sužadunami, kai žmogus atlieka tam tikrus veiksmus ir kai žmogus stebi kitą atliekant tuos pačius

veiksmus. Veidrodiniai neuronai sukuria vidinę kitų žmonių veiksmų, emocijų, ketinimų reprezentaciją (Colman, 2009).

Dauguma neuronų reaguoja į specifinio pobūdžio veiksmus. Kai kurie neuronai yra tiek specifiški, kad užkoduoja ne tik tam tikrą veiksmą, bet ir to veiksmo atlikimą. Kanoniniai ir veidrodiniai neuronai charakterizuojami suderinamumu tarp to, koks veiksmas yra motoriškai užkoduojamas bet ir stebimo objekto ar stebimo veiksmo, kurie sukelia vizualinį sužadinimą. Veidrodinių neuronų sužadinimas sukelia vidinę stebimo veiksmo reprezentaciją. Kanoniniai neuronai aktyvuojami stebint objektą, o tuo tarpu veidrodiniai neuronai aktyvuojami stebimo veiksmo. Vizualinis-motorinis veidrodinius neuronus apibūdinantis sužadinimas galimai yra veiksmo imitacijos ir veiksmo supratimo pagrindas (Fadiga ir Gallese, cit. pg. Fadiga ir Craighero, 2003). Fadiga et al. (1995) nustatė, kad vykdant žievės sužadinimą subjektams stebint pirštus užsidarant (kai griebiamas tam tikras objektas) buvo slopinami rankų lenkiamieji raumenys. Atvirkščias veiksmas slopindavo tiesiamuosius raumenis. Tokio specifinio su judesiu susijusio periferinio slopinimo buvimas padeda palikdamas žievės motorinę sistemą laisvą reaguoti į stebimus veiksmus be išorinio tų veiksmų atlikimo. Kalbant paprastai, reakcija į stebimą veiksmą yra, tačiau ji neišreiškiama išoriškai. Šis „motoriškai tylus“ (angl. „motorically silent“) stebimų veiksmų žymėjimas gali būti kito veiksmų atpažinimo pagrindas.

Anot Hickok (2009), šiuo metu vis dar trūksta įrodymų, kad veidrodinių neuronų sistema egzistuoja žmogaus smegenyse. Taip pat vis dar nėra iki galo nustatyta, ar motorinio rezonanso fenomenas pasireiškia atliekant į tikslą nukreiptus judesius. Anot Rizzolatti ir Craighero (2004), veidrodiniai neuronai sužadinami tik stebint prasmingą veiksmą, tuo tarpu kiti tyrėjai (Maeda et al., 2002) pateikia šiam teiginiui prieštaraujančius duomenis. Trumpai apibendrinant, šiai teorijai vis dar trūksta empirinio pagrindimo, nors kitų sričių tyrėjai jau aktyviai bando ją taikyti kitose srityse. Dėl šios priežasties, reikalingas kiek įmanoma platesnis veidrodinių neuronų sistemos tyrimas. Iki šiol didžioji dalis tyrimų buvo atliekama taikant sąlyginai brangias metodikas (fMRI, TMS). Šiame darbe motorinio rezonanso fenomenas tiriamas netiesioginiu būdu, nematuojuot tiesiogiai neuronų aktyvumo, o pasitelkus elektromiogramų registravimo metodiką (EMG), kuri dažniausiai kitų tyrėjų naudojama kaip pagalbinė priemonė (pvz., Maeda et al., 2002). Vykstant mechaniniam raumenų sužadinimui generuojami silpni elektriniai signalai (elektromiogramos), kurias galima registruoti. Kadangi motorinio rezonanso fenomenas apima visą motorinę sistemą – tiek nervų sistemos struktūras, tiek pačias raumenų skaidulas – EMG galėtų būti taikomas šio fenomeno tyrinėjimams. Įrodžius EMG

metodikos tinkamumą veidrodinių neuronų teorijos nagrinėjimui, būtų įmanoma praplėsti ratą tyrėjų, dirbančių ties šia sritimi. Tokiu būdu galima būtų greičiau ir plačiau tirti įvairius šios teorijos aspektus, jos tinkamumą žmogui ir jos apribojimus. Taip pat Lietuvoje tokio pobūdžio tyrimai yra nauji ir svarbūs praktiniam pritaikymui kineziterapijoje, protezavime ir kitose srityse.

Darbe remiamasi hipoteze, kad smegenų sritys, kurios yra sužadinamos vykdant valingą motorinį veiksmą, stebint kitą žmogų atliekantį motorinį veiksmą arba įsivaizduojant veiksmo atlikimą, smarkiai persidengia. Iš to seka, kad motorinių reakcijų atpažinimas ir suvokimas susijęs su nevalingomis reakcijomis.

Tikimasi, kad žmogaus atliekamo judesio EMG, kai atliekamas judesys sutampa su stebimu, skirsis nuo atliekamo judesio EMG, kai stebimas judesys skiriasi nuo atliekamo. Kitais žodžiais, siekiama patikrinti, ar stebimas judesys modifikuoja motorinio veiksmo atlikimą.

Tyrimo tikslas – nustatyti, ar valingo judesio metu atsiranda nevalingos motorinės reakcijos, sukeltos stebimo judesio atpažinimo ir suvokimo.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 9 tiriamieji, 3 vyrai ir 6 moterys. Visi tiriamieji Vilniaus universiteto studentai, dešiniarankiai, rega normali arba koreguota iki normalios.

Stimulai. Tyrime su žmogaus didžiojo piršto padėties atpažinimu naudojami keturi nespalvoti vaizdai: neutralus (didysis pirštas nėra sulenktas) ir dar trys, kuriuose pirštas yra sulenktas trimis akivaizdžiai skirtingais kampais - mažu, dideliu ir vidutiniu. Tyrime su dešinės rankos padėties atpažinimu taip pat naudojami keturi nespalvoti vaizdai: neutralus (ranka nėra sulenkta) ir dar trys, kuriuose ranka yra sulenkta trimis kampais – mažu, dideliu ir vidutiniu. Stimulo fonas visais atvejais yra juodas, siekiant išvengti fono, kaip šalutinio kintamojo, įtakos. Rankos arba piršto judesių keitimasis organizuotas taip, kad tiriamajam susidarytų judesio įspūdis. Taip pat virš rankos arba piršto vaizdo nuolatos atvaizduojamas rutuliukas – rankai arba pirštui esant neutralioje pozicijoje jis yra pilkos spalvos. Visais kitais atvejais rutuliukas yra žalios arba raudonos spalvos, priklausomai nuo bandymo sąlygų.

Aparatūra ir priemonės. Eksperimentuose naudojamas Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros Psichofiziologijos laboratorijos elektromiografinių signalų

apdorojimui bei elektromiogramų registravimui skirta „Biopac“ sistema. Sukurti stimulų vaizdai įkomponuoti į kompiuterines vaizdų pateikimo programas. Stimulų pateikimo momentai vaizduoklyje ir tiriamojo EMG reakcijos buvo fiksuojamos su programa eksperimento duomenų bazėje.

Darbo eiga. Prieš vykdant tyrimą, tiriamajam spiritu nuvaloma oda tose vietose, kur yra tvirtinami EMG registravimo aparatūros elektrodai. Dešinės rankos padėties atpažinimo tyrimo atveju elektrodai yra tvirtinami dviejose vietose: išilgai dešinės rankos bicepso ir vidinėje dilbio pusėje (išilgai stipininio riešo lenkiamojo raumens).

Didžiojo piršto padėties atpažinimo tyrimo atveju elektrodai tvirtinami trijose vietose: dvi elektrodų poros tvirtinamos vidinėje dilbio pusėje (išilgai stipininio riešo lenkiamojo raumens ir giliojo lenkiamojo pirštų raumens), trečia pora – išilgai tiesiamojo pirštų raumens. Žemiau bus aprašyta dešinės rankos atpažinimo tyrimo eiga, kadangi abu tyrimai – su piršto ir rankos padėčių atpažinimu - yra identiški.

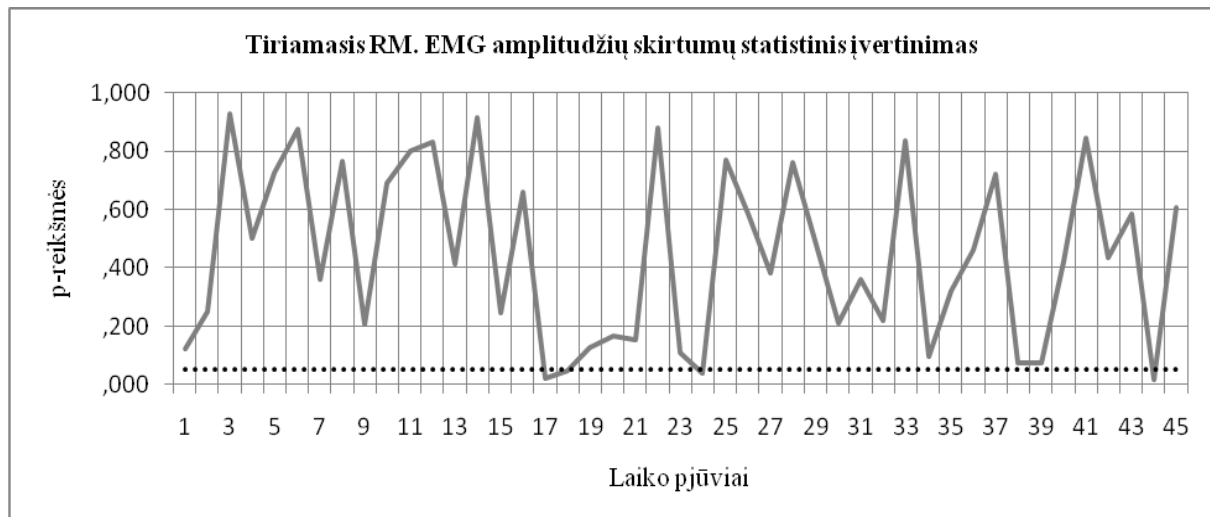
Tyrimo pradžioje tiriamasis patalpinamas tamsioje ekranuotoje nuo elektromagnetinių laukų kameroje. Vaizdiniai stimulai yra pateikiami vaizduoklyje, kuris randasi akių lygyje prieš tiriamąjį. Skirtingais kampais sulenktos rankos vaizdų pasikeitimas neutralaus vaizdo fone kartojasi kas 7,5 s. Viena sekundė prieš sulenktos tam tikru kampu rankos vaizdo pateikimą, tiriamasis išgirsta 350 ms trukmės garsinį signalą, perspėjantį, kad greitai bus pateiktas vaizdinis stimulus ir leidžiantį tiriamajam pasiruošti atsakui. Vaizdo pateikimo trukmė – 1000 ms. Rankos padėčiai ekrane pasikeitus iš neutralios į sulenktą tam tikru kampu, virš jos pateikiamas rutuliukas pakeičia savo spalvą – iš pilkos į žalią arba raudoną. Tuo atveju, jeigu tiriamasis pamato žalią rutuliuką, jis turi sulenkti ranką į tokią padėtį, kokia yra pateikiama vaizduoklio ekrane. Pamatęs raudoną rutuliuką, tiriamasis turi nepriklausomai nuo pateikiamo ekrane vaizdo sulenkti ranką į vidutinę padėtį. Iš viso eksperimento metu pateikiama 360 vaizdų: po 60 atvejų pateikiant ranką sulenktą dideliu, mažu ir vidutiniu kampu ir pateikiant žalią rutuliuką ir po 60 atvejų pateikiant ranką sulenktą dideliu, mažu ir vidutiniu kampu ir pateikiant raudoną rutuliuką. Vaizdai pateikiami kompiuterio sugeneruota atsitiktine tvarka. Vieno eksperimento trukmė – 45 min.

Duomenų tvarkymas. Remiantis kompiuterio sugeneruota vaizdų pateikimo tvarka, atrinkta po 60 kiekvienai iš 6 situacijų atitinkančių EMG atkarpų. Analizuojamos signalo atkarpos trukmė – 4500 ms, ją sudaro 9000 matavimo reikšmių. Kiekvienai EMG signalo atkarpai paskaičiuotas signalo bazinis lygis, nustatytas iš pirmų 1000 skaitinių reikšmių iki signalo pateikimo. Signalų analizė pradedama 500ms iki stimulo pasirodymo. 9000

signalą sudarančių reikšmių suvidurkintos kas 200 reikšmių ir gauti 45 reakcijos laiko pjūviai, kur vienas pjūvis atitinka 100ms. Statistinė analizė atlikta pasitelkiant vienfaktorinę ANOVA ir post hoc Bonferroni kriterijų.

Rezultatai ir jų aptarimas

Atliktas 21 eksperimentas – 8 su rankos ir 13 su piršto padėčių atpažinimu.

1 pav. Vienfaktorinės dispersinės analizės rezultatų pavyzdys. Lyginamos EMG amplitudės, tiriamajam lenkiant ranką į fiksuotą padėtį, nepriklausomai nuo stebimo judesio. Juodu punktyru žymimas 0,05 reikšmingumo lygmuo. Statistiškai reikšmingi skirtumai rasti 17 ($p=0,02$), 24 ($p=0,037$) ir 44 ($p=0,015$) pjūviuose.

Visuose tyrimuose buvo gautos EMG amplitudės su ryškiai išreikštomis reakcijomis. Tyrime su rankos padėties atpažinimu, triamiesiems ranką lenkiant į vieną fiksuotą padėtį, nepriklausomai nuo vaizduoklio ekrane stebimo veiksmo, gautų amplitudžių kitimo tendencijos nebuvo pastovios, santykis tarp amplitudžių dydžių dinamiškai keitėsi skirtingose laiko pjūviuose. Statistiškai reikšmingi skirtumai tarp reakcijos amplitudžių nustatyti visų tiriamųjų duomenyse. Pastebėtas tam tikras dėsningumas – didžioji dalis skirtumų tarp amplitudžių aptikrą reakcijų užgesimo fazėje, jau pasibaigus stimulinio vaizdo pateikimui. Umilta et al. (2001) nustatyta, kad kai kurie veidrodiniai neuronai sužadunami paskutinėse stebimo judesio fazėse. Taip pat nustatyta, kad kai kurių veidrodinių neuronų klasterių sužadinimas gali trukti po veiksmo pabaigos (Gallese et al., 1996). Šie duomenys leidžia neatmesti galimybės, kad valingų reakcijų

paskutinėse fazėse užregistruoti amplitudžių skirtumai galėjo būti sąlygojami nevalingų reakcijų. Tyrimuose su piršto padėties atpažinimu gauti prieštaringi duomenys, reikalaujantys tolimesnės analizės.

Gauti rezultatai neleidžia atmesti prielaidos, kad žmogui atliekant į tikslą nenukreiptą judesį, jo reakciją gali būti modifikuojama stebimo vaizdo. Pasitelkus EMG registravimo metodiką, didžioji dalis gautų duomenų buvo informatyvi. Taikant kompleksines tyrimo metodikas, kuriuose būtų apjungiamos EMG, fMRI, TMS ir kitos tyrimų priemonės, būtų galima rinkti plataus spektro duomenis, o tai savo ruožtu, įgalintų gilesnį motorinio rezonanso ir veidrodinių neuronų savybių suvokimą.

Literatūra

Clark S., Tremblay F., Ste-Marie D. (2003). Differential Modulation of Corticospinal Excitability During Observation, Mental Imagery and Imitation of Hand Actions, *Neuropsychologia*, 42, 105–112.

Colman, A. M. (2009). *Oxford Dictionary of Psychology*. Oxford University Press.

Fadiga L., Fogassi L., Pavesi G., & Rizzolatti G. (1995). Motor Facilitation During Action Observation: A Magnetic Stimulation Study, *Journal of Neurophysiology*, 73(6), 2608-2611.

Fadiga L., Craighero L. (2003). New insights on sensorimotor integration: From hand action to speech perception, *Brain and Cognition*, 53, 514-524.

Gallese V., Goldman A. (1998). Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-reading, *Trends in Cognitive Sciences*, 2(12), 493-501.

Jeannerod M., Arbib M. A., Rizzolatti G., & Sakata H. (1995). Grasping Objects: The Cortical Mechanisms of Visuomotor Transformation, *Trends in Neurosciences*, 18(7), 314-320.

Leslie K. R., Johnson-Frey S. H., Grafton S. T. (2004) Functional Imaging of Face and Hand Imitation: Towards a Motor Theory of Empathy, *NeuroImage*, 21, 601–607.

Maeda F., Kleiner-Fisman G., Pascual-Leone A. (2002). Motor Facilitation While Observing Hand Actions: Specificity of the Effect and Role of Observer's Orientation, *Journal of Neurophysiology*, 87, 1329-1335.

Rizzolatti G., Fadiga L., Fogassi L., & Gallese V. (1999). Resonance Behaviors and Mirror Neurons, *Archives Italiennes de Biologie*, 137, 85-100.

Trew M., Everett T. (2001). Measuring and Evaluating Human Movement. In M. Trew & T. Everett (ed.), *Human movement – an introductory text* (4th ed., pp. 143-160). Harcourt publishers limited.

Gallese, V., Fadiga, L., Fogassi, L. & Rizzolatti, G. (1996) Action recognition in the premotor cortex. *Brain*, 119, 593–609.

Umiltà, A., Koheler, E., Gallese, V., Fogassi, L., Fadiga, L., Keysers, C. & Rizzolatti, G. (2001) I know what you are doing: a neurophysiological study. *Neuron*, 31, 155–165.

INFLUENCE OF VISUAL PROCESSING ON VOLUNTARY HAND AND FINGER MOTOR RESPONSES

Simona Deduchova

Vilnius University

E-mail: simona.peckyte@gmail.com

Antonas Deduchovas

Vilnius University

E-mail: pocipikasso@gmail.com

Researches discussed in literature mainly point out that the motor resonance system and mirror neurons are mostly active when a monkey or a man observes difficult actions that have a specific aim. Those actions include grabbing or lifting an object or manipulating the object in some other way. Thus the muscles active in this process are more intricate and the whole hand participates in the action. But very little research has been conducted so far to show whether the motor resonance system and mirror neurons activate while observing simple actions such as lifting a finger or a hand. That is why we chose the latter for our experiments. The purpose of this research is to find out whether the observation and processing of an image can evoke involuntary motor reactions thus affecting and modifying voluntary motor reactions that are being executed.

LYČIŲ STEREOTIPŲ SUVOKIMAS VAIZDINĖSE REKLAMOSE

Rūta Vasiliauskaitė

Mykolo Romerio universitetas

El.paštas: ruvasiliau@stud.mruni.eu

Natalija Norvilė

Mykolo Romerio universitetas

El.paštas: natalija@mrni.eu

Pranešime analizuojami lyčių stereotipų vaizdinėse reklamose suvokimo skirtumai tarp merginų ir vaikinių. Tyrime dalyvavo 19-23 metų Mykolo Romerio universiteto studentai (n=129, 101 mergina ir 28 vaikinai), kurie atsitiktinai suskirstyti ir apklausti dviejose grupėse – kontrolinėje ir eksperimentinėje, naudojant lyčių stereotipų klausimyną. Eksperimentinei grupei prieš pildant klausimyną buvo pateikta vaizdinė medžiaga apie vyro ir moters vaizdavimą reklamoje remiantis Goffman (1979) išskirtais devyniais punktais. Rezultatų analizė parodė, jog ryškiausi skirtumai buvo tarp eksperimentinės grupės vaikinių ir merginų. Vaikinai buvo nelinkę atsisakyti stereotipų, tuo tarpu merginos išsiskyrė pasireiškusi liberalesniu požiūriu į vyro ir moters vaidmenis. Informacija apie egzistuojančius stereotipinius lyčių vaidmenis veikia lyčių vaidmenų suvokimą.

Vyriškumas ir moteriškumas yra svarbūs socialinio suvokimo bruožai, jie universalūs ir egzistuoja bet kurioje kultūroje ir susiejami su jai būdingais bruožais, įsitikinimais, kurie ilgainiui tampa nekvestionuojami ir sustabarėja. Tokie įsitikinimai, susiję su lyčių skirtumais, tampa lyčių stereotipais, kurie veikia mūsų gyvenimą nuo pat vaikystės. Lyčių stereotipai veikia vyrų ir moterų kompetencijų suvokimą (Glick, Fiske, 2001), turi įtakos požiūriui į save ir į kitos lyties asmenis (Good, Sanchez, 2009), yra naudingi arba žalingi tiek vyrams, tiek moterims priklausomai nuo konteksto (Shackelford, Wood, Worchel, 1996), o lytims priskiriami vaidmenys perimami jau nuo 24 mėnesių amžiaus (Poulin-Dubois ir kt., 2002).

Kai kurie autoriai teigia, jog skiriasi pačių vyrų ir moterų pozicija stereotipų atžvilgiu – moterų požiūris lyčių stereotipų atžvilgiu yra daug liberalesnis nei vyrų (Kulik, 1999). Tuo tarpu vyrai turi stipresnį vyriškumo požiūrį nei moterys (Levant ir kt., 2003) ir yra linkę tvirčiau laikytis stereotipų nei moterys (Kite, Whitley, 1996).

Nors mums įprasta vertinti žiniasklaidą ir joje pateikiamą informaciją kaip naudingų žinių šaltinį, tačiau būtent žiniasklaidai dažnai priskiriamas gausaus lyčių stereotipų šaltinio apibūdinimas. Viena iš žiniasklaidos komunikacijos formų yra reklama, kuri efektyviai veikia suvokimą, nes regimieji stimulai yra lengviau užkoduojami ir atkuriami iš atminties negu žodinė medžiaga (Cowan, 2002, cit. pagal Dill, Thill, 2007). Taip pat regimieji atvaizdai yra ikoniniai ir tokiu būdu galingesni negu tekstai, kuriant ir palaikant lyčių stereotipus (Crawford, Unger, 2004).

Stereotipinis vaizdavimas reklamose veikia suvokimą tiek asmeniniame lygmenyje (Dill, Thill, 2007), tiek skatina stereotipinį požiūrį į lytį (Lindner, 2004). Reklaminiai skelbimai tampa pagrindine socializacijos „įstaiga“ šiuolaikinėje visuomenėje. Reklama iš tikrųjų ne tik parduoda prekę, bet ir kartu kuria „realybę“. Reklamos formuoja mūsų suvokimą, kas yra moteris ir kas yra vyras.

Visos mūsų žodyne esančios savybės ir net profesijos vertinamos kaip labiau vyriškos arba moteriškos, todėl šiame tyrime nagrinėsime šių komponentų sąveikas: lytis (angl. gender label), moteriškas/vyriškas elgesys (angl. role behavior) (savybės, elgesio tendencijos priskiriamos vyrams/moterims) bei bruožai (angl. trait) (tipiškos charakteristikos būdingos vyrams/moterims), profesija (angl. occupation). Kadangi informacija apie vieną stereotipo komponentą veikia kitus komponentus, o komponentai skiriasi savo galimybėmis turėti įtakos kitiems lyčių stereotipų komponentams (Deauz, Lewis, 1984), siekiant nustatyti ryšius tarp aukščiau išvardintų komponentų, buvo pasirinktas kvazi-eksperimento modelis.

Ypač svarbu ir tai, jog tikrai 40% respondentų teisingai atpažįsta lyčių stereotipinimo tendencijas (Jones, 1999) ir tik nedaugelis žmonių atsargiai žiūri į masinėje žiniasklaidoje pateikiamus vaizdus, todėl kyla klausimas, kaip stereotipai paveikia mūsų suvokimą apie lytis ir joms būdingus bruožus, kompetencijas ir kaip galima paveikti lyčių stereotipiškų priėmimą arba atmetimą? Kaip tam tikrų komponentų struktūros lemia suvokimą apie tai, kiek pvz. tam tikras savybes, elgesį turintis vyras turi moteriškų arba vyriškų bruožų ar net profesiją? Kas lemia tai, kaip mes vertinsime vyrus ir moteris remdamiesi tam tikrais lyčių stereotipų komponentais ir kas gali paveikti tokį vertinimą?

Lietuvoje atlikta nemažai tyrimų, (Nausėdienė ir kt., 2003, Jankauskaitė, 2004, Tereškinas, 2004, Erentaitė, 2009) susijusių su lyčių stereotipais, tačiau svarbu tai, jog nebuvo atkreiptas dėmesys į savybes, kurios padeda suprasti, jog reklamos ne tik siūlo tam tikrą produktą, bet ir palaiko lyčių stereotipus. Todėl šio **tyrimo tikslas** yra išsiaiškinti, kaip informacija apie vyrų ir moterų vaizdavimą spausdintinėse reklamose

veikia lyčių stereotipų suvokimą. Atsakydami į keliamus klausimus, remsimės 2011 metais atlikto empirinio tyrimo duomenimis. Tyrime siekta patikrinti šias hipotezes:

1. Eksperimentinėje grupėje tiriamosios merginos toms moterims, kurių aprašyme bus vyriški bruožai, priskirs labiau vyriškas profesijas nei tiriamieji vaikinai.
2. Nors pateikiami tiek vyriški, tiek moteriški bruožai, vaikinai bus linkę moterims priskirti mažiau vyriškų profesijų, o merginos daugiau.
3. Jeigu pateikiami tiek moteriški, tiek vyriški bruožai, tačiau nenurodyta lytis, bus priskiriama lyties tikimybė artima 50/50%.
4. Vaikinai yra labiau prisirišę prie stereotipų nei merginos.

Metodika

Tiriamieji. Tyrimui naudota patogioji imtis, apklausiant Mykolo Romerio universiteto studentus. Iš viso apklausti 129 studentai, iš jų 101 merginos ir 28 vaikinai. Tiriamųjų amžius – nuo 19 iki 23 metų, amžiaus vidurkis – 20,39 m., SD = 0,66. Tiriamuosius sudarė dvi atsitiktiniu būdu atrinktos grupės: 1) kontrolinė grupė (N=64, iš jų 52 merginos, 12 vaikų, amžiaus vidurkis lygus 20,28 m.; 2) eksperimentinė grupė (N=65, iš jų 49 merginos, 16 vaikų, amžiaus vidurkis lygus 20,50 m.). Klausimyne buvo naudojama tokia schema:

Stereotipų stiprumui matuoti buvo naudojamas *Lyčių stereotipų klausimynas*, specialiai sukurtas šiam tyrimui, remiantis Deaux ir Lewis (1984) atlikto tyrimo schema moteris/vyras/asmuo x moteriški/vyriški/sumaišyti bruožai – iš viso devyni klausimai. Po kiekvienu aprašymu tiriamųjų buvo prašoma įvertinti, kiek 5 vyriški (pvz., pasitiki savimi) ir 5 moteriški (pvz., padeda kitiems) elgesio būdai būdingi aprašytajam asmeniui ir kiek būdingos 4 vyriškos ir 4 moteriškos profesijos (pvz., sekretorius(-ė), policininkas(-ė)). Visuose devyniuose klausimuose buvo pateikiamas vienodi elgesio būdai ir profesijos. Asmens sąlygoje tiriamieji papildomai turėjo nurodyti, kokia tikimybė, jog aprašytasis asmuo yra vyras/moteris. Bruožai ir profesijos parinktos remiantis Nausėdienės ir kt. (2003) „Dominuojantys lyčių modeliai šiuolaikinėje Lietuvos žiniasklaidoje“ ataskaita bei Liben ir kt. (2002) OAT-AM ir OAT-PM kultūrinių stereotipų klausimynų vidurkių įvertinimais (profesija, veikla, bruožai). Visus įvertinimus tiriamieji turėjo nurodyti dešimčių tikslumu nuo 0 iki 100%. Pavyzdžiui, sumaišyta sąlyga (po keturis vyriškų ir moteriškų bruožų pavyzdžius): „*Moteris nr. 7 rūpinasi vaikais, yra finansiškai*

nepriklausoma, daug kalba telefonu, ambicinga, empatiška, aktyvi, daug dėmesio skiria savo išvaizdai, stipri. Kokia tikimybė, kad ši moteris elgiasi tokiu būdu: vertina riziką; vertindama situaciją nesivadovauja emocijomis; nebijo technikos; elgiasi kaip lyderė; pasitiki savimi; palaiko šiltus santykius su kitais; padeda kitiems; stengiasi gerai atrodyti; yra silpna; sentimentali?” Po to analogiškai klausama apie vyriškas ir moteriškas profesijas. Kiekvienam elgesio būdų ir profesijų rinkiniui pagal lytį buvo skaičiuojami vidurkiai (suma dalinama iš 5 arba 4). Kontrolinės grupės klausimyno vidinio suderinamumo koeficientas Cronbach alpha lygus 0,932, eksperimentinės – 0,895.

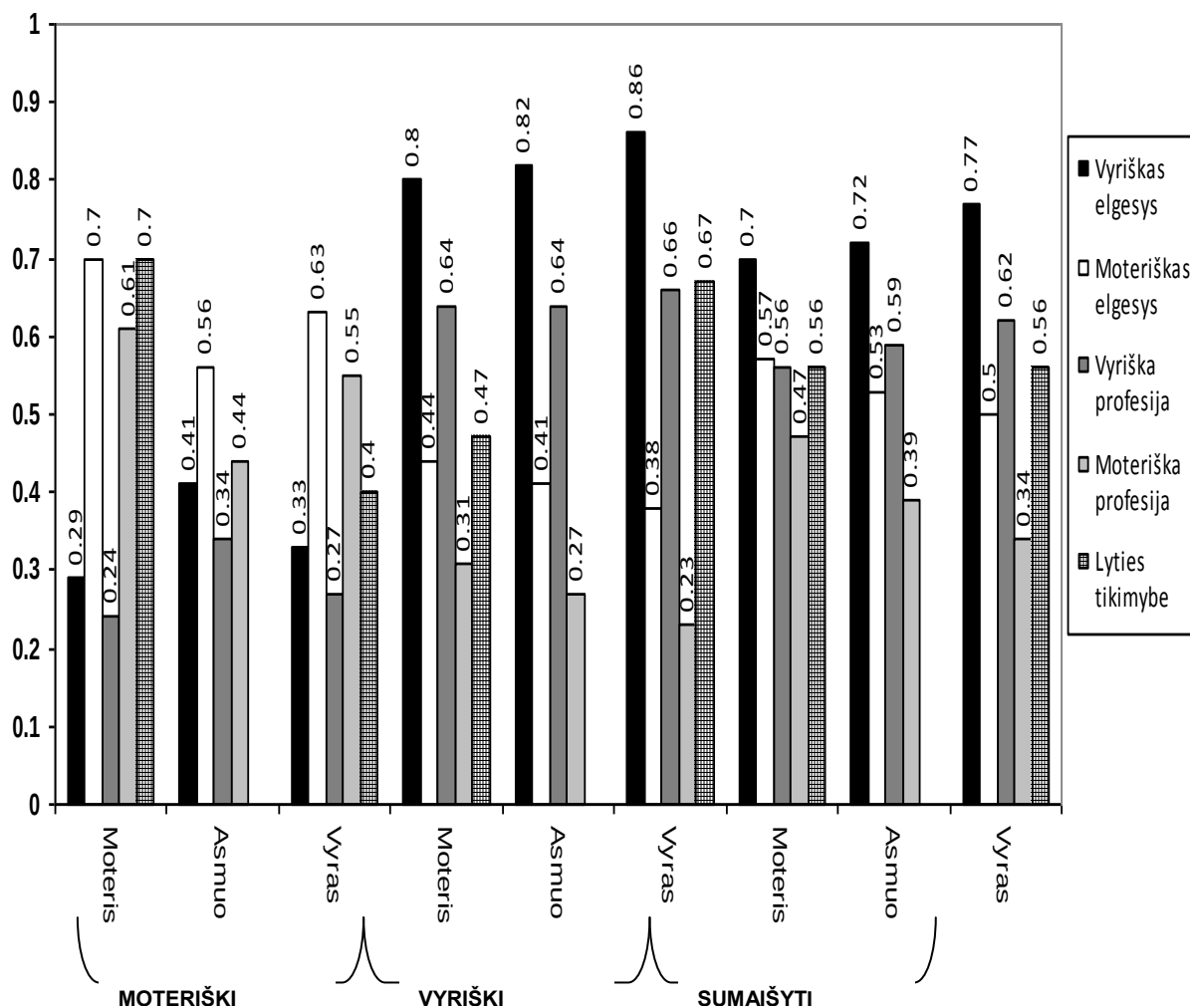
Prieš pildant klausimyną eksperimentinei grupei buvo pateikti Goffman (1979) išskirti devyni moterų ir vyrų vaizdavimo reklamose kriterijai, kurie apibūdina tokias išvaizdos, funkcijos, paskirties tendencijas kaip santykinis dydis, funkcijos, moteriškas, ritualizacijos subordinacija, pasitraukimas su leidimu, kūno pateikimas, judėjimas, padėtis/vieta, sudaiktinimas. Ši informacija buvo pateikta skaidrių formatu su kiekvieną punktą iliustruojančiomis spausdintinėmis reklamomis. Taip pat eksperimentinei grupei po klausimyno buvo pateikti du papildomi klausimai dėl požiūrio pokyčio į vyrų ir moterų vaizdavimą žiniasklaidoje. Naudota penkiabalė Likerto tipo skalė, 1 reiškia „visiškai nepasikeitė/nesutinku“, o 5 – „visiškai pasikeitė/sutinku“.

Duomenų analizė. Tyrimo duomenys buvo analizuojami statistiniu paketu SPSS v.17. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo – 0,05. Atlikta statistinė duomenų analizė: apskaičiuoti dažniai, vidurkiai, standartiniai nuokrypiai. Empirinio skirstinio palyginimui buvo naudojamas Kolmogorov-Smirnov kriterijus. Statistinės išvados tikrintos patikrinus duomenų pasiskirstymą pagal normalųjį skirstinį: parametriniais (vienos imties t-kriterijus) bei neparametriniais (Mann-Whitney U, Spearman rho koeficientas) kriterijais.

Rezultatai ir jų aptarimas

Iš 1 paveikslo rezultatų matyti, jog eksperimentinės ir kontrolinės grupės tiriamiesiems lytis ir ją atitinkantis elgesys bei profesijos tarpusavyje turi aukštus vidurkius, pvz., moteriškų bruožų moteriai vidutiniškai priskiriama 70% moteriško elgesio būdų, tokios moters moteriškos profesijos tikimybė – 61%, kai tuo tarpu moteriškų bruožų moteriai priskiriama 29% vyriškas elgesio būdų, o vyriškos profesijos tikimybė – 24%. Tuo tarpu sumaišytoje sąlygoje tiriamiesiems buvo sunkiausia apsispręsti dėl lyties elemento, kadangi aprašymą sudarė 4 moteriškų ir 4 vyriškų bruožų pavyzdžiai, tikimybė vienoda –

tiek moters, tiek vyro atžvilgiu – 56%. Kuo daugiau vyriškų bruožų buvo pateikiama aprašyme, tuo panašesni vertinimo vidurkiai tiek moterims, tiek vyrams. Tai galėjo lemti vyraujanti tendencija, jog vyriškas elgesys ir profesija gali suteikti daugiau socialinių ir ekonominių pranašumų, todėl tai yra vienas iš siekiamų idealų, ypač moterų tarpe. Šiuolaikinės moterys nors ir vis dar laikosi tradicinių stereotipų, tačiau vis daugiau dėmesio skiria karjeros vystymui, išsilavinimui, dėl karjeros jos net ima keisti šeimos kūrimo planus (Dollar, 2004).

1 paveikslas. Visų tiriamųjų (N=129) priskirtų elgesio būdų, profesijų ir lyties tikimybių vidurkiai.

Pirmajai hipotezei, jog eksperimentinės grupės merginos toms moterims, kurių aprašyme bus vyriški bruožai, priskirs labiau vyriškas profesijas nei tiriamieji vaikinai, patikrinti buvo naudojamas neparametrinis Mann-Whitney U kriterijus. Nustatyta, kad skirtumas tarp kontrolinės ($p=0,278$) ir eksperimentinės ($p=0,001$) grupės pagal tiriamųjų vaikinų ir merginų nuostatą apie vyriškų moterų tinkamumą vyriškoms

profesijoms yra statistiškai reikšmingas ($p < 0,05$). Galima teigti, jog po pateikto Goffman (1979) moterų ir vyrų vaizdavimo skirstymo tiriamųjų vyrų ($M=18,88$) ir moterų ($M=37,61$) požiūris į vyriškus bruožus turinčios moters galimybes dirbti vyrišką profesiją skiriasi. Tai galima sieti su tiriamųjų merginų požiūrio pokyčiu į moters vaidmenį po pateiktos informacijos apie stereotipinį moterų vaizdavimą reklamose, nes kontrolinėje grupėje tokių rezultatų negauta. Taip pat buvo ieškoma ryšio tarp elgesio ir priskiriamos profesijos ir tam buvo naudojamas Spearmano rho koeficientas. Tarp tikimybės, jog vyriškų bruožų ir elgesio moteris yra vyriškos profesijos, yra žemas, tačiau statistiškai reikšmingas teigiamas ryšys abiejuose tiriamųjų grupėse: kontrolinėje - $\rho = 0,302$, $p = 0,015$ ir eksperimentinėje – $\rho = 0,396$, $p = 0,01$.

Tikrinant antrąją hipotezę, jog esant sumaišytam apibūdinimui vaikinai bus linkę moterims priskirti mažiau vyriškų profesijų, o merginos daugiau, naudotas neparametrinis Mann-Whitney U kriterijus. Kontrolinėje grupėje skirtumas tarp vaikinų ir merginų įvertinimų nėra statistiškai reikšmingas ($p=0,87$). Tačiau eksperimentinėje grupėje vaikinų ir merginų pateikti įvertinimai statistikai reikšmingai skiriasi ($p=0,001$), taigi esant sumaišytam apibūdinimui vaikinai yra linkę moterims priskirti mažiau vyriškų profesijų ($M=19,00$), o merginos daugiau ($M=37,57$).

Prognozuojant lyties elemento svarbą vertinant lyties tikimybę trečiojoje hipotezėje, buvo naudojamas parametrinis vienos imties t-kriterijus. Galima teigti, jog aprašyme pateikus po keturis vyriškus ir moteriškus bruožus, bet nenurodžius lyties (t.y. esminio elemento, susijusio su lyčių stereotipais), tikimybė, jog tai gali būti tiek moteris, tiek vyras mažai skiriasi tiek kontrolinėje (moteriška lytis: $p=0,5$; $M=55,47$ ir vyriška lytis: $p=0,033$; $M=55,31$), tiek eksperimentinėje grupėje (moteriška lytis: $p=0,008$; $M=56,31$ ir vyriška lytis: $p=0,018$; $M=55,69$). Todėl, nors pats lyties nurodymas informuoja suvokėją apie kitas vyrų ir moterų bruožus, ši prielaida atskleidžia, jog iš esmės yra remiamasi būtent lytimi.

Tikrinant ketvirtąją hipotezę, jog vyrai yra labiau prisirišę prie stereotipų nei moterys, buvo naudojamas neparametrinis Mann-Whitney U kriterijus. Iš gautų duomenų matyti, jog skirtumai tarp vaikinų ir merginų savo požiūrio pokyčio vertinimo atžvilgiu yra statistiškai reikšmingi (visos reikšmės $p < 0,05$). Tokį tiriamųjų vaikinų ($M=22,94$ ir $M=21,38$) ir merginų ($M=36,29$ ir $M=36,80$) įvertinimo poslinkį į klausimus „Ar pasikeitė jūsų požiūris į moters ir vyro vaizdavimą žiniasklaidoje?“ ($p=0,012$) ir „Ar nuo šiol vertindami moterų ir vyrų vaizdavimą žiniasklaidoje remsitės pasikeitusiu požiūriu?“ ($p=0,03$) galėjo lemti tai, jog stereotipinis moters vaizdavimas yra palankus vyrams, nes nežinodamos apie stereotipų poveikį, moterys yra linkusios išlaikyti tuos stereotipus ir

nežengti į vyrams „priklausantį“ pasaulį. Priešingas efektas įvyko atskleidus stereotipinį vaizdavimą, dėl kurios pasikeitė merginų požiūris į moters galimybes.

Apibendrinant rezultatus pastebime, jog lyčių atžvilgiu egzistuoja ir bendrosios tendencijos, būdingos abiem tiriamųjų grupėms, tačiau ypač rezultatų skirtumai išryškėja tarp eksperimentinės grupės tiriamųjų. Galima teigti, jog šių vaikinių ir merginų lyčių stereotipų suvokimo, įsisąmoninimo ir požiūrio skirtumai išryškėja dėl gautos informacijos apie moterų ir vyrų vaizdavimą vaizdinėse reklamose.

Išvados

Lyčių stereotipų suvokimas ir įprasminimas tarp vaikinių ir merginų ypač skiriasi tuomet, kai susiduriama su konkrečiais stereotipinio vaizdavimo pavyzdžiais. Tokiu atveju merginos siekia pakeisti nusistovėjusius stereotipus, priskirdamos vyriškomis moterims didesnę tikimybę, jog jos dirbs pagal vyrišką profesiją nei vaikinai.

Eksperimentinės grupės vaikinai linkę priskirti mažesnes vyriškos profesijos tikimybes moterims, kurios apibūdinamos tiek vyriškais, tiek moteriškais bruožais, t.y. nėra didesnio polinkio į vieną iš lyčių. Tokie skirtumai kontrolinėje grupėje, kuriai nebuvo pateikta Goffman (1979) klasifikacija, nebuvo stebimi, todėl galima daryti išvadą, jog akivaizdžiai pateikti stereotipinio vaizdavimo pavyzdžiai veikia tiriamųjų požiūrį lyčių vaidmenis.

Lytis vis dar išlieka esminiu elementu vertinant vyrus ir moteris, todėl jeigu pateikiami tiek moteriški, tiek vyriški bruožai, tačiau nenurodyta lytis, tokia asmens lyties tikimybė (vyras/moteris) priskiriama artima 50%, o šio tyrimo metu gauta vidutinė 56% tikimybė, jog tai moteris arba vyras, tiek kontrolinėje, tiek eksperimentinėje grupėje.

Reikšmingai išsiskiria ir vaikinių prisirišimas prie lyčių stereotipų, kai tuo tarpu merginų požiūris yra liberalesnis. Todėl galima teigti, jog informacija apie egzistuojančius stereotipinius lyčių vaidmenis veikia lyčių vaidmenų suvokimą.

Literatūra

Crawford M., Unger R., (2004). Images of women and men // Women and gender: A feminist

psychology. New York: McGraw Hill,.

Deaux K., Lewis L. L. (1984). Structure of Gender Stereotypes: Interrelationships Among Components and Gender Label. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 46, nr. 5, p. 991-1004.

Dill K. E., Thill K. P. (2007). Video game characters and the socialization of gender roles: young people's perceptions mirror sexist media depictions. *Sex Roles*, vol. 57, p. 851–864.

Dollar K. M., Perry A. R., Fromuth M. E., Holt A. R. (2004). Influence of gender roles on perceptions of teacher/adolescent student sexual relations. *Sex Roles*, vol. 50, nr. 1/2, p. 91-101.

Erentaitė R., (2009). Lyties tapatumo dimensijos ir psichologinis prisitaikymas vėlyvoje paauglystėje. Žmogus XXI amžiuje: kas naujo? VI Jaunųjų psichologų konferencija. Vilniaus universiteto leidykla, p. 82-89.

Glick P., Fiske, S. T., (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, vol.56, p. 109–118.

Goffman E., (1979). *Gender advertisements*. New York: Harper and Row.

Good J. J., Sanchez D. T., (2009). Communal Stereotypes Prime Men's Benevolent Sexism: Implications for Romance and Family. *Psychology of Men and Masculinity*, vol. 10, nr. 1, p. 88–94.

Jankauskaitė M., (2004). Moterų (ne)reprezentacija masinės kultūros vaizdiniuose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, nr. 3, p. 52-64.

Jones M., (1991). Gender stereotyping in advertisements. *Teaching of psychology*, vol. 18, nr. 4, p. 231-234.

Kite M. E., Whitley B. E. Jr., (1996). Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviors, and civil rights: a meta-analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 22, p. 336-353.

Kling K. C., Smith, G. L., (2004). The influence of gender and social role on the interpretation of facial expressions. *Sex Roles*, vol. 51, p. 187–196.

Kulik L., (1999). Gendered personality disposition and gender role attitudes among Israeli students. *The Journal of social Psychology*, vol. 139, p. 736 -747.

Levant, R. F., Richmond, K., Sellers, A., Majors, R. G., Incan, J. E., Rossello, J. M., Heesacker, M., Rowan, G. T., (2003). A multicultural investigation of masculinity ideology and alexithymia. *Psychology of Men and Masculinity*, vol. 4, p. 91–99.

Lindner K., (2004). Images of Women in General Interest and Fashion Magazine Advertisements from 1955 to 2002. *Sex Roles*, vol. 51, nr. 7/8, p. 409-430.

Nausėdienė I., Beresnevičiūtė V., Sadunišvili R., Milašius G., (2003). Moters ir vyro įvaizdžiai bei santykiai spaudoje remiantis „Dominuojantys lyčių modeliai šiuolaikinėje Lietuvos žiniasklaidoje“ ataskaita. Pilietinių iniciatyvų centras. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas. [žiūrėta 2009 kovo 12d.] Prieiga per internetą: <http://politika.osf.lt/Kiti/santraukos/MotersIrVyrolvaizdziai.htm>

Poulin-Dubois D., Serbin L. A., Eichstedt J. A., Sen M. G., Beissel C. S., (2002). Men Don't Put on Make-up: Toddlers' Knowledge of the Gender Stereotyping of Household Activities. *Social Development*, vol. 11, nr. 2, p. 166-181.

Shackelford S., Wood W., Worchel S., (1996). Behavioral Styles and the Influence of Women in Mixed-Sex Groups. *Social Psychology Quarterly*, vol. 59, nr. 3, p. 284-293.

Tereškinas A., (2004). Konfliktinė hegemonija: žiniasklaida ir moterys Lietuvoje bei Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, nr. 3, p. 65-78.

PERCEPTION OF GENDER STEREOTYPES IN PRINT ADVERTISING

Rūta Vasiliauskaitė
Mykolas Romeris University
E-mail: ruvasiliau@stud.mruni.eu

Natalija Norvilė
Mykolas Romeris University
E-mail: natalija@mrni.eu

Presentation analyzes the differences of understanding the gender stereotypes in print advertisements between women and men. The study included Mykolas Romeris university students form 19 to 23 years (n = 129, 101 female and 28 male) who were randomly assigned in two groups - experimental and control. Participants were interviewed with the gender stereotypes questionnaire. Before completing the questionnaire experimental group was submitted to the visual material about man's and woman's representation in print advertising on the basis of Goffman (1979) singled out nine categories. Analysis of results showed that the most significant differences are between the experimental group's women and men. The men were reluctant to abandon stereotypes, while the women stood out experienced a more liberal approach to men's and women's roles. Information about these stereotypical gender roles has an impact on the perception of gender roles.

SKIRTINGI INFORMACIJOS ŠALTINIAI VERTINANT VADOVAVIMO EFEKTYVUMĄ: KURIA VERTINTOJŲ GRUPE PASITIKĖTI?

Aurelija Stelmokienė

Vytauto Didžiojo universitetas

El.paštas: a.stelmokiene@smf.vdu.lt

Tiek organizacinės psichologijos mokslininkams, tiek praktikams vadovavimo efektyvumo vertinimo rezultatų objektyvumas išlieka neišspręstas galvosūkis. Skirtingų informacijos šaltinių panaudojimas vertinimo procese tyrinėjamas ir diegiamas organizacijose kaip modernus metodas, tačiau susilaukia kritikos dėl kontraversiškų rezultatų. Tyrimu, kuriame dalyvavo 20 statybų sektoriaus organizacijos darbuotojų, atstovavusių keturias vertintojų grupes (pats padalinio vadovas, kolegos, pavaldiniai, administracija), buvo siekiama palyginti vadovavimo efektyvumo vertinimus iš skirtingų informacijos šaltinių. Rezultatai atskleidė, jog kolegos tarpusavyje labiausiai sutaria dėl vadovo vertinimo. Be to, jų bei pavaldinių pateiktas vadovavimo efektyvumo vertinimas labiausiai sutapo. Pats vadovas pasižymėjo atlaidumu sau, o administracijos darbuotojai buvo griežčiausi. Vis dėlto, vienareikšmiško atsakymo į vadovavimo efektyvumo vertinimo subjektyvumo dilemą ir šis tyrimas nepateikė.

Vadovavimas bei jo efektyvumo vertinimas daugiau nei amžių buvo pagrindinė organizacinės psichologijos mokslinių tyrinėjimų tema, kurios aktualumas nemažėja ir šiomis dienomis. Šiuolaikinėse organizacijose dirbantys specialistai bei įvairių sričių mokslininkai vis dar ieško sprendimo amžinai dilemai: kaip išvengti subjektyvumo vertinant vadovavimo efektyvumą (Halverson ir kt., 2002; Heijden, Nijhof, 2004).

360 laipsnių grįžtamasis ryšys buvo pasiūlytas kaip moksliniais tyrimais patvirtintas metodas, padėsiantis užtikrinti objektyvų vadovo įvertinimą (Craig, Hannum, 2006; London, 2003). Tiek tyrėjai, tiek praktikai, į vadovavimo efektyvumo vertinimą įtraukdami įvairias vertintojų grupes (pvz., vadovus, pavaldinius, kolegas) tikėjosi pasiekti rezultatų patikimumo, išsamumo ir visapusiškumo dėl skirtingų informacijos šaltinių bei galimybių prognozuoti ateities perspektyvas (Anderson ir kt., 2008; Browning, Van Velsor, 2000; Craig, Hannum, 2006; Hunter ir kt., 2007).

Vis dėlto, tyrimai rodo, jog tiek savęs, tiek kitų vertinimas, kaip kognityvinis individualaus vertintojo procesas, gali būti susijęs su šališkumu, todėl sudėtinga skirtingus vertinimus integruoti į vieną apibendrinantį įvertį, kuris būtų objektyvus (Craig, Hannum, 2006; Fleenor ir kt., 2010; Heijden, Nijhof, 2004). Išlika prieštaringos nuomonės dėl keletos informacijos šaltinių grįžamojo ryšio panaudojimo administraciniams vertinimo, o ne vadovų vystymosi tikslams (Atwater ir kt., 2007; Craig, Hannum, 2006; London, 2003). Be to, šio metodo darbo imlumas, laiko bei pinigų kaštai verčia svarstyti kitas alternatyvas ypač ekonominės krizės laikotarpiu (Atwater ir kt., 2007).

Vieno informacijos šaltinio pasirinkimas padėtų išspręsti minėtus ribotumus bei sudėtingo vadovavimo efektyvumo vertinimo metodo, integruojančio kelias vertintojų grupes, pritaikymo organizacijoje problemą. Dar daugiau, tyrimai neatskleidžia didelės skirtingų vertintojų grupių įtraukimo į vertinimo procesą pridėtinės vertės galutiniams vertinimo rezultatams palyginus su bet kokių vertintojų pagausinimu (Fleenor ir kt., 2010; Foster, Law, 2006). Vis dėlto, išlieka klausimas, kuria vertintojų grupe pasitikėti, nes tyrėjai iki šiol pateikia nevienareikšmiškus rezultatus (London, 2003).

Todėl šio **tyrimo tikslas** – palyginti vadovavimo efektyvumo vertinimus iš skirtingų informacijos šaltinių. Užsibrėžtam tikslui pasiekti išsikelti tokie uždaviniai:

1. nustatyti sutarimo laipsnį skirtingų vertintojų grupių viduje;
2. išanalizuoti paties vadovo ir kitų informacijos šaltinių vadovavimo efektyvumo vertinimus;
3. palyginti skirtingų vertintojų grupių pateikiamus vadovo vertinimo rezultatus.

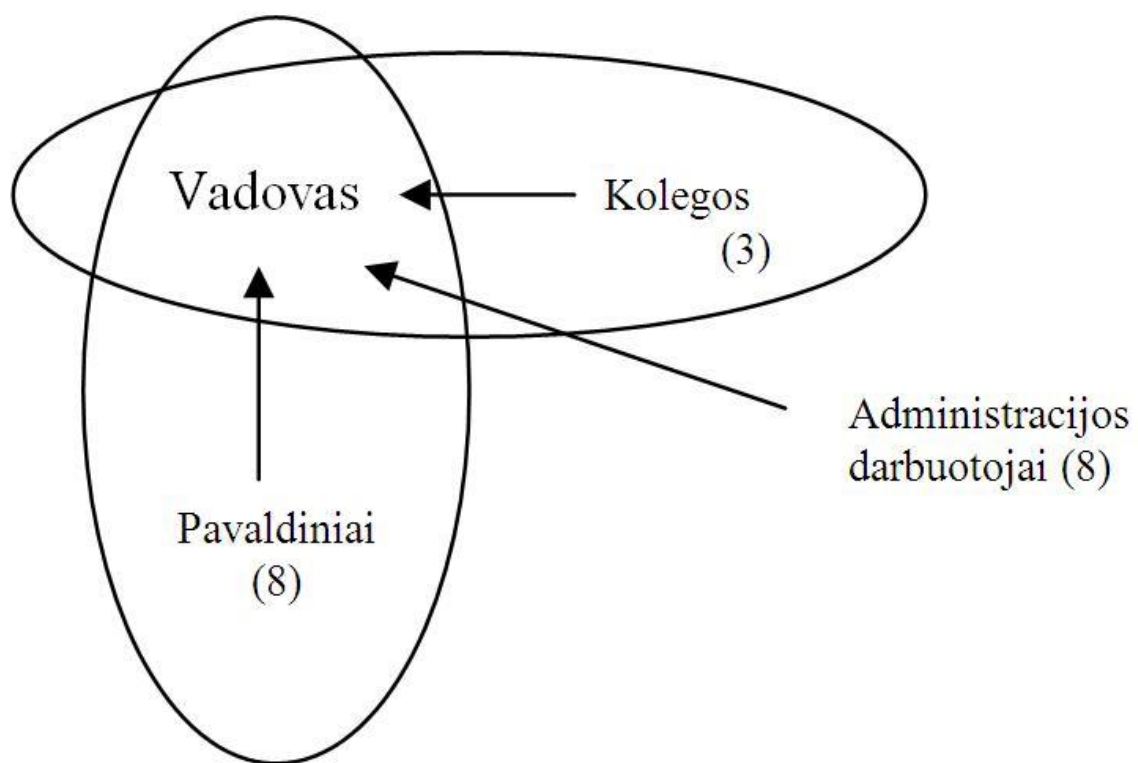
Nors Lietuvos organizacijų praktikoje skirtingais informacijos šaltiniais pagrįstas vadovavimo efektyvumo vertinimas yra diegiamas, tačiau tokio vertinimo rezultatai nėra publikuojami, prieinami mokslinei bendruomenei. Todėl siekiant įgyvendinti užsibrėžtą tikslą, buvo pasirinktas žvalgomojo tyrimo modelis.

Metodika

Tyrimais įrodyta, jog rezultatų pasiekimui optimalus darbo grupės dydis yra 5-8 darbuotojai, kuriems vadovauja tiesioginis vidurinės grandies vadovas (Raižienė, Endriulaitienė, 2008). Naudojant skirtingų informacijos šaltinių vertinimą, šis vadovas

gali būti vertinamas iš kolegų, aukštesnio vadovo, pavaldinių bei išorinių vertintojų perspektyvų. Todėl ir šiame tyrime siekiant iliustruoti tokio tipo vertinimo specifiką buvo pasirinktas aštuonis darbuotojus apjungiantis padalinys, kuriam vadovauja vidurinės grandies vadovas, kartu su kitų trijų padalinių vadovais bei jų pavaldiniais siekiantis organizacijos, atstovaujančios statybų sektorių, tikslų. Šios organizacijos aukščiausias vadovas yra direktorius, kuriam pavaldūs padalinių vadovai bei administracijos darbuotojai.

Iš viso tyrime dalyvavo 20 respondentų (dvi moterys, 18 vyrų). Vadovavimo efektyvumą vertino keturios vertintojų grupės, kurių tarpusavio ryšiai pateikti pirmame paveiksle.

1 pav. Vertintojų grupių tarpusavio ryšiai

Padalinio vadovas buvo vertinamas pasitelkus septynių teiginių Bendrąją Transformacinio Vadovavimo skalę (BTV), kuri pastaruoju metu mokslininkų yra pripažįstama kaip tinkanti vertinti ne tik vadovavimo stilių, bet ir vadovavimo efektyvumą (Carless ir kt., 2000), bei 32 teiginių Vadovavimo efektyvumo klausimyną (VEK), reprezentuojantį keturias tradiciškai įvardinamas kaip pagrindines vadovo

atliekamas veiklas: vizijos ir tikslų nustatymas, padalinio valdymas, tarpasmeniniai santykiai, bendravimo ir reprezentavimo įgūdžiai (pagal Heck ir kt., 2000).

BTV skalės psichometrinės charakteristikos Lietuvos populiacijoje pateikiamos straipsnyje Psichologijos žurnale (Stelmokienė, Endriulaitienė, 2009), o VEK patikimumo rodikliai (viso klausimyno Cronbach $\alpha = 0,952$, atskirų skalių – nuo 0,743 iki 0,887) pristatyti mokslinėje – praktinėje konferencijoje „Verslo psichologijos problemos“ MRU (Stelmokienė, Endriulaitienė, 2010). Tyrimo atlikimui bei duomenų pristatymui mokslinei bendruomenei buvo gautas organizacijos direktoriaus bei vertinamo padalinio vadovo sutikimas.

Rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimai rodo, jog tikrinant įvairių informacijos šaltinių pateikiamų vertinimų nesutapimo hipotezę bei siekiant patikimo galutinio vadovo įvertinimo, skirtingų vertintojų grupių pateikiami rezultatai gali ir turi būti lyginami tarpusavyje (Craig, Hannum, 2006; Fleenor ir kt., 2010; Heijden, Nijhof, 2004). Vis dėlto, pirmiausia svarbu įrodyti pakankamą sutarimą tarp vertintojų konkrečios lyginimui pasirinktos grupės viduje (Fleenor ir kt., 2010; LeBreton, Senter, 2008; London, 2003).

Siekiant nustatyti vertintojų sutarimo dėl vadovavimo efektyvumo vertinimo konkrečios grupės viduje laipsnį buvo pasirinktas a_{WG} indeksas³ (Brown, Hauenstein, 2005). Šis indeksas yra vienas iš sutarimo tarp vertintojų (angl. IRA-Interrater Agreement) kriterijus, kuris gali būti skaičiuojamas, kai keli vertintojai vertina vieną subjektą naudodami intervalinę skalę. Jis buvo sukurtas kaip analogas Cohen kappa bei siekiant panaikinti rWG indekso ribotumus. Sutarimo tarp vertintojų analizė parodė, jog kolegos tarpusavyje labai stipriai sutaria dėl analizuojamo vadovo vertinimo, tuo tarpu, pavaldinių ir administracijos darbuotojų sutarimas grupių viduje yra stiprus pagal VEK ir vidutiniškas pagal BTV (remiantis sutikimo indeksų standartais pateiktais LeBreton,

---

³ $a_{WG} = 1 - \frac{2 * S^2_X}{[(H + L) * \bar{X} - (\bar{X}^2) - (H * L)] * [K / (K - 1)]}$, X is the observed mean rating taking over judges, H is the maximum possible value of the scale, L is the minimum possible value of the scale, K is the number of judges, and S^2_X is the observed variance on X.

Senter, 2008). Aukšti sutarimo įverčiai skirtingų vertintojų grupių viduje tik pagal VEK išpildė sąlygas tolimesnei tarpgrupinei vadovavimo efektyvumo vertinimo analizei (Fleenor ir kt., 2010; LeBreton, Senter, 2008; London, 2003). Galima manyti, jog VEK vertinamos tradicinės vadovo vykdomos veiklos suprantamos labiau vienprasmėškai, tuo tarpu BTV skalėje pateikiami teiginiai kalba apie sudėtingesnius emocinius, kognityvinius vadovavimo aspektus (Avolio ir kt., 2009). Vis dėlto, šį spėjimą reikėtų patikrinti didesnėje imtyje.

1 lentelė. Aprašomoji vadovavimo efektyvumo vertinimo statistika bei sutarimo indeksas

	BTV			VEK	
	N	Vidurkis (SD)	a_{WG} indeksas	Vidurkis (SD)	a_{WG} indeksas
Savęs vertinimas	1	28 (-)	-	131 (-)	-
Kitų vertinimas:	19	23,9 (7,29)	0,47	112,1 (25,62)	0,68
Kolegų vertinimas	3	29,3 (1,53)	0,98	124,7 (11,5)	0,95
Pavaldinių vertinimas	8	26,8 (6,43)	0,55	124,6 (24,15)	0,69
Administracijos vertinimas	8	19 (6,72)	0,59	94,9 (22,73)	0,78

Vadovavimo efektyvumo vertinimai iš skirtingų šaltinių buvo analizuojami remiantis savęs suvokimo (angl. self-insight) metodu, kai savęs vertinimas yra lyginamas su išorinių vertintojų įžvalgomis (Fleenor ir kt., 2010). Pagal aprašomąją kintamųjų statistiką, pateiktą pirmoje lentelėje (analizuojami VEK duomenys), žemiausiai vadovą

įvertino administracijos darbuotojai. Tuo tarpu pats vadovas pateikė aukščiausius vadovavimo efektyvumo vertinimus. Kolegų bei pavaldinių vertinimas beveik sutapo.

Lyginant savęs vertinimą su visų išorinių vertintojų vertinimo vidurkiu, išryškėjo vadovo atlaidumas sau. Šie rezultatai tik patvirtina natūralią tendenciją pervertinti savo veiklos atlikimą (Heijden, Nijhof, 2004; London, 2003). Todėl savęs vertinimas įvardinamas kaip šaltinis, mažiausiai prognozuojantis vadovavimo efektyvumą (Fleenor ir kt., 2010).

Detalesnė turimų duomenų analizė parodė, jog vadovavimo efektyvumo vertinimo įverčiai skiriasi trijose išorinių vertintojų grupėse (dispersinė analizė: $F=4,257$; $p<0,05$; neparametrinis Kruskal Wallis kriterijus ($\chi^2=5,808$; $p<0,05$) rezultatus patvirtino). Iš kitų vertintojų išsiskyrė administracijos darbuotojų grupė: jų vertinimai buvo žemesni tiek už kolegų, tiek už pavaldinių pateiktuosius. Galima manyti, jog administracijos darbuotojus su padalinio vadovu mažiausiai sieja tarpasmeniniai santykiai, tačiau ir su jo atliekamomis vadovavimo veiklomis susiduriama rečiau. Be to, administracijos darbuotojai nėra tiesiogiai susiję artimais darbiniais santykiais su vertinamu padalinio vadovu (Foster, Law, 2006). Todėl šią grupę įvardinti kaip tinkamiausią vadovavimo efektyvumo vertinimui būtų sunku.

Labai panašūs kolegų ir pavaldinių pateikti vertinimai pristatomame tyrime leidžia išskirti šias grupes kaip pakankamai objektyvias vertintojas. Teigiama, jog kolegų ir pavaldinių vertinimai reprezentuoja du svarbius organizacijos principus: darbinių santykių artumą bei galią (Foster, Law, 2006). Tyrimai įrodo, jog kolegų ir pavaldinių vertinimai geriausiai prognozuoja vadovavimo efektyvumą (Fleenor ir kt., 2010). Pavaldiniai netgi įvardinami kaip būtini vadovavimo efektyvumo vertintojai, kasdien matantys ir tiesiogiai patiriantys vadovo elgesį (Halverson ir kt., 2002). Verta atkreipti dėmesį į didesnį vertinimo sutarimo laipsnį tarp kolegų. Nors analizuojant vadovavimo efektyvumo vertinimo rezultatus, gautų skirtingais metodais (BTV skalė ir VEK), pastovumą pavaldiniai pasižymi labiau nei kolegos.

Vis dėlto, gautiems prieštaravimams išaiškinti reikalinga tolimesnė analizė skirtingo tipo organizacijose, su didesne tiriamųjų intimi, įtraukiant ne tik subjektyvias vertintojų perspektyvas, bet ir objektyvius vadovavimo efektyvumo vertinimo matus. Be to, dėl imties dydžio bei specifiškumo gauti rezultatai gali būti apibendrinti panašaus į tyrinėtąją tipo organizacijos vidurinio lygio vadovo, vadovaujančio nedideliai pavaldinių grupei, efektyvumo vertinimui, remiantis skirtingais informacijos šaltiniais.

Išvados

Nors šiame žvalgomojo tipo tyrime buvo remiamasi nedidele imtimi, pastebėtos vadovavimo efektyvumo vertinimo tendencijos sutampa su kitų tyrėjų darbuose pristatomomis išvadomis:

1. Pagal pateikiamus vadovavimo efektyvumo vertinimo rezultatus tirtoje imtyje kolegų tarpusavyje sutarė labiausiai.
2. Analizuojant paties vadovo ir kitų informacijos šaltinių vadovavimo efektyvumo vertinimus šiame žvalgomajame tyrime išryškėjo vadovo atlaidumas sau.
3. Lyginant tyrime dalyvavusių išorinių vertintojų grupių vadovo vertinimo įverčius, administracijos darbuotojai išsiskyrė kaip griežčiausi vertintojai. Tuo tarpu, kolegų ir pavaldinių vertinimai buvo labai panašūs.
4. Nors straipsnyje pateikiama pradinė ir tolimesnei vadovavimo efektyvumo vertinimo, naudojant skirtingus informacijos šaltinius, analizei svarbi informacija, vienareikšmiškam atsakymui į klausimą „kuria vertintojų grupe pasitikėti“ reikalingi papildomi tyrimai.

Literatūra

- Anderson D. W., Krajewski H. T., Goffin R. D., Jackson D. N. (2008). A leadership self-efficacy taxonomy and its relation to effective leadership. *The Leadership Quarterly*, 19:5, 595-608.
- Atwater L. E., Brett J. F., Charles A. Ch. (2007). Multisource feedback: lessons learned and implications for practice. *Human Resource Management*, 46:2, 285-307.
- Avolio B. J., Reichard R. J., Hannah S. T., Walumbwa F. O., Chan A. (2009). A meta-analytic review of leadership impact research: experimental and quasi-experimental studies. *The Leadership Quarterly*, 20:5, 764-784.
- Brown R. D., Hauenstein N. M. A. (2005). Interrater agreement reconsidered: an alternative to the rwg indices. *Organizational Research Methods*, 8:2, 165-184.
- Browning H., Van Velsor E. (2000). Assessment. *Three Keys to Development: Defining and Meeting your Leadership Challenges*.

- Carless S.A., Wearing A.J., Mann L. (2000). A Short measure of transformational leadership. *Journal of Business and Psychology*, 14:3, 389-405.
- Craig S. B., Hannum K. (2006). Research update: 360-degree performance assessment. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 58:2, 117-124.
- Fleenor J. W., Smither J. W., Atwater L. E., Braddy P. W., Sturm R. E. (2010). Self-other rating agreement in leadership: A review. *The Leadership Quarterly*, 21, 1005–1034.
- Foster C. A., Law M. R. F. (2006). How many perspectives provide a compass? Differentiating 360-degree and multi-source feedback. *International Journal of Selection and Assessment*, 14:3, 288-291.
- Halverson S. K., Tonidandel S., Barlow C., Dipboye R. L. (2002). Self-other agreement on a 360-degree leadership evaluation. 17th Annual Conference of the Society for Industrial and Organizational Psychology. Toronto, Canada.
- Heck, R. H., Johnsrud, L. K., & Rosser, V. J. (2000). Administrative effectiveness in higher education: improving assessment procedures. *Research in Higher Education*, 41:6, 663-684.
- Heijden B. I. J. M., Nijhof A. H. J. (2004). The value of subjectivity: problems and prospects for 360-degree appraisal systems. *The International Journal of Human Resource Management*, 15:3, 493-511.
- Hunter S. T., Bedell-Avers K. E., Mumford M. D. (2007). The typical leadership study: assumptions, implications and potential remedies. *The Leadership Quarterly*, 18, 435-446.
- LeBreton J. M., Senter J. L. (2008). Answers to 20 questions about interrater reliability and interrater agreement. *Organizational Research Methods*, 11:4, 815-852.
- London M. (2003). *Job feedback: giving, seeking and using feedback for performance improvement/ 2nd edition* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Raižienė S., Endriulaitienė A. (2008). Efektyvus komandų formavimas: principai, metodai, įgūdžiai : metodinė priemonė. MRU, Vilnius.
- Stelmokienė A., Endriulaitienė A. (2009). Bendrosios transformacinio vadovavimo skalės lietuviškosios versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*, 40, 88-102.
- Stelmokienė A., Endriulaitienė A. (2010). Vadovavimo efektyvumo vertinimo alternatyvos. Mokslinė-praktinė konferencija „Verslo psichologijos problemos“. MRU, Vilnius.

MULTISOURCE FEEDBACK FOR THE EVALUATION OF LEADERSHIP EFFECTIVENESS: WHICH GROUP OF ESTIMATORS IS TRUSTWORTHY?

Aurelija Stelmokiene
Vytautas Magnus University
E-mail: a.stelmokiene@smf.vdu.lt

Both scientists and practitioners from organizational psychology try to solve the puzzle of objectivity in the evaluation of leadership effectiveness. Multisource feedback used for the evaluation process is explored and implemented in organizations as a modern method. However, it is criticized for the controversial results. Twenty employees from the organization of building trade participated in the research and represented four groups of evaluators (leader of division himself, colleagues, subordinates and administration workers). The main purpose was to compare the evaluations of leadership effectiveness from different sources. Results revealed that colleagues were distinguished for the highest inter-rater agreement scores. Moreover, their and subordinates' reported evaluations of leadership effectiveness were the most similar. Leniency effect was characteristic of leader himself, whereas administration workers were the strictest. However, this research could not present unambiguous answer for the dilemma of subjectivity in the evaluation of leadership effectiveness.

SUVOKIAMO AŠ IR KOLEKTYVINIO EFEKTYVUMO YPATUMAI SKIRTINGOS PASKIRTIES KARIŲ GRUPĖSE

Vita Mikuličiūtė

Vilniaus universitetas

El.paštas: mikuliciute@gmail.com

Suvokiamo efektyvumo sąvoka svarbi daugelyje sričių, nes suvokiamas efektyvumas siejasi su objektyviais veiklos rezultatais bei kitais svarbiais reiškiniiais, vykstančiais tiek individualiame, tiek grupiniame lygyje: prisitaikymu, grupės sutelktumu, tarpusavio pasitikėjimu, patiriamomis emocijomis ir kt. Šio tyrimo tikslas buvo nustatyti suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo ryšį bei skirtumus skirtingos paskirties karių grupėse. Tyrime iš viso dalyvavo 115 tiriamųjų: 28 tarptautinei misijai Afganistane besiruošiantys kariai, 26 kariai, liekantys Lietuvoje, bet reikalui esant galintys pakeisti į misiją išvykusius karius (atsargos kariai), 18 į tarptautinę misiją vykstančių karių specialistų, 43 Krašto apsaugos savanorių kariai. Visiems jiems pateikti specialiai šiam tyrimui sukurti Aš ir kolektyvinio efektyvumo klausimynai. Nustatyta, kad visose tirtose grupėse egzistuoja statistiškai reikšmingas ryšys tarp suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo. Misijai besiruošiantys kariai pasižymėjo aukščiausiu Aš ir kolektyvinio efektyvumo lygiu. Taip pat šioje vienintelėje karių grupėje suvokiamas kolektyvinis efektyvumas buvo šiek tiek aukštesnis už suvokiamą Aš efektyvumą.

Suvokiamo efektyvumo sąvoka svarbi daugelyje sričių: organizacijose, sporte, mokykloje, įveikiant įvairias priklausomybes, neadaptyvų elgesį, netgi auklėjime. Be abejo, toks susidomėjimas kilęs ne veltui, nes gausus skaičius empirinių tyrimų rodo, jog suvokiamas efektyvumas stipriai susijęs su užduoties atlikimo efektyvumu (Feltz ir kt., 2008; Jex, Thomas, 2003). Kariuomenėje užduoties atlikimo rezultatas yra itin svarbus, nes jis gali kainuoti atliekančio žmogaus ar aplinkinių gyvybę ir/ar sveikatą (Blascowich, Hartel, 2008).

Nustatytasis ryšys tarp užduoties atlikimo rezultato ir suvokiamo efektyvumo yra abipusis: kuo didesnį savo efektyvumą suvokia žmogus, tuo geresnis jo užduoties atlikimas. Ir atvirkščiai, kuo geresnis grįžtamasis ryšys apie užduoties atlikimą, tuo didesnė tikimybė, kad suvokiamas efektyvumas ims augti. Taigi suvokiamą efektyvumą apibūdina dvi pagrindinės savybės: kintamumas (suvokiamas efektyvumas kinta priklausomai nuo patirties) ir specifiškumas (Bandura, 2006; Hirschfeld ir kt., 2005).

Specifiškumas reiškia, kad efektyvumas vienoje srityje gali būti labai aukštas (pvz., žmogus suvokia save kaip labai taiklų šaulį), tačiau kitoje srityje labai žemas (pvz., nepaisant to, kad jis geras šaulys, tačiau jam sunkiai sekasi orientuotis vietovėje pagal žemėlapij). Suvokiamas aukštas savęs kaip kario efektyvumas pagerina prisitaikymą naujoje tarnybos vietoje, sumažina tikimybę susiformuoti potrauminio streso sutrikimui (Solomon, 2003), yra susijęs su pasitikėjimo tarp komandos narių ir sutelktumo lygiu (Chang, Fong, 2007; Kazub, McDonnell, 2000). Apskritai Aš efektyvumas siejasi su patiriamomis emocijomis, keliamais tinklais ir naudojamomis atribucijomis (Bandura, 1994, 1995).

Galima skirti dvi suvokiamo efektyvumo rūšis: suvokiamas Aš efektyvumas ir suvokiamas kolektyvinis efektyvumas. Aš efektyvumas – tai žmogaus įsitikinimai apie savo gebėjimus pasiekti reikiamų tikslų (Bandura, 2006). Kolektyvinis efektyvumas – tai tai grupės nariams būdingas įsitikinimas apie grupės galimybes organizuoti bei atlikti veiksmus tam, kad būtų pasiektas norimas tikslas (Feltz ir kt., 2008). Kolektyvinio efektyvumo negalima laikyti visų grupės narių įsitikinimų apie savo efektyvumą suma, nes tai grupę apibūdinanti savybė (Bandura, 2006). Todėl galima daryti prielaidą, kad nors Aš ir kolektyvinis efektyvumas yra susiję dalykai (nes grupės narys sprendamas apie grupės, kuriai priklauso, įvertina ir savo paties, kaip grupės nario, įnašą (Feltz, 2008)), tačiau jie nebūtinai sutampa. Taip pat galima manyti, kad grupėse, kurioms būdingos komandos savybės, kolektyvinis efektyvumas yra aukštesnis už Aš efektyvumą, nes galutinis komandos veiklos rezultatas paprastai būna didesnis už kiekvieno jos nario atskirai atlikto darbo sumą (Wilson ir kt., 2007). Tuo tarpu grupėse, kuriose vyrauja individualistinis požiūris į darbo atlikimą, suvokiamas Aš efektyvumas turėtų būti aukštesnis už suvokiamą kolektyvinį efektyvumą.

Nors Aš bei kolektyvinio efektyvumo sąvokos yra plačiai taikomos aiškinant tiek individo, tiek ir grupės ypatumus, tačiau apie Aš ir kolektyvinio efektyvumo ryšį žinoma labai nedaug. Taip pat yra pakankamai mažai ir prieštaringos informacijos apie tai, kaip suvokiamas efektyvumas kinta ir kaip siejasi su kitais grupės apibūdinančiais kintamaisiais. Kita problema siejasi su jau anksčiau minėtu suvokiamo efektyvumo specifiškumu – sunku duomenis, gautus kitose šalyse ir kitose tiriamųjų grupėse, taikyti darant prielaidas apie lietuvių karių suvokiamą efektyvumą.

Taigi šio **tyrimo tikslas** buvo ne tik išbandyti Lietuvos kariams sukurtą Aš bei kolektyvinio efektyvumo klausimynus, bet ir nustatyti suvokiamo Aš ir kolektyvinio

efektyvumo ryšius bei skirtumus skirtingos paskirties karių grupėse. Buvo iškeltos tokios hipotezės:

1. Egzistuoja ryšys tarp suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo skirtingos paskirties grupėse.
2. Suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo lygis skirtingos paskirties karių grupėse skiriasi.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime iš viso dalyvavo 115 karių, kurių apklausa vyko 2010 metų liepos mėnesį ir 2011 metų kovo mėnesį. Kariai buvo apklausiami skyriais (po 10 – 12 žmonių) specialiai tyrimui skirtu laiku. Informacija apie tiriamuosius pateikta 1-oje lentelėje.

Tyrimo metodikos. Specialiai šiam tyrimui, remiantis A. Banduros rekomendacijomis (Bandura, 2006), buvo sukurti du klausimynai: Suvokiamo Aš efektyvumo klausimynas ir Suvokiamo kolektyvinio efektyvumo klausimynas. Kiekvieną klausimyną sudarė 28 teiginiai. Teiginiai buvo vienodi abiem klausimynams, skyrėsi tik instrukcijos, pateikiamos tiriamiesiems: viename klausimyne buvo prašoma įvertinti savo įsitikinimą, jog galima įvykdyti nurodytą užduotį, o kitame klausimyne buvo prašoma įvertinti įsitikinimą, kad respondento skyrius, veikdamas vieningai, gali įveikti nurodytą užduotį. Teiginiai klausimynams buvo sukurti remiantis tokiais šaltiniais:

- 11-osios Provincijos atkūrimo grupės (PAG 11) pareigybiniais aprašymais;
- Bendraisiais būrio pareigybiniais aprašymais;
- Interviu su dviem profesinės karo tarnybos kariais.

Tiek Aš efektyvumo, tiek ir kolektyvinio efektyvumo klausimynų patikimumas didelis. Aš efektyvumo klausimyno Cronbacho alfa yra 0.95, o kolektyvinio efektyvumo Cronbacho alfa yra 0.96.

1 lentelė. Tyrime dalyvavusių karių pasiskirstymas pagal lytį, karinius laipsnius, amžių bei skyrių funkcijas.

N		Skyrių funkcija	Lytis	Amžius	
				Vid.	Std.
Karaliaus Mindaugo mechanizuoto pėstininkų bataliono kariai	26	Karių, tarnaujančių tarptautinėje misijoje Goro provincijoje, pakeitimas, jei to prireiktų (atsargos kariai).	26 vyrai	26.0	4.6
Kunigaikščio Algirdo mechanizuoto pėstininkų bataliono kariai	28	Dalyvavimas tarptautinėje misijoje Goro provincijoje, Afganistane (misijai besiruošiantys kariai).	28 vyrai	26.6	3.4
Kariai specialistai iš įvairių LK batalionų.	18	Dalyvavimas tarptautinėje misijoje įvairiose Afganistano vietose (kariai specialistai).	16 vyrų 2 moterys	33.2	4.7
Krašto apsaugos savanorių pajėgų kariai	43	Karo policijos skyriai, ruošiami tarptautinėms misijoms (KASP kariai).	38 vyrai 5 moterys	24.3	5.2
Iš viso:	115		108 vyrai 7 moterys	26.5	5.4

Rezultatai

Pirmiausia apdorojant gautuosius duomenis buvo pritaikytas Shapiro – Wilk testas, leidžiantis nustatyti, kad duomenų pasiskirstymas statistiškai reikšmingai skiriasi nuo normaliojo skirstinio. Kadangi tiek Aš efektyvumas ($p=0.009$), tiek kolektyvinio efektyvumo ($p=0.04$) įverčių skirstiniai neatitinka normaliojo skirstinio, tai duomenims analizuoti ir skirtingoms tiriamųjų grupėms lyginti buvo naudojami neparametriniai kriterijai. Neparametrinius kriterijus šiuo atveju tikslinga rinktis ir todėl, kad atskiros tiriamųjų imtys nėra pakankamai didelės.

Lyginant Aš efektyvumą ir kolektyvinį efektyvumą kiekvienoje tirtąjoje imtyje naudotas neparametrinis Wilcoxon kriterijus dviems priklausomoms imtims ($p=0.05$). Rezultatai pateikiami 2-oje lentelėje.

2 lentelė. Aš ir kolektyvinio efektyvumo palyginimas toje pačioje imtyje.

Tiriamųjų grupė	Aš efektyvumo vidurkis	Kolektyvinio efektyvumo vidurkis	Aš ir kolektyvinio efektyvumo palyginimas
Misijai besiruošiantys kariai	86.5	89.7	0.013*
Atsargos kariai	76.5	73.5	0.182
Kariai specialistai	84.6	82.9	0.396
KASP kariai	83.6	82.4	0.995

* - $p<0.05$, skirtumas statistiškai reikšmingas

Visose imtyse pritaikius neparametrinį Spearman'o kriterijų rasta statistiškai reikšminga koreliacija tarp Aš ir kolektyvinio efektyvumo ($p=0.01$). Rezultatai pateikti 3-ioje lentelėje.

3 lentelė. Ryšys tarp Aš ir kolektyvinio efektyvumo tiriamosiose imtyse.

Tiriamųjų grupė	Spearmano rho	P reikšmė
Misijai besiruošiantys kariai	0.558*	0.028
Atsargos kariai	0.595*	0.001
Kariai specialistai	0.565*	0.015
KASP kariai	0.476*	0.011

* - $p<0.01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Norint nustatyti, ar skiriasi suvokiamas Aš ir kolektyvinis efektumas tarp skirtingos paskirties karių grupių, buvo naudotas neparametrinis Kruskal – Wallis kriterijus daugiau nei dviems nepriklausomoms imtims ($p=0.05$). Remiantis šiuo kriterijumi, nustatyta, kad egzistuoja statistiškai reikšmingas suvokiamo Aš efektyvumo skirtumas bent tarp dviejų grupių ($p=0.06$). Taip pat nustatyta, kad pagal suvokiamo kolektyvinio efektyvumo lygį skiriasi bent dvi grupės ($p=0.00$).

Siekiant nustatyti, kurios grupės tarpusavyje skiriasi, buvo pritaikytas Mann Whitney kriterijus su Bonfferonni pataisa (kadangi lyginimai buvo 6, reikšmingumo lygmuo buvo pasirinktas 0.008). Aš efektyvumo palyginimo rezultatai pateikiami 4-ojoje lentelėje. Kolektyvinio efektyvumo palyginimo rezultatai pateikiami 5-oje lentelėje.

4 lentelė. Suvokiamo Aš efektyvumo palyginimas skirtingose imtyse.

	Misijai besiruošiantys kariai	Atsargos kariai	Kariai specialistai	KASP kariai
Misijai besiruošiantys kariai	-	0.000*	0.015	0.020
Atsargos kariai	0.000*	-	0.762	0.228
Kariai specialistai	0.015	0.762	-	0.451
KASP kariai	0.020	0.228	0.451	-

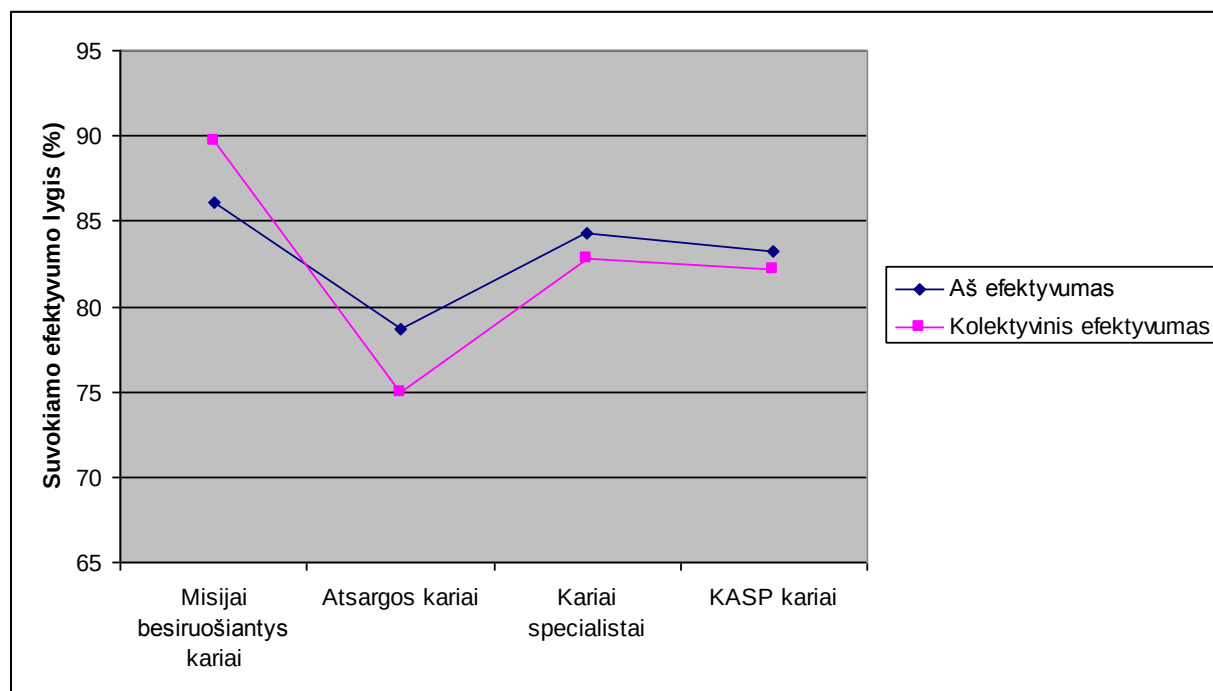
*- $p < 0.008$, skirtumas statistiškai reikšmingas

5 lentelė. Suvokiamo kolektyvinio efektyvumo palyginimas skirtingose imtyse.

	Misijai besiruošiantys kariai	Atsargos kariai	Kariai specialistai	KASP kariai
Misijai besiruošiantys kariai	-	0.000*	0.000*	0.000*
Atsargos kariai	0.000*	-	0.000*	0.000*
Kariai specialistai	0.000*	0.000*	-	0.517
KASP kariai	0.000*	0.000*	0.517	-

*- $p < 0.008$, skirtumas statistiškai reikšmingas

Kadangi buvo nustatyta, kad egzistuoja skirtumai tarp skirtingų imčių suvokiamo Aš ir ypač kolektyvinio efektyvumo, šiems skirtumams paaiškinti naudojami rezultatų trendai. Jie pateikiami 1-ame grafike.

1 grafikas. Suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo skirtumai skirtingose imtyse.

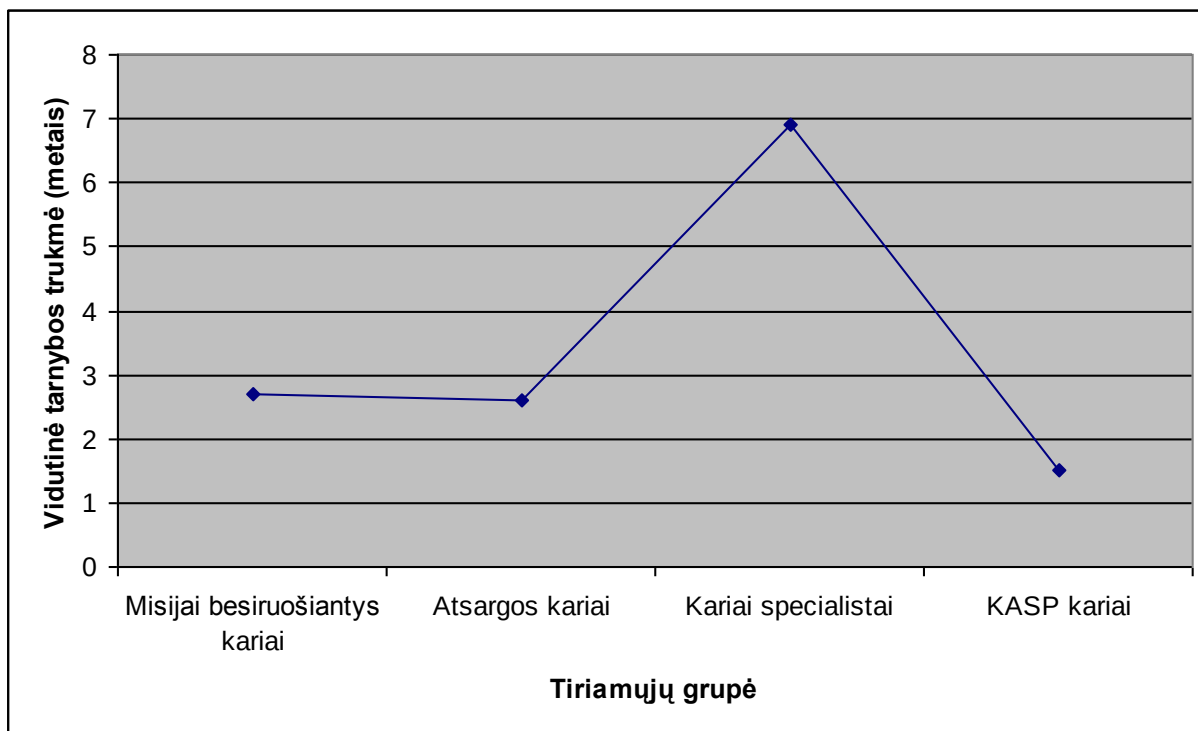
Kadangi nustatyta, kad misijai besiruošiantys kariai ir atsargos kariai statistiškai reikšmingai skiriasi suvokiamo efektyvumo lygiu, o kolektyvinio efektyvumo lygis skiriasi beveik visose imtyse, tai buvo kelta papildoma hipotezė, apie tai, kad suvokiamo efektyvumo lygis gali būti susijęs su karių tarnybos kariuomenėje trukmė. Pritaikius Spearmano koreliacijos kriterijų ($p=0.01$) buvo nustatyta, kad egzistuoja statistiškai reikšmingas, nors ir gana silpnas ryšys tarp tarnybos trukmės ir suvokiamo Aš efektyvumo. Duomenys pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė. Ryšys tarp suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo bei tarnybos trukmės (metais).

		Aš efektyvumas	Kolektyvinis efektyvumas
Tarnybos trukmė	Spearmano Rho	0.269*	-0.037
	P reikšmė	0.008	0.000

* - $p<0.01$, koreliacija yra statistikai reikšminga.

Kadangi buvo nustatyta statistiškai reikšminga koreliacija tarp Aš efektyvumo ir tarnybos kariuomenėje trukmės, buvo kelta dar viena pildoma hipotezė apie tai, ar skiriasi tiriamųjų imčių vidutinė tarnybos trukmė. Pritaikius ANOVA kriterijų daugiau nei dviems imtims ($p=0.05$) nustatyta, kad tarnybos trukmė statistiškai reikšmingai nesiskiria tarp visų karių grupių, išskyrus karius specialistus ($p=0.00$). Jie tarnauja žymiai ilgiau nei kitų tirtųjų imčių kariai. Rezultatai pateikiami 2-ame grafike.

2 grafikas. Tiriamųjų grupių tarnybos kariuomenėje trukmės vidurkiai.

Rezultatų aptarimas

Tyrimo tikslas buvo nustatyti suvokiamo Aš efektyvumo ir kolektyvinio efektyvumo ryšį toje pačioje imtyje ir palyginti šiuos kintamuosius skirtingose imtyse karių. Kaip matyti iš rezultatų dalies, tik misijai besiruošiantys kariai pasižymėjo statistiškai reikšmingai didesniu kolektyvinio efektyvumo suvokimu. Kitose imtyse šis skirtumas nebuvo rastas, tačiau galima pastebėti, kad minėtuose imtyse stebima šiek tiek priešinga tendencija – nors skirtumas nėra statistikai reikšmingas, tačiau jose Aš efektyvumas suvokiamas kaip šiek tiek didesnis. Tokius rezultatus galima būtų aiškinti tiriamųjų grupių funkcijų specifika. Misijai besiruošiantys kariai ruošiami veikti kaip komanda. Vienas skyrius – viena komanda, kurioje kiekvienas narys turi labai aiškias pareigas ir atsakomybę.

Komandos narių veiksmas kiekvieną dieną yra derinami ir tobulinami. Kitose grupėse priskyrimas komandai yra tik formalus. Formaliai visa kariuomenė sudaryta iš pagrindinių komandų – skyrių (Blascovich, Hartel, 2008), tačiau kasdieniuose mokymuose paprastai dalyvauja ne visi komandos nariai. Daugeliu atvejų komandos nariai atlieka dienos tarnybą arba ilsisi po jos, dalyvauja įvairiose papildomuose mokymuose ir pan. Taigi tokiu atveju aukštam kolektyviniam efektyvumui susiformuoti trūksta bendros patirties, nes kolektyvinio efektyvumo suvokimas atsiranda tik pakankamai ilgai veikus kartu (Bandura, 2006). Bendros patirties trūkumas paaiškintų, kodėl atsargos ir KASP kariai suvokia kolektyvinį efektyvumą kaip šiek tiek mažesnį nei Aš efektyvumą, o gana ilgas (kelių mėnesių) dalyvavimas bendruose mokymuose suteikia misijai besiruošiantiems kariams aukšto kolektyvinio efektyvumo suvokimą. Karių specialistų, vykstančių į misiją, paruošimas iš esmės yra individualus, todėl savaime suprantama, jie bendros patirties bei grupės efektyvumą turi taip pat mažai.

Tyrimo metu taip pat buvo nustatyta, kad nepaisant to, kokią bendrą patirtį kaip grupę turi tiriamieji, tačiau egzistuoja statistiškai reikšminga koreliacija tarp suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo. Galima manyti, kad taip patvirtinami Feltz ir kt. (2008) pateikta mintis, jog vertindamas grupės efektyvumą žmogus gan stipriai atsižvelgia ir į tai, kokią įnašą į grupės veiklą įdeda jis pats.

Visgi skirtingų imčių suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo palyginimas leidžia kelti prielaidą, kad vertindamas kolektyvinį efektyvumą žmogus atsižvelgia ne tik į savo įnašą. Nustatyta, kad vertindami Aš efektyvumą statistiškai reikšmingai skyrėsi tik misijai besiruošiantys ir atsargos kariai. Be abejo, būtų galima kelti prielaidą, kad galbūt kariai, vykstantys į misijas, kariuomenėje tarnauja ilgiau, yra turėję daugiau galimybių įvertinti įvairius savo gebėjimus, todėl Aš efektyvumą suvokia kaip aukštesnį. Tačiau palyginus šių dviejų imčių tarnybos kariuomenėje trukmės vidurkius, nebuvo rasta reikšmingų skirtumų. Taigi panašu, kad patirtis neturi esminės įtakos.

Žiūrint į kolektyvinio efektyvumo skirtumus skirtingose imtyse pastarąją idėją galime patvirtinti. Nustatyta, kad statistiškai reikšmingai ilgiau nei kiti tiriamieji kariuomenėje tarnauja kariai specialistai (medikai, logistikos darbuotojai ir pan.), tačiau jų kolektyvinis efektyvumas yra žymiai mažesnis už misijai besiruošiančiųjų ir panašaus lygio kaip ir KASP karių, kurių patirtis kariuomenėje yra mažiausia. Nors tarnybos kariuomenėje trukmė ir yra susijusi su Aš efektyvumu apskritai, tačiau statistiškai reikšmingos koreliacijos rastos ne visose imtyse: tik karių specialistų imtyje, o ryšio tarp kolektyvinio efektyvumo ir tarnybos trukmės apskritai nerasta. Taigi apibendrinant galima manyti, kad tiek suvokiamas Aš, tiek ir kolektyvinis efektyvumas mažai siejasi su

patirtimi kariuomenėje, o labiau su grupės ypatumais. Tai patvirtina ir Sodomon ir kt. (1991) gautus rezultatus, kad suvokiamo Aš efektyvumo lygis kariuomenėje laikui bėgant nekinta. Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, sąlyginai nedidelė patirtis kariuomenėje gali duoti du kraštutinius rezultatus: žemą Aš ir kolektyvinį efektyvumą, kaip tai buvo nustatyta atsargos karių imtyje, arba aukštus Aš ir kolektyvinio efektyvumo įverčius misijai besiruošiančių karių grupėje. Be abejo, aiškinant tokius skirtumus galima kalbėti apie objektyvius grupių skirtumus: mokymosi bei tarnybos ypatumus, bet galima (o gal net būtina) kalbėti ir apie psichologinius kintamuosius, kurie po tuo slepiasi. Šių psichologinių grupės kintamųjų, darančių įtakos suvokiamam Aš bei kolektyviniam efektyvumui, išaiškinimas ir bus kitų numatomų tyrimų tikslas.

Išvados

1. Egzistuoja statistiškai reikšmingas ryšys tarp suvokiamo Aš ir kolektyvinio efektyvumo.
2. Statistikai reikšmingai pagal suvokiamą Aš efektyvumą skyrėsi besiruošiantys misijai ir atsargos kariai. Misijai besiruošiantys kariai pasižymėjo ne tik aukštesniu Aš efektyvumo lygiu, bet ir šioje vienintelėje karių grupėje suvokiamas kolektyvinis efektyvumas buvo šiek tiek aukštesnis už suvokiamą Aš efektyvumą.
3. Aukščiausią kolektyvinio efektyvumo lygį suvokia misijai besiruošiantys kariai. Žemiausią – atsargos kariai. Vidutinį kolektyvinio efektyvumo lygį suvokia KASP kariai ir kariai specialistai.
4. Nustatytas statistiškai reikšmingas ryšys tarp tarnybos kariuomenėje trukmės ir Aš efektyvumo. Tarnybos trukmė ir kolektyvinis efektyvumas nėra susiję.

Literatūra

- Bandura A. Self-Efficacy // Encyclopedia of Human Behavior. 1994, NY: Academic Press, p. 71-81.
- Bandura A. Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies // Self-Efficacy in Changing Societies. 1995, UK: Cambridge University Press, p. 3-42.

Bandura A. Guide for Constructing Self-Efficacy Scales // Self-Efficacy Beliefs of Adolescents, 2006, NY: Information Age Publishing, p. 307-337.

Chang L. Y., Fong E. Collective Efficacy, Trust, and Reciprocity: A Case Study of SARS in Taiwan // American Sociological Association Conference Paper, 2007, p. 1-26.

Blascovich J., Hartel J.J. Human Behavior in Military Contexts. 2008, Washington: The National Academic Press, p. 2-251.

Feltz D. L., Short S.E., Sullivan P.J. Measuring Efficacy Beliefs // Self – Efficacy in Sport. 2008, NY: Human Kinetics, p. 267 – 312.

Hirschfeld R.R., Jordan M.H., Feild H.S., Giles W.F., Armenakis A. Teams' Female Representation and Percieved Potency as Inputs to Team Outcomes in a Predominantly Male Field Setting // Personnel Psychology, 2005, 58, p. 893-924.

Jex S.M., Thomas J.L. Relations Between Stressors and Group Perceptions: Main and Mediating Effects // Work & Stress, 2003, Vol. 17 (2), p. 158-169.

Kozub A., McDonnell J.F. Exploring the Relationship Between Cohesion and Collective Efficacy in Rugby Teams // Journal of Sport Behavior. 2000, Vol. 2, p. 2 -11.

Solomon Z., Mikulincer M., Hobholl S.E. Effects of Social Support and Battle Intensity on Loneliness and Breakdown During Combat // Journal of Personality and Social Psychology, 1986, 6, p. 1269-1276.

Wilson K.A., Salas E., Priest H.A., Andrews D. Errors in the Heat of Battle: Taking a Closer Look at Shared Cognition Breakdowns Through Teamwork // Human Factors, 49 (2), 2007, p. 243-256.

PERCEIVED SELF EFFICACY AND COLLECTIVE EFFICACY IN DIFFERENT MILITARY GROUPS

Vita Mikuličiūtė

Vilniaus universitetas

E-mail: mikuliciute@gmail.com

Perceived efficacy is important construct in many different areas. It has strong correlations with performance results, besides it contributes to adaptation to the new work place, group cohesion and trust level between group members. Perceived efficacy is especially important in military settings, because poor performance can result in death or injuries. The aim of this research was to investigate the relation between self and collective efficacy in different military groups in Lithuania. Total 115 subjects took part in this research: 28 military men, preparing to enter the mission in Afghanistan, 26 military men, staying in Lithuania, but being ready to replace ones in Afghanistan, 18 military specialists and 43 military men, belonging to Volunteer Forces. Two scales were created specially for this research: Perceived Self Efficacy Scale and Perceived Collective Efficacy Scale. Results reveal, that the strong correlation exists between self and collective efficacy in all research groups. Military personnel, preparing for the mission had higher levels of self and collective efficacy than other groups. Besides, only in this group perceived collective efficacy was higher than self efficacy.

Konferencijos rėmėjai:

FILOSOFIJOS
FAKULTETAS

Lietuvos
psichologų
sąjunga

Consulting

kad biure nieko netrūktų !

M A R G I R A Š T A I

Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai. VIII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija / [Sudarė Andrius Lošakevičius]. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. 123 psl.

ISBN - 978-9955-634-54-6

Straipsnių rinkinyje pristatomi Lietuvos jaunųjų mokslininkų psichologų darbai, pristatyti VIII Jaunųjų psichologų mokslininkų konferencijoje „Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai“, vykusioje 2011 05 13 Vilniaus universitete, Filosofijos fakultete.

Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai
VIII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija

Sudarė ir redagavo Andrius Lošakevičius
Viršelyje panaudota Antanas Kairio kompozicija

Tiražas 50 egz., 7,7 sp. l.
Išleido Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3 LT-01513 Vilnius